

**T.C.
RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

BESÛS SAVAŞI VE ARAP EDEBİYATINA YANSIMALARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet Faruk DİKİCİ

**Danışman
Prof. Dr. İlyas KARSLI**

**RİZE
2024**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. İlyas KARSLI danışmanlığında, Ahmet Faruk DİKİCİ tarafından hazırlanan *Besûs Savaş ve Arap Edebiyatına Yansımaları* adlı bu tez çalışması, 09/08/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Ünvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. İlyas KARSLI	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Besûs Savaşı ve Arap Edebiyatına Yansımaları” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riâyet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

09/08/2024

Ahmet Faruk DİKİCİ

ÖN SÖZ

Tarih boyunca toplumsal olaylar, özellikle de savaşlar ve çatışmalar, edebiyatın en mühim ve tetikleyici ilham kaynakları arasında yer almıştır. Edebiyat, bireysel yaşantıların ötesine geçerek, bir toplumun ortak hafızasını da kelimelere döker. Toplumların yaşadığı büyük vakıalar, edebiyatın derinliklerinde yankı bulur; savaşlar, devrimler ve sosyal hareketler, edebî metinlerde güçlü semboller ve anlatılar olarak hayat bulur. Arap edebiyatı da tarihsel olayların bu edebî yansımalarının önemli bir örneğini sunar. Zira edebiyat, içinde filizlendiği coğrafyanın ve toplumun yaşadığı büyük olaylardan derinlemesine etkilenmektedir. Besûs Savaşı da bu olaylar arasında özel bir yer tutarak, Arap edebiyatında kalıcı izler bırakmış ve bu edebî mirasa çeşitli katkılarda bulunmuştur. Sadece kendi döneminde değil aynı zamanda sonraki dönemlerde de kültürel, tarihsel ve edebî açıdan önemli bir referans noktası olmuştur. Bu çalışma, Besûs Savaşı'nın Arap edebiyatındaki yansımalarını analiz ederek, savaşın edebî eserlerde nasıl yer bulduğunu ve edebiyatın bu tür toplumsal olayları nasıl işlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda bu çalışma, Besûs Savaşı'na dair dağınık bilgilerin toplanması ve incelenmesini içermektedir. Eski tarih ve edebiyat kaynaklarından elde edilen içeriklerin derlenerek incelenmesi, bu savaşın tarihsel bağlamının, kültürel ve edebî etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında başından sonuna kadar bana rehberlik eden ve her türlü desteği sağlayan danışmanım Prof. Dr. İlyas KARSLI başta olmak üzere, yaptıkları çeşitli katkılardan dolayı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YAĞCI ve Dr. Öğr. Üyesi Zahir ASLAN hocalarıma ve yardımlarını esirgemeyen aileme ve dostlarıma içtenlikle şükranlarımı sunuyorum.

Ahmet Faruk DİKİCİ

2024/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1
1. BESÛS SAVAŞI.....	7
1.1. Besûs Savaşı'nın Öncesi ve Savaşı Hazırlayan Sebepler	7
1.2. Besûs Savaşı'nın Tarafları	9
1.2.1. Tağlib Kabilesi	11
1.2.2. Bekr Kabilesi.....	12
1.3. Besûs Savaşı'nın Başlaması.....	13
1.4. Besûs Savaşı'nın Önemli Günleri	16
1.4.1. (يَوْمُ نَهْيٍ) Nihy Günü	16
1.4.2. (يَوْمُ ذَنْأَبٍ) Zenâib Günü.....	17
1.4.3. (يَوْمُ وَارِدَاتٍ) Vâridât Günü.....	17
1.4.4. (يَوْمُ عُنَيْزَةٍ) 'Uneyze Günü	18
1.4.5. (يَوْمُ قُصَيَّبَاتٍ) Kusaybât Günü.....	18
1.4.6. (يَوْمُ قِصَّةٍ) Kida ya da (يَوْمُ تَحْلَاقٍ) Tehlâk Günü	19
1.5. Besûs Savaşı'nın Bitişi ve Sonuçları.....	20
2. BESÛS SAVAŞI'NIN EDEBÎ YANSIMALARI	23
2.1. Besûs Savaşı Esnasında Söylenen Şiirler.....	26
2.1.1. Besûs'un Feryadı ve Kışkırtması	27
2.1.2. Cessâs ve Mürre'nin Şiirleşmesi	28
2.1.3. Celîle'nin Mersiyesi	30
2.1.4. Küleyb'in Ölüm Haberinin Mühelhil'e Gelmesi.....	32

2.1.5. Mühelhil'in Mersiyeleri	32
2.1.6. Mühelhil'in Hamâset Şiirleri.....	40
2.1.7. el-Find ez-Zimmânî'nin Bekr Kabilesine Desteği	41
2.1.8. Hâris b. 'Ubâd'ın Mühelhil ile Atışması.....	42
2.1.9. Hâris b. 'Ubâd'ın İntikam Fırsatını Kaçırması.....	44
2.1.10. Mühelhil'in Son Hali.....	45
2.2. Besûs Savaşı'yla İlgili Ortaya Çıkan Meseller	46
2.3. Besûs Savaşı Sonrasında Söylenen Şiirler	52
3. SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA.....	63

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Türü : Yüksek Lisans Tezi

Danışman : Prof. Dr. İlyas KARSLI

Hazırlayan : Ahmet Faruk DİKİCİ

Yıl : 2024

Sayfa Sayısı : 72

ÖZET

BESÛS SAVAŞI VE ARAP EDEBİYATINA YANSIMALARI

Besûs Savaşı, sadece Tağlib ve Bekr kabileleri arasında yaşanmış bir çatışma değil, aynı zamanda Arap muhayyilesinde derin izler bırakan bir olay olarak büyük bir önem taşımaktadır. Bu çalışma, Besûs Savaşı'nın Arap edebiyatındaki yansımalarını sistematik bir şekilde derlemeyi ve incelemeyi amaçlamaktadır. Savaşın edebî yönüyle ilgili yapılan bu incelemeler, savaşın yalnızca edebiyat alanındaki konumu değil, bununla birlikte dönemin toplumsal yapısını ve kültürel değerlerini de anlamaya katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda nitel bir araştırma olarak çalışmada, literatür taraması ve veri analizi yöntemleri kullanılmıştır. Sonuç olarak çalışma, Besûs Savaşı'nın Arap edebiyatında geçmişten günümüze kadar önemli bir referans noktası olarak görüldüğünü ve edebî alana yaptığı katkıları ortaya koymaktadır. Böylelikle bu tarihsel olayın Arap zihni ve edebiyatındaki yerinin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Arap Edebiyatı Tarihi, Câhiliye, Tağlib, Bekr, Besûs.

Recep Tayyip Erdogan University the Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences

Thesis Type : Master's Thesis

Supervisor : Prof. Dr. İlyas KARSLI

Author : Ahmet Faruk DİKİCİ

Year : 2024

Pages : 72

ABSTRACT

BASUS WAR AND ITS REFLECTIONS ON ARABIC LITERATURE

Basus War is not merely a conflict that occurred between the Taghlib and Bakr tribes; it is also an event of great significance that left deep marks on the Arab memory. This study aims to systematically compile and analyse the reflections of Basus War on Arabic literature. These analyses on the literary aspects of the war will contribute to understanding not only the position of the war in the field of literature, but also the social structure and cultural values of the Jahiliyyah period. In this context, literature review and data analysis methods were used in the study as qualitative research. Finally, the study reveals that Basus War has been regarded as an important reference point in Arabic literature from the past to the present, highlighting its contributions to the literary field. Thus, it seeks to provide a better understanding of the place of this historical event in Arab mind and literature.

Keywords: Arabic Language and Eloquence, History of Arabic Literature, Jahiliyyah, Taghlib, Bakr, Basus.

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn (oğlu)
bk.	: Bakınız
bnt.	: binti (kızı)
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm tarihi
sad.	: Sadeleştiren
sav.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
sf.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: ve diğerleri

GİRİŞ

İslâm öncesi Arap tarihi ve şiiri, İslâm tarihini doğru anlayabilmek ve yorumlayabilmek için gerekli olan en hususlardandır. Her milletin tarihini unutmamak için çaba sarf ettiği gibi Araplar da kendi tarihlerini korumak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bunların başında, diğer İslâmî ilimlerde de olduğu gibi rivayet yöntemi gelmektedir. Rivayet edilen malzemeler çoğunlukla İslâm dini ve Hazreti Peygamber (sav.) ile alakalı iken, Câhiliye de denilen İslâm öncesi dönem hakkında da birçok bilgi sonraki asırlara ulaşmıştır. Bu bilgilerin bir kısmı İslâm tarihine giriş düzeyinde kalarak sadece tek taraflı bir şekilde Câhiliye dönemini gösterir. Ancak diğer milletler gibi Arapların tarihi de çeşitli, zengin ve zaman zaman karışıktır. Aynı şeyleri Arap şiiri için de söylemek mümkündür. Bir kısmı sadece Hz. Peygamber'in sözlerini ve Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için rivayet edilmiştir. Bu kayıtların ötesinde kültürel sebeplerle nakledilen şiir ve tarih bilgileri de bizim için son derece değerlidir. Bu tür bilgiler genelde o günün kabileleri, coğrafyası, yaşayışı, aşkları ve savaşları hakkındadır. Sonradan kitaplarda toplanmış olan bu bilgiler ve şiirler bize Arap yarımadasının ve tarihinin görünmeyen yüzünü aksettirmektedir. 'Antere'nin (öl. 614 [?]) kahramanlıkları ve köle olmasına rağmen yaşamla mücadelesi,¹ Züheyr bin Ebû Sûlmâ'nın (öl. 609 [?]) hikmetli sözleri ve insanları daima aklın yoluna çağırması,² 'Amr b. Kûlsûm (öl. 584 veya 600) ile Hâris b. Hillize'nin (öl. 570 [?]) sonradan muallaka olacak şiirleri ile kendi kabilesini övgüleriyle göğsü çıkarıp; diğer kabileleri zemetmeleri,³ 'Urve b. Verd'in (öl. 607 [?]) kendisine çete kurup zenginden alıp fakire vermesi⁴ yahut İmrûülkays'ın (öl. 540 dolayları) kendisini dünya zevkleri içine atmışken bunları bırakıp babasının intikamı

¹ Hüseyin b. 'Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, thk. Dâru'l-Âlemiyye Tahkîk Heyeti (Beyrût: Dâru'l-âlemiyye, 1992), 128-129; Cemal Muhtar, "Antere", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 3/237.

² ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 1992, 69-70; Süleyman Tülüçü, "Züheyr b. Ebû Sûlmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/540-542.

³ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 1992, 111-112, 144-145; Muharrem Çelebi, "Amr b. Kûlsûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/85-86; Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hâris b. Hillize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/196-197.

⁴ Kadri Yıldırım, "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında 'Su'luk' Şairler Hareketi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2005), 180.

için yemin etmesi...⁵ Hiçbiri ne Yunanlıların hikayelerinden geri kalır ne de Hint masallarını aratır.⁶

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Arap dili, müslümanların mukaddes kitabı Kur'ân-ı Kerîm'in dolayısıyla İslâm dininin dili olmasının yanında çok zengin bir kültürel mirasa da sahiptir. Bu zenginliğin bir sebebi Arapların nüfus olarak çokluğudur ve bu sayede dil daha çok işlenmiştir. Araplar -günümüzde bile- Sâmilin nüfus olarak en kalabalığı ve Arapça da Sâmi dillerin gelişmişlik bakımından en ileride olanıdır.⁷ Bu gelişmişlik Arap edebiyatında da görülmektedir. Nitekim dil ve edebiyat karşılıklı bir ilişki içerisinde: Dil geliştikçe edebiyat; edebiyat geliştikçe dil gelişmektedir. Bu doğrultuda Arap edebiyatında her zaman çok değerli eserler üretilmekte ve insanlık tarihine kazandırılmaktadır.

Arap edebiyatı tarihsel seyrini devam ettirirken bazı dönüm noktaları ortaya çıkmıştır. Bunlar Câhiliye, Sadru'l-İslâm, Emevî, Abbâsî dönemleri ve çağdaş dönem olmak üzere beş kısımdır.⁸ Câhiliye dönemi, Arap edebiyatının kapılarını aralamakta anahtar işlevi görmektedir. Bu dönemden sadır olan edebî miras, sonraki dönemlere örnek olmuş ve kaynaklık etmiştir. Câhiliye döneminin en etkili edebî aracı ise şiir olmuştur. Söylenen şiirlerin konuları ve şiirlerden çıkarılan bilgiler, o zamanla ilgili aklımıza gelecek çoğu soruya cevap niteliğindedir. Üstelik bu dönemde şiir edebî olarak çok gelişmiştir.⁹ Bunun bir sebebi Arapların şiir konusunda kabiliyetli bir millet olmasıdır.¹⁰ Ömer Ferrûh (öl. 1408/1987), o zamanki

⁵ ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 1992, 11; Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr" (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/237-238.

⁶ Abdülvehhâb Azzâm, Mütenebbî'nin şiirleri hakkında aynı kıyasa gitmiştir. Bk.: 'Abdülvehhâb 'Azzâm, *Zikrâ Ebî't-Tayyib ba'de 'elfi 'âmin* (Kâhire: Nevâbiğu'l-fikr, 2013), 107.

⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/272.

⁸ Şevkî Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî* (Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1960), 1/14; 'Ahmed Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî* (Kâhire: Dâru nehdâti Mısır, ts.), 5; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, thk. 'Abdülhalîm en-Neccâr - Ramazân 'Abdüttevâb (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1977), 1/37-38; Nihad Mazlum Çetin, "Arap (Edebiyat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/286. Bazı edebiyat tarihçileri bu dönemlerin daha çok olduğunu belirtmiştir ancak genel taksimat böyledir.

⁹ Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî (Riyâd: Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1991), 2/113.

¹⁰ Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 29; Muhammed 'Abdül Mün'im Hafâcî, *el-Hayâtü'l-'edebiyye fî'l-'asri'l-Câhilî* (Beyrût: Dâru'l-cil, 1992), 220-222.

şiiir bu düzeve ulaşması için en azından iki bin yıl geçmiş olması gerektiğini söylemiştir.¹¹ Ömer Ferrûh'un düşüncesi bir tahmin mesabesinde. Zira bu şiiirlerin geçmişine dair en eski 5. miladî asırdaki kaynaklara ulaşılabilmiştir.¹² Her halükârda, görünen o ki şiiir, ilkel hallerini uzun bir süre boyunca kemale erdirmeye çalışmıştır. Nihayetinde çalışmamızın önemli şairlerinden olan (أَبُو لَيْلَى الْمُهَلِّهِلْ عَدِيُّ بْنُ رَبِيعَةَ) Ebû Leylâ el-Mühelhil 'Adiyy b. Rebîa (öl. 525 civârı) tarafından ilk defa, Arap şiiirinde en çok kullanılan kaside formunda uzun şiiirler inşad edilmiştir.¹³ Çalışmamızda, Arap edebiyatını anlamada belki de en önemli dönem olan Câhiliye'de yaşanan en büyük hadiselerinden birisi olan Besûs Savaşı ve savaşın ortaya çıkardığı edebî ürünler ele alınacaktır.

Çalışmamızın öncelikli amacı Besûs Savaşı'yla ilgili edebî veriler toplayıp bu verileri incelemektir. Diğer bir hedefimiz savaştan sadır olan edebî ürünlerin tercümelerini yaparak bunları araştırmacıların kullanımına sunmak ve bu ürünlerin önemini ortaya koymaktır. Bu çalışma, Câhiliye dönemini takip edip günümüze kadar uzanan asırların ve bu asırlarda yaşanan olayların anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Arap dili alimleri: “Şiiir, Arapların arşivi ve ilmidir.”¹⁴ demiştir. Câhiliye dönemi hakkında bilgi edinmek için yapılmış en önemli katkı, dönemin kültür ve yaşam tarzını anlamak adına mühim bir kaynak olan şiiirden gelmektedir. Bu dönemi yeterince bilebilirsek –ki bu da şiiirlerin ışığında olacaktır- bu bilgiler bizlere gelecek dönemlerle ilgili ipuçları sunacaktır. Câhiliye dönemi İslâm dininin gelişiyile sona ermiştir. Ancak bu geçiş döneminde anlaşılmayan noktalar vardır. Bunları Câhiliye dönemini bilmek ve anlamakla idrak edebiliriz. Yukarıda zikredilen alıntının bir

¹¹ Ömer Ferrûh, *Târîhu 'l-'edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-'ilmi li'l-melâyîn, 1981), 1/73.

¹² Sezgin, *Târîhu 't-türâsi'l-'Arabî*, 2/1/13; Nihad Mazlum Çetin, *Eski Arap Şiiiri* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 8.

¹³ İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü fuhuli's-su'arâ'*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-medenî, ts.), 1/39; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'ri ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-cîl, 1981), 1/189; İsmail Durmuş, “Mühelhil b. Rebîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/333; İbnü'l-Esîr, Mühelhil'in şiiirde ilk kez yalan söyleyen kişi olduğunu belirtiyor ve bu manada ilk şair olduğunu aktarıyor. Bk.: 'İzzeddîn 'Ebû'l-Hasen İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1997), 1/477.

¹⁴ el-Cumahî, *Tabakâtü fuhuli's-su'arâ'*, 1/24; Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-sinâ'ateyn*, thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrût: Mektebetü'l-'unsuriyye, 1999), 138; el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şî'ri ve 'âdâbih*, 1981, 1/30.

ilerisinde duran “Şiir; Arab’ın arşividir, ensâb onunla korunur, kahramanlıklar onunla bilinir, dil ondan öğrenilir, Kur’ân’da, sünnette, sahabe ve tâbiîn sözlerinde geçen garîb kelimeler için bir delildir.”¹⁵ düşüncesi bu tür çalışmaların önemini göstermektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları, Yöntemi ve Planı

Bu çalışmayı göz önüne aldığımızda, dağınık parçalardan bir bütün ortaya çıkarmayı hedefledik. Çalışmayı, ulaşabildiğimiz temel kaynaklarla sınırlandırmaya özen gösterdik. Bu esnada birden farklı rivayet bulunan durumlarda, ihtilafları analiz edip değerlendirerek güvenilir olanı tespit etmeye çalıştık. Aynı zamanda yeri geldiğinde, günümüzde yazılmış eserlere başvurarak çerçeveyi genişlettik. Böylelikle güncel ve farklı bakış açılarına da yer vermiş olduk. Yine bu fikirlerle ortaya konulan eserlere de değindik. Son olarak bu bütünü yorumlamaya gayret ettik.

Çalışma, giriş, birinci bölüm ve ikinci bölüm olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde öncelikle araştırmanın konusu, amacı ve önemi yer almaktadır. Ardından araştırmanın sınırlılıkları, yöntemi ve planı detaylı bir şekilde anlatılmış ve sonrasında araştırmaya temel teşkil eden eserler verilmiştir. Birinci bölümde Besûs Savaşı’nın tarihsel serencamı ele alınmıştır. Savaşla ilgili dikkat çeken farklılıklar, bazen metinde bazen de dipnotlar aracılığıyla ifade edilmiştir. Savaşla ilgili anlatıların çeşitliliği bir karmaşaya yol açtığı için kimi zaman tek bir kaynak veya birkaç kişi tarafından rivayet edilen görüşlere yer verilmemiştir. Çalışmanın ikinci bölümü Besûs Savaşı’ndan hasıl olan edebî ürünleri içermektedir. Bu kısımda, şiirlerle ilgili önemli bir kısıtlamaya gittik. Halk arasında meşhur olmuş ancak temel metinlerde herhangi bir karşılığını bulamadığımız olayları ve şiirleri çalışmamıza dahil etmedik. Zira (حَرْبُ الْبَسُوسِ) “Besûs Savaşı” veya (قِصَّةُ زَيْرٍ سَالِمٍ) “Zîr Sâlim’in Hikayesi” başlıklarıyla yazılmış çokça esere rastlamaktayız. Bunlar akademik bir çerçeve ve yöntemden uzaktırlar ve daha çok hikâye ve roman tarzında yazıya dökülen metinlerdir. Atasözleri başlığında elde ettiklerimizden büyük bir kısmını da bu sebeple metnimize koymadık. Sonuç kısmındaysa öncelikle savaşla

¹⁵ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ’ulûmi’l-luga ve ’envâ’ihâ*, thk. Fuâd Alî Mansûr (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, 1998), 2/399.

ilgili genel bir analiz yapıp bilahare konuyla ilgili yapılabilecek yeni araştırmalara yönelik öneriler sunmaya gayret ettik.

Araştırmanın Kaynakları ve İlgili Çalışmalar

Çalışmada genel olarak Arap dili, Arap edebiyatı, tarih, edebiyat tarihi ve şiir dîvânları gibi temel kaynaklara başvurulmuştur. Öncelikli olarak başvurulmuş kaynaklar arasında İbn Abdürabbih'in (öl. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd*'i, İbnü'l-Esîr'in (öl. 630/1233) *el-Kâmil fî't-târîh*'i, Corcî Zeydân'ın (öl. 1332/1914) *el-'Arab kable'l-İslâm*'ı, Sa'd Zağlûl 'Abdülhamîd'in (öl. 1346/1927) *fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*'ı, Muhammed Ahmed Câde'l-Mevlâ (öl. 1364/1944), 'Alî Muhammed Bicâvî (öl. 1399/1978) ve Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahîm (öl. 1402/1981) taraflarından telif edilen 'Eyyâmu'l-'Arab fî'l-Câhiliyye, Hayruddin ez-Ziriklî'nin (öl. 1396/1976) *el-A'lâm*'ı, Cevâd 'Alî'nin (öl. 1408/1987) *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*'ı, Ömer Ferrûh'un *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*'si ve Muhammed Behcet el-Eserî'nin (öl. 1417/1996) neşrettiği Mahmûd Şükrî el-Âlûsî'nin (öl. 1343/1924) *Bülûğu'l-erab fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*'ı gibi eserler mevcuttur. Bu eserler genellikle araştırmanın birinci bölümüne kaynaklık etmektedir.

İkinci bölümde ise daha çok Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (öl. 356/967), *el-Eğânî*'si, Ahmed b. Muhammed el-Meydânî'nin (öl. 518/1124) *Mecme'u'l-emsâl*'i, 'Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin (öl. 1093/1682) *Hizânetü'l-edeb*'i, Luvîs Şeyho'nun (öl. 1346/1927) *Şu'arâ'ü'n-nasrâniyye*'si, Emel Dünkul'un (öl. 1403/1983) *Ekvâl cedîde 'an harbi'l-Besûs* adlı dîvânı, Talâl Harb'ın Mühelhil'in şiirlerini derlemiş olduğu *Dîvânu'l-Mühelhil*'i ve bu eserin Antuvân Muhsin el-Kavvâl tarafından yapılan şerh ve tahkiki olup aynı ismi taşıyan *Dîvânu'l-Mühelhil* gibi eserler kaynak olmuştur.

Bu eserler haricinde Besûs Savaşı'yla ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Türkçe literatürde bu konuyla alakalı tek bir makale mevcuttur: Hüseyin Ersönmez ve Yasin Özden tarafından yazılmış olan "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Mersiye'nin İlk Örnekleri: Besûs Savaşı Çerçevesinde Mühelhil B. Rebîa'da Mersiye Teması". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 84-96. Bunun dışında doğrudan Besûs Savaşı'yla ilgili olmayıp dolaylı olarak savaşa değinmiş üç tane yüksek lisans tezi bulunmaktadır. İlki, Ali Rıza Yenice tarafından 1995 yılında yazılmış olan "Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları"

başlıklı tezdır. Diğerleriyse Fatih Balta tarafından 2003'te yazılan “İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi” ve Yusuf Kablan'ın 2015 yılında tamamladığı “Tarihi Süreçte Bekir b. Vail Kabilesi ve Müsenna b. Harise eş-Şeybani” isimli tezlerdir. Arapça literatürde ise Besûs Savaşı'yla ilgili olarak Nühâ ‘Abduh Yusûf Hasen tarafından yazılmış “Te‘addüdü Enmâtı’r-Ru’ye fi’n-Nassi’t-Türâsî: Harbü’l-Besûs Nemûzecen (Dirâse Fenniyye)”, Sâlih Mûsâ Derâdke'nin “el-Harbü ‘inde’l-Kabâili’l-‘Arabiyye fi’l-Câhiliyye”, Muhammed ‘Abdurrızâ ez-Zehebî'nin “Kıssatü’z-Zîr Sâlimi’l-Kebîr: beyne’l-Hakîkatî’t-Târîhiyye ve’l-Mihyâli’ş-Şa‘bî”, Salâhuddîn Yûnus'un “el-Mühelhil b. Rebî‘a mine’t-Tîh ile’l-İntimâ”, Muhammed Harbûtlî'nin “Celîle binti Mürre eş-Şeybânî” başlıklarıyla makaleler bulunmaktadır. USNA (United States Naval Academy) tarafından 17-19 Şubat 2023 tarihlerinde çevrimiçi olarak düzenlenen “Harb al-Basus Seminar” hususen bu konuyla ilgili olması hasebiyle önemlidir. Bunların dışında Besûs Savaşı ile alakası olan ve bu savaş hakkında herhangi bir veri sunan tüm eserlere ulaşmaya da gayret ettik.

1. BESÛS SAVAŞI

1.1. Besûs Savaşı'nın Öncesi ve Savaşı Hazırlayan Sebepler

Arap yarımadasının kuzeyindeki Adnânî kabileler bedevi olarak yaşar ve sürekli olarak birbirleriyle savaşırlardı.¹⁶ Ancak tehdit dışarıdan gelirse bu sefer birbirlerine bağlı oldukları asabiyet canlanır ve tehlikeyi beraber savuştururlardı.¹⁷ Adnânîlere gelen bu tehditler çoğunlukla Kahtânî olan Yemen Arapları¹⁸ ya da Persliler tarafından. Buna rağmen tehlike geçince yine birbirlerine karşı rekâbet içine girerlerdi. Bu savaşların sebeplerinden birisi Arap yarımadasının kuzeyinde bir otoritenin bulunmamasıydı. Diğer bir sebebi de Adnânîlerin bedevi bir yaşam tarzına sahip olmalarıydı.¹⁹ Her ne kadar bedevi yaşam tarzı bu tür çatışmalara sebebiyet veriyse de aynı şekilde bu çatışmalar kabileleri bedevi yaşam tarzına devam etmeye mecbur kılıyordu. Çünkü bu çatışmaların asıl amacı intikam almaktır.²⁰ İntikam almak uğruna verilen kayıplar önemsenmemiştir. Her alınan intikam ise diğer bir intikamı doğurmuştur. Böylelikle olaylar kısır bir döngü içerisinde devam edegelmiştir.

Adnânî kabilelerin bir araya gelerek dış güçlere karşı ortak mücadele verdiği üç savaş zikredilir. Birincisi (يَوْمُ الْبَيْدَاءِ) Beydâ' Günü²¹ diye anılan savaştır ve Yemenli olan Mezhic kabilesine karşı yapılmıştır. İkincisi (يَوْمُ السَّلَّانِ) Süllân Günü diye anılan savaştır. Bu da Yemenlilere karşı yapılmıştır ve bu savaşı yöneten kişi

¹⁶ Bu konuda ayrıntılı olarak bk.: Sâlih Mûsâ Derâdke, “el-Harbü ‘inde’l-Kabâilî’l-‘Arabîyye fi’l-Câhiliyye”, *el-Müerrihu’l-‘Arabî* 12/29 (1986), 114-129.

¹⁷ Bu durum antropologlar tarafından “Segmentary Lineage System” şeklinde terimleştirilmiştir. Otoriteye sahip olmayan topluluklar arasında bir tür katmanlı akrabalık sistemi bulunmaktadır. Bu sistem kısaca “kardeşime karşı ben; kuzenlerimize karşı kardeşim ve ben; başkalarına karşı kuzenlerim, kardeşlerim ve ben” düşüncesiyle açıklanabilir. Dale F. Eickelman, *The Middle East: An Anthropological Approach* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1989), 131-137.

¹⁸ Mustafa Fayda, “Kahtân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/201.

¹⁹ Fuat Daş, *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları* (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2019), 25.

²⁰ Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/14.

²¹ Câhiliye döneminde savaşlar için “gün” tabiri kullanılırdı. Ayrıntılı bilgi için bk.: Kapar, “Eyyâmü’l-Arab”, 12/14.

Küleyb b. Rebîa'nın (öl. ?) babası Rebîa b. Hâris'tir (öl. ?).²² Üçüncü savaş, Küleyb b. Rebîa'nın yönettiği (يَوْمُ خَزَاز) Hazâz Günü'dür.²³ Bu savaşın sebebi Yemenli bir kralın Rebîa, Mudar ve Kudâ'a²⁴ kabilelerinden bazı rehinelere alıp bu kabileleri: "Eğer bana itaat için yemin etmezseniz arkadaşlarınızı öldürürüm." diyerek tehdit etmesidir. Bunun üzerine Me'ad kabileleri bu haberi almış ve Küleyb b. Rebîa'nın bayrağı altında toplanmıştır.²⁵ Küleyb önceden Hazâz isimli dağa yerleştiği bir gözcüye: "Düşman yokken bir ateş yak. Düşman gelince de iki ateş yak." demiştir. Bu esnada güneydeki Yemenli kabileler de toplanmış ve kuzeye yürümeye başlamıştır. Güneyden gelen ordu Hazâz Dağı'nın olduğu bölgeye gelince Küleyb dağda yakılan iki ateşi görüp gelen kabilelere baskın yapmış ve güneyli kabileleri hezimete uğratmıştır.²⁶

Öyle görülüyor ki bu savaşlar kuzeyli kabilelerin güneylilerin nüfûzundan kurtulup kendi otoritelerini kurma serüvenidir. Son darbeyi vuran Küleyb ise herkesin itibarını kazanmış ve kral olarak kabul görmüştür. Asıl adı Vâil olan Küleyb, Tağlib kabilesinin Cüşem b. Bekr kolundandır.²⁷ Küleyb diye lakaplanmasının sebebi kral olduktan sonra kendisini üstün görmeye başlayıp despot bir şekilde hüküm sürmesiyle devam eden süreçte ortaya çıkmıştır. Nitekim Küleyb krallığı döneminde yağmur yağın yerleri ve sulak alanları kendi zimmetine almış başkalarını bu yerlerden men etmiştir. Öyle ki bazı yerlerin yabani hayvanlarını bile zimmetine almış, avlanmalarını yasaklamıştır. Onun devesiyle hiçbir deve

²² 'Ahmed b. Muhammed İbn 'Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Gumeiha, 'Abdûlmecîd et-Terhînî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1983), 6/69.

²³ İbn 'Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/69-70; Muhammed 'Ahmed Câde'l-Mevlâ vd., 'Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye (Beyrût: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1942), 109.

²⁴ Bunlar soyları Me'ad'a dayanan kabilerdendir. Bk.: Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Nizâr b. Mead (Benî Nizâr b. Mead)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/198-199.

²⁵ İbn 'Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/69-70; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/470; Cemâleddîn İbn Nübâte el-Mısırî, *Serhu'l-'uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1964), 92; Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1996), 64; Tefîk Berrû, *Târîhu'l-'Arabî'l-kadîm* (Şâm: Dâru'l-Fikr, 1996), 212; Dayf, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 1/65; Câde'l-Mevlâ vd., 'Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye, 142; Corcî Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, thk. Hüseyin Münis (Dâru'l-Hilâl, ts.), 254-256.

²⁶ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/470-471; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 255-256; Berrû, *Târîhu'l-'Arabî'l-kadîm*, 212-213; Câde'l-Mevlâ vd., 'Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye, 109.

²⁷ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/472; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 64.

otlatılamaz, onun ateşi yanarken başka kimse ateş yakamazdı.²⁸ Başkalarının onun konakladığı yere gelmemesi için yola küçük bir köpek koyardı²⁹ ve böylece (كَلْب) Küleyb yani yavru köpek lakabını almıştır.³⁰ Böylesi baskın bir otoritenin altındaki hiç kimsenin ne Küleyb'e ne de onun kurallarına karşı gelmiyor olması karizmatik bir liderin öne çıkışını simgelemektedir. Zira Küleyb'in ölümü ardından kabilelerin birbirleriyle savaşmaya başlaması bunun delilidir. Bunlar bedevi yaşam tarzında gözlemlenebilen durumlardır. Böylelikle Arap yarımadasının kuzeyindeki krallığın kuruluşunun doğal gelişim süreçleri ve ilerleyişi özet mahiyetinde anlatılmış oldu. Bununla birlikte Besûs Savaşı'nı daha iyi anlayabilmek için savaşın taraflarını ve aralarındaki anlaşmazlıkların kökenlerini bilmek gerekir. Savaşın baş kahramanları olan kabileler, çatışmanın hem sebeplerini hem de sonuçlarını belirleyen kilit unsurlardır. Bu bağlamda, savaşın taraflarını ve aralarındaki ilişkileri ele almak yerinde olacaktır.

1.2. Besûs Savaşı'nın Tarafları

Savaş genel olarak (تَغْلِب) Tağlib kabilesi ile (بَكْر) Bekr kabilesi arasında gerçekleşmiştir. Bu nispeten doğru olsa da, savaşın ne ölçüde bu kabilelerin kollarına sıçramış olduğunu tespit etmek zordur. Nitekim Bekr kabilesi, “جُمُومَة” cumcume olarak kaynaklarda yer alır.³¹ “Cumcume” alt kolları kendinde toplayıp onun adıyla

²⁸ Küleyb'in ateş yaktırmamasının sebebi ateş yakmanın ikram etmek ile olan alakasıdır. Ateş yakılan yerde yemek pişirilir; pişirilen yemek de ya yenir ya ikram edilir. Küleyb kendisini çok şerefli gördüğü için bunun gereği olarak herkese kendisi ikram etmek istiyordu. Başkasının ateş yakması demek Küleyb'den başkasının bir ikramda bulunuyor olması demekti. Bu yüzden onun olduğu yerde ateş yakmayı yasaklamıştı. Küleyb'in diğer bir düşüncesi de onun kral olduğu yerde kimsenin ateş yakmasına bile gerek olmamasıydı. Bu da onun izzetini gösteriyordu. Ebû 'Alî 'Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-hamâse*, thk. Ğarîd eş-Şeyh (Beyrût: Dâru'l-kütûbi'l-'ilmiyye, 2003), 655.

²⁹ Bir diğer rivayete göre ise Küleyb gittiği yerlere götürdüğü bu eniği havlatıp eniğin havlama sesinin ulaştığı yere kadar olan kısmı kendisine alırdı. Bk.: Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-'İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 8/86.

³⁰ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî t-târih*, 1997, 1/472; 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-'İslâm*, 2001, 8/85-86; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fî l-'Câhiliyye*, 142-143; Berrû, *Târihu'l-'Arabi'l-Kadîm*, 213-214; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 263-264; Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dimeşkî Ziriklî, *el-'A'lâm* (Beyrût: Dâru'l-'ilmi li'l-Melâ'în, 2002), 5/232.

³¹ Ebû'l-Hasan b. Saîd el-Mağribî, *Neşvetü't-Tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret Abdurrahmân (Ammân: Mektebetü'l-'Aksâ, 1982), 604.

anılan kabilelere verilen isimdir.³² Tağlib kabilesi ise “*cumcume*” değildir.³³ Buradan hareketle Bekr kabilesinin Tağlib kabilesinden daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Tağlib kabilesinin çoğu kolunun savaşa katılmasına rağmen Bekr kabilesinin bazı kolları savaşa katılmış bazılarıysa savaştan kaçınmıştır.³⁴ Bu yüzden Tağlib kabilesi başlarda üstün gelmiştir. Sonradan Bekr kabilesinin savaştan çekinen kolları yakınlarının uğradıkları yenilgileri görünce onları desteklemiş ve savaşa dahil olmuştur.³⁵ Böylelikle son çatışmalarda Bekr kabilesi üstün gelmiştir.³⁶

Besûs Savaşı bedevi kabileler arasında çıkan ilk ve en meşhur savaş olarak bilinir.³⁷ En meşhur olmasının bir sebebi çok uzun süre devam etmesidir.³⁸ Savaş ravilerin çoğuna göre kırk yıl sürmüştür.³⁹ Tabii ki kırk sayısının kesretten kinaye olması muhtemeldir. Öyle olsa da savaşın büyüklüğü ve önemi, hakkındaki verilerin diğer savaşlara nazaran daha fazla olmasından anlaşılabılır. Gerçekten de bazen kızışmış bazen sakinleşmiş, yeri geldiğinde küçük çatışmalar ve sözlü atışmalar halini almış olan bu savaş, onlarca savaşta yan yana durmuş bu iki kabile arasında bitmeyen bir düşmanlığa sebep olmuştur. Savaşın sona ermesinden yıllar sonra bile bu kabilelerin mensupları arasında ortaya çıkan kavgalarda halâ etkili olduğu

³² Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih el-’Endelûsî, *el-’İkdü’l-ferîd*, thk. Müfid Muhammed Gumeýha, Abdülmecîd et-Terhînî (Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, 1983), 3/311; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1993), “cmm”, 12/110.

³³ el-Mağribî, *Neşvetü’t-Tarab fî târihi Câhiliyyeti’l-’Arab*, 640.

³⁴ İbn Abdürabbih el-’Endelûsî, *el-’İkdü’l-ferîd*, 1983, 6/72; İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1997, 1/479; ‘Alî, *el-Mufasssal fî târihi’l-’Arab kable’l-’İslâm*, 2001, 8/87; Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fî’l-Câhiliyye*, 154.

³⁵ Bu hususta farklı sebepler öne sürülmüştür. Ancak Bekr kollarının savaşa dahil olmasındaki en belirgin sebep savaşın onlara kadar uzanmış ve dokunmuş olmasıdır. Nitekim Hâris b. ‘Ubâd oğlu Büceyr öldürülünce savaşa girme kararı almıştır.

³⁶ İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fî’t-târih*, 1997, 1/482-483; Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fî’l-Câhiliyye*, 160-163.

³⁷ Philip Khuri Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980), 1/135.

³⁸ Bazı eserlerde Besûs Savaşı’nın Câhiliye dönemindeki en uzun savaş olduğu aktarılmıştır. Bk.: Ziriklî, *el-’A’lâm*, 5/232.

³⁹ Ahmed b. Muhammed Ebû’l-Fadl Meydânî, *Mecme’u’l-’emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: Dâru’l-ma’rife, 1962), 2/439; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü’l-’Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1993), 5/70; el-Mağribî, *Neşvetü’t-tarab fî târihi Câhiliyyeti’l-’Arab*, 641; İbnü’l-Verdî, *Târihu İbni’l-Verdî*, 65; ‘Alî, *el-Mufasssal fî târihi’l-’Arab kable’l-’İslâm*, 2001, 8/86; Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî el-Mağribî, *Târihu ‘İbn Haldûn (Kitâbü’l-’iber ve dîvânü’l-mübtade’i ve’l-haber fî ‘eyyâmi’l-’Arab ve’l-’Acem ve’l-Berber ve men ‘âsarahüm min zevi’s-Sultânî’l-’Ekber)*, thk. Halîl Şahâde - Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru’l-fikr, 1981), 2/360; Berrû, *Târihu’l-’Arabi’l-Kadîm*, 216; Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fî’l-Câhiliyye*, 142; Zeydân, *el-’Arab kable’l-’İslâm*, 266; Ferrûh, *Târihu’l-’edebi’l-’Arabî*, 1/111.

gözlemlenebilir. Ayrıca o kadar süre geçmesine rağmen şairlerin şiirlerinde bu savaşa dair atıflar yapmaları olayın kültürel ve toplumsal hafızadaki yerinin uzun süreli etkisini göstermektedir.

1.2.1. Tağlib Kabilesi

Bu kabilenin lideri Tağlib b. Vâil b. Kâsıt b. Hınb b. 'Efsâ b. Du'mî b. Cedîle b. 'Esed b. Rebî'a b. Nizâr b. Me'ad b. 'Adnân'dır.⁴⁰ Önceleri Tihâme çölünde yaşayan bu kabile daha sonraları soyundan geldikleri Rebîa kabilesi ile kuzeye doğru göç ederek Hicâz, Necd ve Bahreyn bölgelerine yerleşmiştir. Göçebe yapılarından dolayı sürekli daha verimli araziler arayan bu kabile Besûs Savaşı'ndan sonra yıpranarak Arap yarımadasının en kuzeyi olan Nusaybin ve Sincâr'a kadar gitmişlerdir.⁴¹ Sonraları bu bölge, Tağlib kabilesi ve diğer soydaşlarının yerleşmesinden dolayı "دِيَارُ رَيْعَةَ" Rebîa diyarı olarak bilinmiştir.⁴² Gittikleri bölgelerde Hristiyanlık dini hakim olduğu için bu kabilenin çoğu Hristiyan idi.⁴³ Luvîs Şeyho'nun, bu kabilenin tüm şairlerini kitabında zikretmesi de onları Hristiyan sayması sebebiyledir. Bu bölgelerde yaşayan Tağlib kabilesi İslâm dini geldiğinde de Hristiyanlığa devam etmiş⁴⁴ ancak kabilenin az bir kısmı müslüman olmuştur. Yine İslâm öncesi büyük ve etkili bir kabile olduğu gibi sonrasında da bölgede etkin kalmıştır.⁴⁵ Mesela Fırât üzerindeki (رَجَبَةُ مَالِكِ بْنِ طَوْقٍ) Mâlik b. Tavk Kalesi'nin nispet edildiği kişi Tağlib kabilesindendir.⁴⁶ Aynı şekilde Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şiirlerine konu olan ve Hamdânîlerin Halep emiri olan Seyfüddevle (öl. 356/967) de Tağlib kabilesinin soyundan gelmektedir.⁴⁷ Bu kabilenin altı kolu vardır

⁴⁰ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, 64.

⁴¹ Casim Avcı, "Tağlib (Benî Tağlib)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/374.

⁴² 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 2001, 8/81; İrfan Aycan, "Rebîa (Benî Rebîa)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/498.

⁴³ Avcı, "Tağlib (Benî Tağlib)", 39/498-499; İbn Haldûn Romalılara yakın oldukları için Tağlib kabilesinin çoğunun hristiyan olduğunu aktarmıştır. Bk.: el-Mağribî, *Kitâbü'l-'İber*, 2/360.

⁴⁴ el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, 639.

⁴⁵ Tağlib kabilesiyle ilgili bu gibi daha fazla bilgi için bk.: Fatih Balta, *İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003).

⁴⁶ el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, 649; el-Mağribî, *Kitâbü'l-'İber*, 2/360.

⁴⁷ 'İzzeddîn 'Ebü'l-Hasen İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1997), 7/271; el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, 639;

ve (أَرَاقِم) yılanlar olarak isimlendirilirler. Bunun sebebi gözlerinin yılan gözüne benzemesidir. Hepsi Bekr b. Habîb b. ‘Amr b. Ğunm b. Taġlib soyundandır.⁴⁸

- Mâlik b. Bekr
- Sa‘lebe b. Bekr
- Muâviye b. Bekr
- Hâris b. Bekr
- ‘Amr b. Bekr
- Cüşem b. Bekr

Bu kollar arasında eşitlik var gibi görünse de öne çıkanın Cüşem b. Bekr olduğunu söyleyebiliriz. Zira sonradan savaşacakları Bekr kabilesi de dahil olmak üzere tüm Me‘ad kabilelerini yönetimi altında toplayan büyük kral Küleyb, Cüşem b. Bekr kolundandır.⁴⁹

1.2.2. Bekr Kabilesi

Bu kabilenin lideri Bekr b. Vâil b. Kâsıt b. Hind b. ‘Efsâ b. Du‘mi b. Cedîle b. ‘Esed b. Rebî‘a b. Nizâr b. Me‘ad b. Adnân’dır.⁵⁰ Görüldüğü üzere Taġlib ve Bekr, babaları olan Vâil’de birleşmektedir. Yani bu kabileler amca çocuklarıdır. Tihâme’den beraber göç eden bu kabileler Necd bölgesinde beraber yaşamışlar ve Besûs Savaşı orada meydana gelmiştir.⁵¹ Bu kabile aynı şekilde kuzeye doğru yayılmaya devam etmiştir. Günümüzde “دِيَارُ بَكْرٍ” Diyarbakır şehri ismini Bekr kabilesinden almaktadır.⁵² Bekr kabilesi altı kola ayrılır:

- Yeşkûr b. Bekr

Muhammed Emin Bayır, *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*, ed. Yusuf Buhan (İstanbul: Ark Kitapları Özgü Yayıncılık, 2023), 50-51.

⁴⁸ el-Maġribî, *Neşvetü’t-tarab fî târihi Câhiliyyeti’l-‘Arab*, 640; el-Maġribî, *Kitâbü’l-‘İber*, 2/360.

⁴⁹ Bk. yukarıda sayfa 8.

⁵⁰ İbn Hazm el-‘Endelüsî, *Cemheratü ’ensâbi’l-‘Arab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru’l-me‘ârif, 1962), 302; ‘İzzeddîn ‘Ebü’l-Hasen İbnü’l-‘Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi’l-‘ensâb* (Beyrût: Dâru sâdir, 1980), 2/219.

⁵¹ Zeydân, *el-‘Arab kable’l-‘İslâm*, 199.

⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân* (Beyrût: Dâru sâdir, 1995), 2/494; el-Maġribî, *Neşvetü’t-tarab fî târihi Câhiliyyeti’l-‘Arab*, 601.

- 'İcl b. Lüceym b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr
- Hanîfe b. Lüceym b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr
- Şeybân b. Sa'lebe b. 'Ukabe b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr
- Zühl b. Sa'lebe b. 'Ukabe b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr
- Kays b. Sa'lebe b. 'Ukabe b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr

Savaşta yer alan asıl kol Şeybân b. Sa'lebe b. 'Ukâbe b. Sa'b b. 'Alî b. Bekr'den gelenler yani Benî Şeybân'dır. Cumcume kategorisinde yer alan bu kabilenin geniş bir kabile olduğu daha önce zikredildi. Bu durum kabilenin kolları arasında her ne kadar akrabalık olsa da fizikî olarak birbirlerinden uzak olmalarına sebebiyet vermiştir. Besûs Savaşı patlak verdiğinde bu uzaklık dolayısıyla birbirlerine yardım etmekte zorlanmış ve çekinmişlerdir. Ancak savaşın sonlarına doğru savaşa dahil olan yakınlarıyla beraber Bekr kabilesi Tağlib'e üstün gelmiştir.

1.3. Besûs Savaşı'nın Başlaması

Arap kabileleri hiyerarşiye alışık değildir. Bu durum eskiden beri herhangi bir otorite altında yaşamamış olmalarından kaynaklanmıştır. Bekr kabilesi, krallarının Tağlib kabilesinden Küleyb olmasına rağmen Tağlib kabilesini kendisine denk görüyordu. Bu yüzden Küleyb'in kendilerine yaptıklarını içine sindiremiyordu. Uzun yıllar boyunca beraber yaşayan, beraber göç edip beraber konaklayan bu iki kabileden artık Tağlib öne çıkmış ve Bekr kabilesine baskı kurmaya başlamıştı. Yine de aralarında halâ sıkı ilişkiler vardı. Sonuçta iki kabilenin en büyük kolları olan Tağlibli Cüşemoğulları ve Bekrli Şeybânoğulları aynı yerde konaklıyordu.⁵³ Küleyb, Şeybânoğullarından Celîle bnt. Mürre ile evlenmişti.⁵⁴ Mühelhil b. Rebîa yani Küleyb'in kardeşi ise Mürre'nin büyük oğlu ve Celîle'nin ağabeyi Hemmâm ile yakın arkadaştı. Öyle ki Mühelhil ile Hemmâm aralarında hiçbir sır saklamamak

⁵³ 'Alî b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-'İsfahânî, *el-'Eğânî* (Kâhire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'âmme li'l-kitâb, 1992), 5/35; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/473; Cade'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 143.

⁵⁴ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/473; Cade'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 143.

üzere anlaştırmışlardı.⁵⁵ Bu türden olaylar iki kabile arasındaki yakın ilişkiler hakkında ipucu vermektedir.

İki kabile arasındaki gerginliğin ortaya çıkması ile ilgili birbirinden farklılık arzeden rivayetler vardır.⁵⁶ Bir rivayete göre bir gün Küleyb karısına: “Sence Araplardan, komşusunu bana karşı koruyacak birisi var mıdır?” diye sormuş ve karısı Celîle de: “Bunu ancak Cessâs yapar.” diyerek cevap vermiştir.⁵⁷ Diğer bir rivayete göre ise Küleyb, karısı Celîle ile evde konuşurken ona “Vâiloğullarının en izzetlisi kimdir?” diye sormuştu. Celîle de kabilesinden taraf olarak “Kardeşlerim Cessâs ve Hemmâm.” diye cevap verince Küleyb, öfkeli bir şekilde çekip gitmişti.⁵⁸ Cessâs’ın teyzesi olan Besûs bnt. Münkız o sırada Cessâs’ın yanında konaklamaktaydı. Besûs’un (سَرَاب) Serâb adlı bir devesi vardı.⁵⁹ Bazı kaynaklar onun Besûs’a ait olduğunu söylese de bazıları onu, Besûs’un arkadaşı olan Sa’d b. Şümeys el-Cermî’ye ait sayar.⁶⁰ Her halükarda Küleyb, Serâb adlı bu deveyi Cessâs’ın develeri ile birlikte, zimmetine aldığı otlakların birine giderken görmüş ve öfkelenmişti. Çünkü o, sadece Şeybânoğullarının bu otlakları kullanmasına izin vermişti. Evde yaşadığı durum daha da perçinleşince Küleyb deveye bir ok atmış, kendisine ok saplanan deve bağırarak Şeybân mahallesine geri dönmüş ve orada can vermişti. Bunu gören Besûs dehşetle bağırmış ve etrafındakileri kışkırtmak için şiirler söylemiştir. Misafiri olan teyzesinin bu halini gören Cessâs öfkelenmiş ve hem intikamını almak hem teyzesi Besûs’u teskin etmek için “Ben ondan daha büyük bir deveyi öldürerek intikam alacağım.” demiştir.⁶¹ Bu sözle gerçekten bir deveyi⁶² ya

⁵⁵ Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Fadl Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-ma'rife, 1961), 1/374; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/475; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 149.

⁵⁶ Ek olarak bk.: Ali Rıza Yenice, *Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 22-24.

⁵⁷ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/474.

⁵⁸ Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 144.

⁵⁹ el-'İsfahânî, *el-'Egânî*, 5/35; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 144.

⁶⁰ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/374; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/473; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 144.

⁶¹ Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 145.

⁶² Küleyb'in eşi benzeri az bulunan erkek devesi Ğılâl'i kastettiği düşünülebilir. Zaten İbnü'l-'Esîr'in anlatımına göre Cessâs sözlerinin sonunda: “Ğılâl'i öldüreceğim.” demiştir. İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/474.

da Küleyb'i öldürmeyi kastetmiş olması bir ihtimaldir. Kesin olan şey ise iki kabile arasındaki gerginliğin zirveye tırmadığıdır.

Yağmur mevsiminden sonra bu iki kabile yeşeren otlakların peşinde gezmeye başlamıştır. Yine Bekr kabilesi bazı otlaklara yerleşmek istemiş ancak Küleyb, onları men etmiştir. Önceden yaşamış oldukları kötü hadise üzerine daha da sinirlenen Cessâs artık kararını vermiş, yanında arkadaşı 'Amr b. Hâris ile Küleyb tek başına gezintiye çıkmışken onu takip etmiş ve fırsatını kollayıp öldürmüştür.⁶³

Küleyb'i öldüren Cessâs önce kabilesine dönüp olanları anlatmış sonra da saklanmıştı. Mühelhil, cinayet haberi gitgide yayılırken dostu Hemmâm ile beraber bir eğlence meclisindeydi. Cârîyenin biri Hemmâm'a gelip kardeşinin işlediği cinayeti haber vermişti. Mühelhil ne olduğunu sorunca Hemmâm, kardeşi Cessâs'ın Küleyb'i öldürdüğünü söylemiş Mühelhil ise böyle bir şeye Cessâs'ın cesaret edebileceğine ihtimal vermemişti.⁶⁴

Bu sırada Küleyb'in naaşı bulunmuş ve evine getirilmişti. Küleyb'in karısı Celîle, kocasına ağıt yakıp son görevini yapmak istese de Tağlibliler buna izin vermemişti. Çünkü katil Celîle'nin kardeşiydi ve onun cenazede bulunması Tağlibliler için utanç sebebi olurdu.⁶⁵

Haber yayılmış, kılıçlar bilenmiş, atlar eyerlenmişti. Küleyb için yakılan ağıtlar hamâsetle söylenen savaş şiirlerine, zılgıtlar savaş naralarına karışıyordu. Mühelhil kardeşinin intikamını alıncaya kadar şarap içmemeye, kadınlara yaklaşmamaya ve kumar oynamamaya yemin etmişti.⁶⁶

Her şeye rağmen Tağlib kabilesinin önderleri barışı korumanın bir yolunu bulmak için Bekrîlerin reisi Mürre'ye gitmişler ve ona bazı tekliflerde

⁶³ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/474; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 146.

⁶⁴ el-'İsfahânî, *el-'Egânî*, 5/40; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/475; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 150.

⁶⁵ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/476; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 148.

⁶⁶ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/478; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 153; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 265; Câhiliye dönemi Araplarının savaş ve intikam almada başvurduğu birtakım gelenekleri vardır. Mühelhil de bu gelenekleri icra etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Kapar, "Eyyâmü'l-'Arab", 12/14-15; Feriha Özmen, "Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (01 Eylül 2012), 321. Mühelhil ile ilgili farklı bir okuma için bk.: Salâhuddîn Yûnus, "el-Mühelhil b. Rebî'a mine't-Tih ile'l-İntimâ", *el-Mevkûfû'l-Edebî* 43/517 (Mayıs 2014), 31-38.

bulunmuşlardı. Küleyb'e karşılık Cessâs'ı teslim etmeleri istenmişti. Mürre, Cessâs'ın saklandığını ve nerede olduğunu bilmediğini söylemişti. Bunun üzerine Tağlibliler Hemmâm'ı istemişler ancak Mürre, Hemmâm'ın on çocuğun babası on kişinin de amcası olduğunu söyleyerek böyle bir şeyin mümkün olmadığını belirtmişti. Nihayetinde Mürre'nin kendisini istemişler ama Mürre yine kabul etmemişti. "Bunun yerine diğer çocuklarımdan istediğinizi alın ve kısas olarak öldürün ya da size bin adet deve vereyim." demişti. Tağlibliler bu teklifi az bulup kabul etmemişlerdi.⁶⁷ Böylece Küleyb'in, Besûs'un devesini öldürmesiyle başlayan olaylar zinciri savaşın zeminini hazırlamış ve en sonunda da savaşı başlatmıştır.

1.4. Besûs Savaşı'nın Önemli Günleri

Savaş süresince Tağlib'in kolları, Cüşemoğullarına arka çıkmıştır. Buna karşılık Bekr'in kolları ise bir deve yüzünden çıkan bu meseleyi yersiz bulmuş ve Şeybanoğullarını yalnız bırakmıştır.⁶⁸ Daha önce de belirtildiği üzere, Besûs Savaşı'nın uzun yıllar süren bir çatışma dönemi vardır. Bu süreçte birçok çarpışma yaşanmış, ancak bunların çoğu tarih kaynaklarında detaylı bir şekilde kaydedilmemiştir. Yine de bazı önemli çatışmalar mevcuttur ki bunların detaylandırılması önem arz etmektedir.

1.4.1. (يَوْمَ نِيْهِ) Nihy Günü

İki tarafın karşılaştığı ilk çatışma Nihy Günü'dür.⁶⁹ "Nihy" su birikintisi demektir.⁷⁰ Savaş için hazırlanan Bekr kabilesi, Nihy denin suyun yanına gider ve oraya yerleşir.⁷¹ Çatışmayı Tağlib için yönetecek kişi Küleyb'den sonra kabilenin başına geçen Mühelhil'dir. Diğer tarafta ise Bekr'in reisi Mürre, oğullarından Hâris'i

⁶⁷ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/478-479; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 153-154; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 265-266.

⁶⁸ Bk. yukarıda sf. 9.

⁶⁹ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 155.

⁷⁰ İbn Manzûr, "nhy", 15/345.

⁷¹ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 155; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

savaşı yönetmesi için görevlendirmiştir. Sonuç olarak bu savaşta Şeybânoğulları yani Bekr kabilesi Tağlib kabilesine üstün gelmiştir.⁷²

1.4.2. (يَوْمُ ذُنَائِبٍ) Zenâib Günü

Nihy Günü'nden sonra kabileler çarpışmak için yeniden hazırlanarak Küleyb'in mezarının bulunduğu Zenâib mevkiinde savaşmışlardır.⁷³ İbnü'l-Esîr en büyük çarpışmanın bu günde yaşandığını belirtir.⁷⁴ Bu çarpışmada Tağlibliler tarafından Bekr kabilesinin komutanı Hâris b. Mürre, Zühl b. Sa'lebeoğullarından 'Amr b. Sedûs ve Bekr kabilesinin ileri gelenlerinden bazı kimseler öldürülmüştür. Neticede Tağlib kabilesi Bekr kabilesine karşı zafer elde etmiştir.⁷⁵

1.4.3. (يَوْمُ وَارِدَاتٍ) Vâridât Günü

Zenâib Günü geride kalmasına rağmen savaş halen devam ediyordu. Vâridât denilen yerde taraflar yeniden karşı karşıya gelmiş ve savaş yine Tağlib tarafı kazanmıştı.⁷⁶ Bu çatışmada Bekr kabilesinin ileri gelenlerinden ve Besûs Savaşı'nın önemli kahramanlarından olan Hemmâm b. Mürre öldürülmüştür.⁷⁷ Mühelhil kadim dostunun cesedini görünce üzülmüş ve "Küleyb'den sonra bana en ağır gelen ölüm bu oldu." demiştir.⁷⁸

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 155.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480.

⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 155; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

⁷⁶ el-'İsfahânî, *el-'Egânî*, 5/41; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 155; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

⁷⁷ Hemmâm'ın hangi gün ve nasıl öldüğüne dair rivayetler çelişkilidir. Ancak bazı tarihçiler onun, Vâridât Günü öldüğünü kaydetmişlerdir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

1.4.4. (يَوْمُ عُنَيْزَةَ) ‘Uneyze Günü

‘Uneyze’de yeniden⁷⁹ karşılaşan iki tarafın galibi ya da mağlubu olmamıştır.⁸⁰ Bu savaş gününde önemli kişiler ölmediği ve zikredilmesi gereken bir olay olmadığı için kaynaklarda sadece bu savaş gününün ismi ve neticesi aktarılmıştır.

1.4.5. (يَوْمُ قُصَيَّات) Kusaybât Günü

Kusaybât Günü’nde Tağlibliler Bekr kabilesine karşı ezici bir üstünlükle galip gelmiştir. Hatta öyle ki Bekrli savaşçıların hepsi öleceğini zannetmiştir.⁸¹ Hemmâm b. Mürre’nin öldürülmesine dair farklı rivayetlerden ilki Vâridât Günü’nde anlatıldı.⁸² Diğer bir rivayete göre ise Hemmâm b. Mürre’nin küçükken aldığı Nâşira adında bir evlâtlığı vardı. Bu çocuk yıllar geçmiş ve büyümüş ve büyüyünce de Tağlibli olduğunu öğrenmiştir. Kusaybât adı verilen yerde Tağlib ve Bekr kabileleri arasında çatışma yaşanıyordu. Hemmâm düşmanlarıyla çarpışırken susadığı anlarda matarasını bıraktığı yere gelip susuzluğunu gideriyordu. Yine böyle susadığı bir anda gelmiş ve silahını kenara koymuş matarasından su içiyordu. Nâşira da fırsatını bulmuştu ve onu hain bir darbeyle öldürmüştü.⁸³

Tağlibliler artık Cessâs’ı çok şiddetli bir şekilde istiyordu. Bunca yapılan savaş ve verilen kayıp neticesinde intikam ateşleri sönmemişti. Bu yüzden Mürre b. Zühl yani babası, Cessâs’a Şâm’a kaçmasını söylemişti. Bunu öğrenen Tağlibliler Cessâs’ı takibe koyuldular. Savaşın müsebbibi olan Cessâs, yakalandığı yerde yanındaki arkadaşlarını kaybetmiş ve ağır yaralar almıştı. Daha sonra çatışma esnasında aldığı yaralardan dolayı ölmüştür. Böylelikle intikam alınmış oldu ve

⁷⁹ Bazı rivayetler bu çatışmanın ilk çatışma olduğunu söyler. Bk.: İbnü’l-‘Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/480; Zeydân, *el-‘Arab kable’l-‘İslâm*, 266.

⁸⁰ el-‘İsfahânî, *el-‘Egânî*, 5/41; İbnü’l-‘Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/484; Câde’l-Mevlâ vd., *Eyyâmü’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*, 156; Zeydân, *el-‘Arab kable’l-‘İslâm*, 266.

⁸¹ İbnü’l-‘Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/484; Zeydân, *el-‘Arab kable’l-‘İslâm*, 266.

⁸² Bk. yukarıda “(يَوْمُ وَارِدَات) Vâridât Günü” başlığında.

⁸³ el-‘İsfahânî, *el-‘Egânî*, 5/42; İbnü’l-‘Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/480; Câde’l-Mevlâ vd., *Eyyâmü’l-‘Arab fi’l-Câhiliyye*, 156.

savaşın bitmesi gerekiyordu. Ancak Tağlib'in reisi Mühelhil savaşa devam etmek istiyor ve kabilesini her an savaşa hazır halde tutuyordu.⁸⁴

1.4.6. (يَوْمُ تَحْلَاقٍ) Kida ya da (يَوْمُ تَحْلَاقٍ) Tehlâk Günü

“تَحْلَاقٍ” Tehlâk kelimesi tıraş etmek manasına gelir.⁸⁵ Bu günün ismi, Bekr kabilesinin savaş öncesinde saçını tıraş etmesinden gelmektedir.⁸⁶ Rivayetler bunu birbirlerini tanımak için yaptıklarını söyler.⁸⁷ Bu pek de mantıklı değildir çünkü kabile üyeleri birbirini zaten yakından tanır. Üstelik bundan önceki savaşlarda böyle bir şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Savaşın bu kritik anında Bekr kabilesi cesaretlenmek ve ölümüne savaşacaklarını göstermek istemiştir.⁸⁸ Zira Araplarda saç kesmek kafa kesmeye bedel sayılırdı. Mesela Necâşî, Ebrehe'ye sinirlenince onun saçını keseceğine dair yemin etmiştir. Bu onun kafasını kesmek manasındadır. Ebrehe ise Necâşî'ye saçını yollayarak kendisini kurtarmıştır.⁸⁹

Çatışmalar devam ederken savaş genel olarak Tağlib'in lehine gibi görünmekteydi. Ama bu durum Bekr'in ünlü savaşçılarından ve soylularından olan Hâris b. 'Ubâd'ın savaşa dahil oluşu ile değişmek üzereydi. Hâris b. 'Ubâd diğer Bekr kolları gibi başından itibaren savaştan uzak durmakta ama kabilesinin kaldığı zor duruma da üzülmemektedir. Bunun için oğlu Büceyr'i⁹⁰ elçi olarak Mühelhil'e göndermiş ve ona artık intikamını aldığını ve savaşı sürdürmesinin bir anlamı olmadığını söyletmiştir. Yine de eğer birini daha öldürmek isterse gönderdiği oğlu Büceyr'i öldürmesini ve savaşı bitirmesini söylemiştir. Mühelhil Büceyr'i öldürmüş ama öldürürken: “Onu Küleyb'in bir ayakkabı bağına karşılık öldürüyorum.”

⁸⁴ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/481; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 158-159.

⁸⁵ İlyas Karlı, *Yeni Sözlük: Arapça-Türkçe* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), “haleka”, 618.

⁸⁶ el-'İsfahânî, *el-'Egânî*, 5/44; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/439; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/483; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 163.

⁸⁷ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/483; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/439; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 163.

⁸⁸ Aynı sebepten dolayı Hâris b. 'Ubâd kabilenin kadınlarını savaşın olacağı mekâna getirtmiştir. Bununla, kaybederlerse annelerinin, eşlerinin veya kızlarının ya ölümüne ya da esir olmalarına sebebiyet verecekleri için savaşçıların daha gayretli olmalarını sağlamıştır. Bk.: Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 162.

⁸⁹ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/394.

⁹⁰ Büceyr'in Hâris b. 'Ubâd'ın kardeşi 'Amr b. 'Ubâd'ın oğlu yani yeğeni olduğu da aktarılmaktadır. Bk.: İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/482.

demoştur. Hâris b. ‘Ubâd oğlunun ölüm haberini alınca: “İki kabilenin arasını bulan ölü, ne de güzel bir ölüdür!” demoştur. Etrafindakiler Mühelhil’in, Küleyb’in ayakkabı bağına karşılık Buceyr’i öldürdüğünü söyleyince Hâris b. ‘Ubâd sinirlenip: “Bana Ne‘âme’nin yularını getirin.” diyerek savaşa dahil olmuştur.⁹¹

Tehlâk Günü, artık Hâris b. ‘Ubâd’ın ve ona itibar eden kolların savaşa katılmasıyla Bekr’in kör talihinin kırıldığı gündür. Sonunda iki kabile karşı karşıya gelmiş ve Bekr kabilesi zafer kazanmıştır.⁹²

Çatışma esnasında Hâris b. ‘Ubâd oğlunun intikamı için savaş meydanında Mühelhil’i aramaktaydı. Bir ara Mühelhil eline düşmüş ama onu tanıyamamıştır. Bu yüzden ona: “Mühelhil nerede?” diye sormuştur. Mühelhil: “Eğer sana söylersem benim canımı bağışlayacak mısın?” demoştur. Hâris b. ‘Ubâd bağışlayacağını söyleyince Mühelhil: “O benim.” demoştur. Kandırıldığını anlayan Hâris b. ‘Ubâd Mühelhil’in saçını kesmiş ve onu serbest bırakmıştır.⁹³ Onun yerine Tağlib kabilesinden Mühelhil’in yakın arkadaşı olan İmruülkays b. Ebân’ı öldürerek oğlunun intikamını almıştır.⁹⁴

Bu savaş günleri, ölen kişilere, ölenlerin sayılarına ve çatışma esnasında yaşanan olaylara itibarla önem kazanmıştır. Savaş bu minvalde kırk yıl boyunca sürdüğü için bunların dışında birçok çatışma meydana gelmiş olması muhtemeldir. Ancak bunlar hakkında pek bir malumat bulunmamaktadır. Bazı tarihçiler bu savaş günlerinin dışında (يَوْمُ النَّقِيَّةِ) Nakıyye ve (يَوْمُ الْفَصِيلِ) Fasîl adlı günlerde de karşılaşmaların olduğunu ve bunlarda Bekr kabilesinin üstün geldiğini kaydetmektedir.⁹⁵

1.5. Besûs Savaşı’nın Bitişi ve Sonuçları

Savaşın sonucuyla ilgili kesin bir değerlendirme yapmak zordur çünkü hangi kabilenin kazandığı veya kaybettiği konusu belirsizdir. İki tarafın da büyük kayıpları

⁹¹ İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/482-483; Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fi’l-Câhiliyye*, 160-162.

⁹² el-’İsfahânî, *el-’Egânî*, 5/42; Câde’l-Mevlâ vd., *Eyyâmü’l-’Arab fi’l-Câhiliyye*, 163.

⁹³ İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/483; Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fi’l-Câhiliyye*, 163-164.

⁹⁴ Câde’l-Mevlâ vd., *’Eyyâmü’l-’Arab fi’l-Câhiliyye*, 164.

⁹⁵ el-’İsfahânî, *el-’Egânî*, 5/42; İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*, 1997, 1/484; Zeydân, *el-’Arab kable’l-’İslâm*, 266.

olmuştur. Ama saldıran konumunda olan Tağlib kabilesinin artık saldırı eylemlerini bıraktığı söylenebilir. Bunda Hâris b. 'Ubâd ve ona bağlı kolların savaşa girmesinin etkisi büyüktür. Tağlib tarafında savaşın komutası Mühelhil'deydi ve şairliğiyle savaşı tetikliyordu ancak Tehlâk Günü yaşanan hezimetten sonra Mühelhil kabilesini bırakıp güneye gitmiştir.⁹⁶ Böylelikle savaş muayyen bir barış anlaşması yerine iki kabilenin birbirine saldırmayı bırakmasıyla bitmiştir.

Mühelhil'in ölümüne dair farklı olaylar anlatılır. Birçok kaynağın ortak bir anlatısına göre Mühelhil, Tehlâk Günü'nden sonra Bekr kabilesinden 'Amr b. Mâlik'e esir düşmüştür. Mühelhil'e esirliği esnasında iyi davranılmaktadır. Bir gün oradan geçen bir tacir Mühelhil'i görür, tanır ve eski günlerin hatırına ona bir şişe şarap hediye eder. Şarabı içip sarhoş olan Mühelhil, yine Küleyb hakkında şiirler söyleyip ağıtlar yakmaya başlar. Buna sinirlenen 'Amr, onu susuz bırakarak ölümüne terkeder.⁹⁷ Diğer bir rivayette ise Mühelhil yine Tehlâk Günü'nde yaşadığı hezimetten sonra güneye doğru gitmeye karar vermiştir. Bu yolculuk için yanına aldığı iki köle ona ihanet etmiş ve onu öldürmüşlerdir.⁹⁸ Böylelikle savaşın ateşini harlayan ve Tağlib'e komutanlık yapan Mühelhil ölmüş ve kabilenin mensupları savaşa devam etmemişlerdir. Mühelhil şairliğini ve savaşçılığını kullanarak Tağlib kabilesinin savaşmasında rol alan en önemli kişiydi. Ölümü de savaşın bitmesine sebep olan en kilit olaydır.

Savaş süresince çeşitli siyasî gelişmeler yaşanmış ve bunlar kabilelerin savaştan sonraki durumlarını etkilemiştir. Örneğin önceleri soydaş olan Bekr kabilesi ve Benî Hanîfe ittifak halindeyken Besûs Savaşı'ndan sonra bu ittifak bozulmuş ve Benî Hanîfe, Tağlib kabilesiyle müttefik olmuştu. Bu yüzden Besûs Savaşı'ndan sonra Bekr kabilesinin önderliğinde toplanan birçok Arap kabilesi ve Sâsânîler

⁹⁶ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/484; el-Mağribî, *Kitâbü'l-'iber*, 2/360; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 165; Mühelhil Cenb kabilesinin yanına ulaşana kadar farklı kabilelere uğramıştır. Burada istemeyerek kızını evlendirmiştir. Bu durum kavminin içinde nasıl bir duruma düştüğünü gösterir. Bk.: Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru sâdir, 1995), 1/63.

⁹⁷ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/485; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 168.

⁹⁸ el-Mağribî, *Kitâbü'l-'iber*, 2/360; Câde'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fi'l-Câhiliyye*, 168.

arasında gerçekleşen Zûkâr Savaşı'nda, Benî Hanîfe soydaşı olan Bekr kabilesine yardım etmemişti.⁹⁹

Uzun süre devam eden savaş hali bu kabilelerin gücünü azaltmış ve kabileler diğer büyük otoritelerle anlaşmak veya onlara tâbi olmak zorunda kalmışlardı. İlk olarak yaşadıkları yerlerde o dönemin otoritesi olan Lahmîlerin hakimiyeti altına girmişlerdi. Daha sonraları İslâm dini zuhûr edince Arap yarımadasında siyasî ve sosyal birçok değişim ve gelişim yaşandı. Bekr kabilesi hicrî dokuzuncu yılda İslâm dinini benimsedi ve bu süreçten sonra Sâsânîlerle yapılan savaşlarda önemli bir konuma sahip oldu. Böylelikle Bekr kabilesi yapılan fetihlerle daha kuzeye ve İran taraflarına yerleşerek hayatını devam ettirdi.

Tağlib kabilesi ise Besûs Savaşı'ndan sonra göç etmeye başlamış ve gittiği yerlerde yeni çatışmalara girmişti. Zaten savaştan kaçtıkları için yeni bir yerleşim yeri bulmak yerine önceden yaşadıkları yerlere dönmüşlerdi.¹⁰⁰ Tağlib kabilesinin fertleri, Besûs Savaşı'nın öncesinde ve savaş esnasında yaşadıkları olaylardan, savaşta sergiledikleri cesaret örneklerinden ve birçok şaire sahip olmaları gibi sebeplerden dolayı kendileriyle gurur duysalar da savaşın ardından dış otoritelerin idaresi altına girmek mecburiyetinde kalmışlardı. Ancak takındıkları tavır yüzünden birçok huzursuzluğa ve çatışmaya sebebiyet vermişlerdi. Bu durum kabileyi kararsız bir hale getirmişti. Nitekim yeri gelmiş Hristiyanlık dinini seçmiş ve yeri gelmiş İslâm dinine girmişlerdi.¹⁰¹

⁹⁹ Mehmet Ali Kapar, "Hanîfe (Benî Hanîfe)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/42.

¹⁰⁰ Cade'l-Mevlâ vd., *'Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye*, 165.

¹⁰¹ Tağlib kabilesinin Besûs Savaşı'ndan sonraki durumuyla ilgili daha detaylı bilgiler için bk.: Balta, *İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi*; Abdurrahman Demirci, "Tağlib Kabilesi'nin İslâm Devleti Egemenliği Altına Alınma Süreci", *Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Ocak 2013), 347-361.

2. BESÛS SAVAŞI'NIN EDEBÎ YANSIMALARI

Câhiliye şiir geleneği önce Rebîa kabilesinde başlamış daha sonra Kays ve Temîm kabilelerine geçmiştir.¹⁰² Bunlar çok farklı kollara ayrılmış geniş kabilelerdir. Bu kabileler sadece nüfûs olarak geniş olmakla kalmamış bunun ötesinde birçok şair ve kahraman yetiştirmiş ve bünyesinde barındırmıştır.¹⁰³ Buradan anlaşıldığı üzere Rebîa'nın soyundan gelen Tağlib ve Bekr kabileleri de nesiller boyunca önemli şairlere ve kahramanlara sahip olmuştur.¹⁰⁴ Tağlib ve Bekr kabileleriyle ilgili en meşhur olay olan Besûs Savaşı'nın 40 yıl boyunca sürdüğü göz önüne alındığında birkaç neslin şairleri bu savaşa şahitlik etmiş olmalıdır.¹⁰⁵ Savaş esnasında ve sonrasında çeşitli şairler tarafından ortaya konulan edebî ürünler dönemin atmosferini, insanların duygusal deneyimlerini ve savaşın etkilerini yansıtmıştır. Bu açıdan Besûs Savaşı hem tarihî bir olayı anlatan hem de edebî bir geleneği besleyen bir öneme sahiptir.¹⁰⁶

Besûs Savaşı'nın uzun yıllar süren karmaşası ve çatışmaları, şairleri savaşın eleştirel bir yönünü benimsemeye teşvik etmiştir. Örneğin hiciv Arap şiir geleneğinde başlıca temalardan biridir.¹⁰⁷ Arap şairler zaman içinde hiciv temasını işleyerek nekâiz türünü geliştirmiştir. Bu bağlamda, şairler aynı vezin ve kâfiyeden şiirler söyleyerek, hem hicivsel bir anlatım kullanmış olup hem de nekâiz türünde eserler ortaya koymuşlardır.¹⁰⁸ Nekâiz türündeki şiirlerin erken örnekleri, Besûs Savaşı'na ait eserlerde görülmektedir. Mühelhil ve Hâris b. 'Ubâd'ın atışmaları, Arap şiir geleneğinde öne çıkan ve Besûs Savaşı dönemine ait önemli örneklerden biridir. Bu şairler, nekâiz türünü kullanarak birbirleriyle çeşitli konularda atışmalara girmişlerdir. Atışmalar hem Arap edebiyatındaki hiciv geleneğini sürdürmekte hem

¹⁰² el-Cumahî, *Tabakâtü fuhuli's-su'arâ'*, 1/40-41; el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve 'âdâbih*, 1981, 1/86-88; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-'İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 17/423.

¹⁰³ es-Suyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga ve 'envâ'ihâ*, 2/404.

¹⁰⁴ Tağlib kabilesinin şairleri için bk.: Ebû Zeyd 'Alî, *Şu'arâ'u Tağlib fî l-Câhiliyye: 'Ahbâruhum ve 'eş'âruhum* (Bingazi: Daru'l-kütübi'l-vataniyye, 2012).

¹⁰⁵ Zeydân, *el-'Arab kable'l-'İslâm*, 266.

¹⁰⁶ Eyyâmü'l-Arab birçok şair yetiştirmiş ve şiir geleneğinin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. Bk.: Kapar, "Eyyâmü'l-Arab", 12/15.

¹⁰⁷ İsmail Durmuş, "Hiciv (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/447.

¹⁰⁸ Durmuş, "Hiciv (Arap Edebiyatı)", 17/448.

de nekâiz türünün zenginleşmesine katkıda bulunmaktadır. Besûs Savaşı'nın etkisiyle gelişimini sürdüren bu şiirler, nekâiz türünü Arap edebiyatında önemli bir alan haline getirmiştir. Bu süreç, savaşın uzunluğu ve karmaşıklığı nedeniyle şairlerin derin bir düşünsel çaba harcamasına ve edebî eserlerinde çeşitli üslup öğeleri kullanmasına zemin hazırlamıştır. Hâris b. 'Ubad, oğlu Büceyr'in Mühelhil tarafından öldürülmesi üzerine savaş çağrısı yapan meşhur şiirini söylemesi buna örnektir:¹⁰⁹

١ - قَرَبًا مَرَبَطَ النَّعَامَةِ مِنِّي لَقِحتَ حَرْبُ وَايِلٍ عَنْ حِيَالِ

[الخَفِيفُ]

1- Bana Ne'âme'nin yularını getirin, Vâil'in savaşına karşı düşmanlığım canlandı.

Bu şiire karşılık aynı vezin ölçüsü ve kâfiye ile Mühelhil'in verdiği cevap şu şekildedir:¹¹⁰

١ - قَرَبًا مَرَبَطَ الْمُشْهَرِّ مِنِّي لِكُلَيْبِ الَّذِي أَشَابَ قَذَالِي

[الخَفِيفُ]

1- Ensemi ağartan Küleyb için bana Müşehher'in yularını getirin.

Bu tür atışmalar savaş esnasında çokça yaşanmıştır. Bunlar nekâiz türünün kaynağına dair fikirler sunmaktadır. Nekâiz türü, özellikle atışmalarda kullanılan bir tür olduğu için genellikle karşılıklı ithamlar, sitemler ve eleştiriler içerir. Bu atışmalar şairlerin birbirleriyle mücadele ettiği ve duygusal gerilimlerin yüksek olduğu bir ortamda ortaya çıkar. Besûs Savaşı gibi uzun süren çatışma dönemlerinde, bu tür atışmaların yoğunlaştığı ve bu sayede nekâiz türünün şekillendiği düşünülmektedir.

Besûs Savaşı boyunca, özellikle de savaşın getirdiği duygusal yoğunluklarla birlikte, hamâse türü şiirlerin gelişimi dikkat çekici olmuştur. Hamâset, kahramanlık ve yiğitlik temasını işleyen bir şiir türüdür ve savaş atmosferi, galibiyet arzusu ve

¹⁰⁹ Abdülkerîm el-Kayravânî en-Neşhelî, *el-Mümti' fî sin'ati's-si'r*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm (İskenderiye: Münşe'etü'l-meârif, 1980), 280; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/482-483.

¹¹⁰ 'Ebû Leylâ 'Adiyy b. Rabî'a Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, thk. 'Antuvân Muhsin Kavvâl (Beyrût: Dâru'l-cil, 1995), 72.

kahramanlık hayali etrafında şekillenir.¹¹¹ Şairler, bu tür şiirleriyle kendi kabilelerini motive etmiş ve aynı zamanda karşı tarafın moralini bozmuşlardır. Örneğin Mühelhil'in bu temada yazdığı şu beyit çok değerlidir:¹¹²

١ - أَكْثَرْتُ قَتْلَ بَنِي بَكْرِ بِرَبِّهِمْ حَتَّى بَكَيْتُ وَمَا يَبْكِي لَهُمْ أَحَدٌ
[البسيط]

1- Rablerine yemin olsun ki Bekrîleri o kadar çok öldürdüm ki onlara ağlayacak kimse kalmadığı için ben ağladım.

Mersiye türü eserlerin ortaya çıkışı ve gelişiminde Besûs Savaşı'nın büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü bu savaş birçok kayba neden olmuş ve kabileler arasında sevdiklerini kaybeden şairler, ölenlerin anısını yaşatmak ve duygusal yas sürecini ifade etmek için mersiye türüne başvurmuşlardır. Bu eserler, ölenlerin iyiliklerini, erdemlerini ve yaşadıkları dönemdeki kahramanlıklarını anlatarak, onların anısını canlı tutmayı amaçlamışlardır.¹¹³ Mühelhil'in ağabeyi Küleyb için yazdıkları bunlara en güzel örneklerden birisidir:¹¹⁴

١ - كَلِّبْ لَّا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا وَمَنْ فِيهَا إِنَّ أَنْتَ خَلَيْتَهَا فِي مَنْ يُخْلِيهَا
[البسيط]

1- Ey Küleyb! Sen dünyayı ve orada yaşayanları bıraktıysan artık onun bir güzelliği kalmamıştır.

Şiir geçmişte yaşanan olayları, duyguları ve deneyimleri yansıtan bir sanat olmanın ötesinde, geleceğe de bir miras bırakma aracıdır. Özellikle savaşlar, trajediler ve zorlu dönemler, şairlerin bu tür eserleriyle hem toplumlarına hem de gelecek nesillere bir şeyler aktarmalarını sağlar. Besûs Savaşı döneminde söylenen her şiir hem o dönemin sosyal, kültürel ve tarihsel bir belgesi olma özelliği taşır hem de gelecekteki şairlere ve toplumlara ilham kaynağı olur. Şairler, yazdıkları eserlerle sadece kendi çağlarına seslenmekle kalmazlar, aynı zamanda bu eserlerin gelecek

¹¹¹ İsmail Durmuş, "Hamâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/437-438.

¹¹² Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 24.

¹¹³ Mehmet Faruk Toprak, "Mersiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/215.

¹¹⁴ Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 91.

nesillere ışık tutmasını amaçlarlar. Bu nedenle, Besûs Savaşı dönemine ait şiirler, geçmişin tecrübelerini hatırlamak ve geleceği şekillendirmek adına önemli bir köprüdür.¹¹⁵

Besûs Savaşı hikâye ve roman türünün gelişiminde de önemli bir rol oynamaktadır.¹¹⁶ Savaş esnasında yaşanan olaylar şiirlerden farklı olarak hikâye ve romanlarda detaylı bir şekilde yazıya dökülmüştür. Bu durum sözkonusu edebî türleri etkilemiş ve bu türlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹¹⁷ Özellikle tarihî roman türünde Arapların geçmişindeki ilk kaydedilen olaylardan birisi olması hasebiyle bu savaş büyük bir öneme sahiptir. Buradan yola çıkarak Besûs Savaşı'yla ilgili birçok eser yazılmış ve bu eserler modern dönemde gelişen hikâye ve roman türlerinin yöntem ve teknikleriyle yeniden kaleme alınmıştır. Bu şekilde hikâye ve roman türü zenginleşmekte ve çeşitlenmektedir. Bu eserler genellikle “Zîr Sâlim” başlığı altında toplanmaktadır çünkü Mühelhil bu olayın başrolü olarak görülmektedir.¹¹⁸

Besûs Savaşı ile ilgili ‘Alî ‘Ahmed Bâksîr tarafından yazılmış bir tiyatro eseri bulunmaktadır. “*Harbû'l-Besûs*” isimli bu eser, savaşın farklı edebî alanlardaki yansımalarının çeşitliliğini göstermek adına önemlidir.¹¹⁹

2.1. Besûs Savaşı Esnasında Söylenen Şiirler

Bu başlık altında, savaşın hemen öncesinde ve savaş esnasında söylenmiş olan şiirler tarihsel bir sıralama içerisinde sunulacaktır. Bu kronolojik düzenleme,

¹¹⁵ Feysel Taşçier, “Gadamer’in Diyalektik Hermeneutiği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (27 Ekim 2017), 44-45.

¹¹⁶ Batılılar, Arap edebiyatındaki hikâye ve roman türlerini batı kaynaklarının etkilediğini ileri sürmektedirler. Ancak Arap edebiyatında Besûs Savaşı vb. birçok olayla karşılaşılabilir ve hikâye ve roman türlerinin gelişimiyle ilgili daha doğru tespitler yapılabilir. Bk.: ‘Azîze Merîden, *el-Kıssa ve'r-rivâye* (Şâm: Dâru'l-fıkr, 1400), 15-19. Besûs Savaşı'yla ilgili olarak bu konuda yazılmış bir makale için bk.: Nühâ ‘Abduh Yusûf Hasen, “Te‘addüdü Enmâtı'r-Ru'ye fi'n-Nassi't-Türâsi: Harbû'l-Besûs Nemûzecen (Dirâse Fenniyye)”, *Mecelletü Câmî'ati'z-Zeytûneti'd-Düvelî* 6 (Şubat 2023), 312-334.

¹¹⁷ Mürüvvet Türken Çakır, “Suriye Tarihi Romanının Öncü İsmi: ‘Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût’”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 63 (27 Aralık 2019), 531.

¹¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk.: Şevkî ‘Abdü'l-Hakîm, *ez-Zîr Sâlim Ebû Leylâ el-Mühelhil* (Kâhire: Mü'essesetü Hindâvî, 2017); ‘Abdü'l-Fettâh ‘Abdü'l-Hamîd Murâd, *Kıssatü'z-Zîr Sâlim Ebû Leylâ el-Mühelhil el-Kebîr* (Mısır: Mektebetü'l-cümhûriyyeti'l-'Arabiyye, ts.); Bâsim ‘Abdü'l-Hamîd Hammûdî, *ez-Zîr Sâlim* (Bağdat: Dâru's-şü'ûni's-sekâfiyyeti'l-'âmme, 1989). Bu konuda eleştirel bir okuma için bk.: Muhammed ‘Abdurrazâ ez-Zehabî, “Kıssatü'z-Zîr Sâlimi'l-Kebîr: beyne'l-Hakîkatî't-Târîhiyye ve'l-Mihyâli's-Şa'bî”, *Mecelletü't-Türâsi's-Şa'bî* 56/317-318 (2022), 49-76.

¹¹⁹ ‘Alî ‘Ahmed Bâksîr, *Harbû'l-Besûs* (Mısır: Mektebetü Mısır, 1967).

araştırmanın temelini oluşturan kaynaklardan çıkarılan içeriklerin incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. Tarihsel sıralama dönemin atmosferini, şiirlerin ortaya çıkış sebeplerini ve olayların gelişimini daha derinlemesine anlama amacını taşımaktadır.

2.1.1. Besûs'un Feryadı ve Kışkırtması

Besûs Savaşı ilk olarak, Küleyb'in, Besûs'un devesini öldürmesinden dolayı başlamıştır. Küleyb, Besûs'un devesini öldürmüş, Besûs da feryat ile kendi haline acındırıp Küleyb'den intikamını alabilecek kişiyi yani Cessâs'ı kışkırtmıştır. Bu durum karşısında sinirlenen ve teyzesi Besûs'un halini görüp daha da kinlenen Cessâs ise intikam olarak Küleyb'i öldürmüştür. Besûs bu duygusal durum içerisindeyken bir şiir inşad etmiştir. Şiir Cessâs'ı etkilemiş ve onu intikama sevk etmiştir. Şiir 4 beyitten teşekkül etmektedir:¹²⁰

- ١ - لَعَمْرِي لَوْ أَصْبَحْتُ فِي دَارِ مُنْقَذٍ لَمَّا ضَيْمَ سَعْدٌ وَهُوَ جَارٌ لِأَيَّاتِي
- ٢ - وَلَكِنِّي أَصْبَحْتُ فِي دَارِ غُرْبَةٍ مَتَى يَعْدُ فِيهَا الذَّبُّ يَعْدُ عَلَى شَاتِي
- ٣ - فَيَا سَعْدُ لَا تَغْرُرْ بِنَفْسِكَ وَارْتَحِلْ فَإِنَّكَ فِي قَوْمٍ عَنِ الْجَارِ أَمْوَاتِ
- ٤ - وَدُونَكَ أَذْوَادِي فَإِنِّي عَنْهُمْ لَرَّاحِلَةٌ لَا يُفْقِدُونِي بُنْيَاتِي
- [الطَّوِيلُ]

1- Ömrüme yemin olsun ki Münkız'ın evinde olsaydım, evlerimize komşu olan Sa'd'a zarar gelmezdi.

2- Ancak gurbet elde ydım, ne zaman bir kurt saldırısa; gider benim koyunuma saldırır.¹²¹

¹²⁰ Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübbâbi lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 2/167; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî 'emsâli'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987), 1/177; Beşîr Yemût el-Beyrûtî, *Şâ'irâtü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-'İslâm* (Beyrût: Mektebetü'l-'ehliyye, 1934), 36; Mahmûd Şükrî el-'Âlûsî, *Bülûğu'l-'erab fî ma'rifeti 'ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Mısır: el-Matba'atü'r-Rahmâniyye, 1924), 2/151.

¹²¹ Besûs, yeğeni Cessâs'ın misafiri ydi ve onun koruması altındaydı. Gurbette olduğunu ve kendini güvensiz hissettiğini belirterek ev sahibine karşı olan sitemini ifade etmektedir.

3- *Ey Sa 'd! Mağrur olma ve göç et, içinde yaşadığın kavim komşularına karşı ölümlerdir.*

4- *Develerim senin olsun, ben onlardan ayrılıyorum, yolumu kaybettiremeyecekler.*

Besûs ilk beyitte Câhiliye dönemi Arap toplumunda büyük önem taşıyan misafir ağırlama ve koruma geleneğine atıfta bulunmuştur. Cessâs'ı en çok kışkırtan beyit ise üçüncü beyit olabilir. Zira şair, karşı karşıya kaldıkları durum ve uğradıkları zarardan, onları koruması altına alan Cessâs'ın suçu olduğunu söylemiştir. Bu şiir savaşa dair değildir ancak savaşın başlamasına sebep olmuştur.

2.1.2. Cessâs ve Mürre'nin Şiirleşmesi

Besûs'un şiirinden etkilenen Cessâs, Tağlib kabilesinin reisi ve Me'ad kabilelerinin emiri olan Küleyb'i öldürmüştür. Cessâs, Küleyb'i öldürdükten sonra kabilesine dönüp işlediği cinayeti haber verirken 3 beyitten oluşan şu şiirini okumuştur:¹²²

١ - تَاهَبُ مِثْلُ أَهْبَةِ ذِي كِفَاحٍ فَإِنَّ الْأَمْرَ جَلَّ عَنِ التَّلَاحِي
٢ - وَإِنِّي قَدْ جَنَيْتُ عَلَيْكَ حَرْبًا تُغِصُّ الشَّيْخُ بِالْمَاءِ الْقَرَّاحِ

[الوافر]

1- *Mücadeleye hazırlananın hazırlandığı gibi hazırlan, çünkü bu iş artık laf kavgasından çıktı.*¹²³

2- *Ben sana öyle bir savaş getirdim ki, yaşlıları saf su içerken bile boğan.*¹²⁴

Şair savaşın dur durak bilmeden nesiller boyu devam edeceğini ifade etmektedir. Şiirin genel olarak ciddi ifadelerle çevrili olduğu görülmektedir. Bu da

¹²² Mufaddal İbn Seleme, *el-Fâhir*, thk. Abdül'alîm et-Tahâvî - Muhammed 'Alî en-Neccâr (Kâhire: Dâru 'ihyâ'i'l-kütübi'l-'Arabiyye, 1960), 95; Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân el-Merzûbânî, *Mu'cemü 'ş-su'arâ*, thk. Fritz Krenkow (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1982), 382; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/375; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/475.

¹²³ Cessâs işlediği cinayet nedeniyle savaş çıkacağını bilmektedir. Ailesine dönüp şiirle bunu haber vermesi de şiirin, Câhiliye dönemi Arapları nezdindeki konumunu göstermektedir.

¹²⁴ Savaşta genç olanlar ölecekler ve bu yaşananların üzüntüleriyle bir başına kalan yaşlılar da ölümlerinin arkalarından öyle bir duruma düşecekler ki normalde boğazlarından rahatça akıp gidecek saf bir su bile boğazlarında düğümlenecektir.

daha başlamamış bir savaşın şiire nasıl etki edeceğine dair örneklik teşkil etmesi açısından önemlidir.

Cessâs'ın şiirini duyan Mürre b. Zühl, oğlunun dehşete düştüğünü ve suçundan dolayı kavminin ona sırt çevireceğinden korktuğunu düşünmüş olabilir. Bu yüzden oğluna, yanında olduğunu belirtmek için bir şiirle karşılık vermiştir. Şiir 6 beyitten oluşmaktadır. Cessâs'ın söylediği şiire karşılık olduğu için aynı vezin ve kâfiyede inşad edilmiştir:¹²⁵

١ - فَإِنْ تَكُ فَدْ جَنَيْتَ عَلَيَّ حَرْبًا تُغْصُ الشَّيْخُ بِالْمَاءِ الْفَرَّاحِ

٢ - جَمَعْتَ بِهَا يَدَيْكَ عَلَى كَلْبٍ فَلَا وَكُلُّ وَلَا رَثُ السَّلَاحِ

٣ - وَإِنِّي حِينَ تَشْتَجِرُ الْعَوَالِي أُعِيدُ الرُّمْحَ فِي إِثْرِ الْجِرَاحِ

٤ - شَدِيدُ الْبَأْسِ لَيْسَ بِذِي عِيَاءٍ وَلَكِنِّي أَبُوءُ إِلَى الْفَلَاحِ

٥ - سَأَلَسْتُ ثَوْبَهَا وَأَدْبُ عَنْهَا بِأَطْرَافِ الْعَوَالِي وَالصَّفَاحِ

٦ - وَأَجْمَلُ مِنْ حَيَاةِ الذِّلِّ مَوْتُ وَبَعْضُ الْعَارِ لَا يَمْحُوهُ مَاحِ

[الوافر]

1- Eğer bana yaşlıları saf su ile boğan bir savaş getirdiyse.

2- Ellerini Küleyb'in üzerinde topladıysan, biz de aciz ve silahsız değiliz.¹²⁶

3- Ben mızraklar birbirine girdiğinde, mızrağımı yara izine bir daha saplarım.

4- Yürekliyim ve yorulmak bilmem, bu işlerin sonunda felaha erecek olanım.¹²⁷

¹²⁵ İbn Seleme, *el-Fâhir*, 95; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/375; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/475; Şâkir Şükayr el-Betlûnî, *Nefhu'l-'ezhâr fî muntehabâtî'l-'eş'âr*, thk. İbrâhîm b. Nâsîf el-Yâzîcî (Beyrût: el-Matba'atü'l-'edebiyye, 1886), 68.

¹²⁶ Mürre b. Zühl her ne kadar otorite Tağlib'de olsa da kendi kabilelerinin gücünün Tağlib'e yeteceğini söyleyerek oğluna arka çıkmaktadır.

¹²⁷ Şair savaş hususunda ne kadar kararlı olduğunu ve neticesinde kazanan taraf olacağına inandığını belirtmektedir.

5- Savaş giysisini giyeceğim ve orada mızrak uçlarıyla ve kalkanlarla savunacağım.

6- Zilletle yaşamaktansa ölmek daha iyidir, bazı utançları hiçbir şey silemez.

Son beyit Câhiliye Araplarının ne kadar gururlu ve şereflerine düşkün olduklarını veciz bir şekilde ifade etmektedir. Şiir genel olarak Câhiliye döneminde savaşa nasıl bakıldığına, savaşın ciddiyetine ve onur ve haysiyetin ne kadar önemli olduğuna değinmektedir.

2.1.3. Celîle'nin Mersiyesi

Bunlar yaşanırken Küleyb'in ölüm haberi etrafa yayılmıştı. Kabile mensupları haberi duyunca Küleyb'in cesedini almaya gittiler. Kabilenin kadınları, Küleyb'in naaşı defnedildikten sonra kabrin başında yas tutmaya başladılar. Küleyb'in eşi Celîle de oraya gitti ve Küleyb'in kız kardeşi tarafından kovuldu. Arkasından Küleyb'in kız kardeşi: "Düşmanlık yapanın gidişi ve alaylı bir ayrılık. Vah ki yarın Mürre ehlinin başına neler neler gelecek." dedi. Celîle bu sözü duyunca şu şiirini inşad etti:¹²⁸

١ - يَا ابْنَةَ الْأَقْوَامِ إِنْ شِئْتَ فَلَا تَعْجَلِي بِاللَّوْمِ حَتَّى تَسْأَلِي

٢ - فِعْلُ جَسَّاسٍ عَلَى وَجْدِي بِهِ قَاطِعُ ظَهْرِي وَمُدُنٍ أَجَلِي

٣ - لَوْ بَعَيْنٍ فُقِئَتْ عَيْنِي سِوَى أُخْتِهَا فَانْفَقَاتْ لَمْ أَحْضَلِ

٤ - تَحْمِلُ الْعَيْنُ قَذَى الْعَيْنِ كَمَا تَحْمِلُ الْأُمُّ أَدَى مَا تَقْتَلِي

٥ - يَا قَتِيلًا قَوَّضَ الدَّهْرُ بِهِ سَقَفَ بَيْتِي جَمِيعًا مِنْ عَلِ

٦ - هَدَمَ الْبَيْتَ الَّذِي اسْتَحَدَّثْتُهُ وَأَنْتَى فِي هَدْمِ بَيْتِي الْأَوَّلِ

¹²⁸ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-şi'ri ve 'âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-cil, 1981), 2/153-154; Ebû 'Ubeydillâh Muhammed b. 'İmrân el-Merzübânî, *Eş'âru'n-nisâ*, thk. Sâmi Mekki el-'Ânî - Hilâl Nâcî (Beyrût: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 1995), 118-119; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî t-târih*, 1997, 1/476-477; el-Beyrûtî, *Şâ'irâtü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-'İslâm*, 37-38; 'Alî el-Cündî, *fî Târihi'l-'edebi'l-Câhili* (Kâhire: Mektebetü dâri't-türâs, 1991), 432.

٧- لَيْسَ مَنْ يَبْكِي لِيَوْمِهِ كَمَنْ إِنَّمَا يَبْكِي لِيَوْمِ مُقْبَلٍ

٨- إِنِّي قَاتِلَةٌ مَقْتُولَةٌ وَلَعَلَّ اللَّهَ أَنْ يَرْتَّاحَ لِي

[الرَّمْلُ]

1- Ey insan evladı, dilersen sormadan suçlamada acele etme.

2- Cessâs'ın -onu ne kadar sevsem de- yaptığı belimi büktü ve ecelimi yaklaştırdı.

3- Eğer oyulmuş gözün karşılığı, kızkardeşi olmadığım bir göz olsa önemsemezdim.¹²⁹

4- Bir annenin çocuklarının eziyetine katlanması gibi, bir göze toz kaçınca diğeri de ona katlanır.

5- Ey maktul! Zaman senin katlinle, iki evimin de çatısını yerle bir etti.

6- Önce benim yeni kurduğum yuvayı yıktı sonra da ilk yuvamı yıkmaya koyuldu.¹³⁰

7- Hem geçmişine hem geleceğine ağlayan kimse sadece gelecekteki güne ağlayan kimse gibi değildir.¹³¹

8- Şüphesiz ben katil ve maktulüm, umarım Allâh bana rahatlık verir.¹³²

Son beyit şiirin en çarpıcı beyitlerinden biridir. Cessâs katildir ve Celîle'nin kardeşidir, bu yüzden Celîle kendine katil demiştir. Aynı zamanda maktuldür çünkü öldürülen kişi, eşi Küleyb'dir ve Celîle de onunla birlikte öldüğünü kastetmektedir.

¹²⁹ Şair göze göz ifadesini kullanarak intikam istediğini ancak intikamın alınması için ölmesi gereken kişinin kardeşi olduğunu belirterek üzücü bir ikilemde kaldığını ifade etmektedir. Yine şair intikam alınacak kişi kardeşi olmasaydı hiç umursamayacağını söylemekte ve eşinin öldürülmesinden dolayı ne kadar acı çektiğini göstermektedir.

¹³⁰ Küleyb'in ölmesi Celîle için kendi elleriyle kurduğu ailenin yıkılması demektir. Bundan sonra Bekr kabilesinin başına gelecekler de doğduğu büyüdüğü ailenin yıkımı olacaktır.

¹³¹ Bu beyitte Celîle'nin savaş çıkacağını bildiğine dair ipuçları görülmektedir. Bu savaşın önceden yaşanan üzücü olaylardan daha fazlasına sebep olacağını belirterek ne kadar çetin olacağını ifade etmektedir.

¹³² Şairle ilgili detaylı bilgi için bk.: Muhammed Harbûtlî, "Celîle binti Mürre eş-Şeybânî", *el-Ma'rife*, 46/529 (Ekim 2007), 119-128. Alternatif tercüme için bk.: Komisyon, "Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi", ilmî müşavir ve redaktör Hakkı Dursun Yılmaz, ed. Kenan Seyithanoğlu (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 1/167.

2.1.4. Küleyb'in Ölüm Haberinin Mühelhil'e Gelmesi

Mühelhil, Küleyb'in ölüm haberi yayılırken, arkadaşı Hemmâm ile bir eğlence ortamındaydı ve şarap içiyorlardı. Hemmâm gelen haberi Mühelhil'e söyleyince Mühelhil 4 beyitlik şu şiirini inşad etti.¹³³

١ - دَعِينِي فَمَا فِي الْيَوْمِ مَصْحًى لِشَارِبٍ وَلَا فِي غَدٍ مَا أَقْرَبَ الْيَوْمَ مِنْ غَدٍ

٢ - دَعِينِي فَإِنِّي فِي سَمَادِيرٍ سَكْرَةٍ بِهَا جَلَّ هَمِّي وَاسْتَبَانَ تَجَلُّدِي

٣ - فَإِنْ يَطْلُعُ الصُّبْحُ الْمُنِيرُ فَإِنِّي سَاعِدُوا الْهُوَيْنَا غَيْرَ وَإِنْ مُفْرَدٍ

٤ - وَأَصِحَّ بَكَرًا غَارَةً صِلْمِيَّةً يَنَالُ لَهَا كُلَّ شَيْخٍ وَأَمْرَدٍ

[الطَّوِيلُ]

1- Bırak beni, bugün de yarın da içene uyanmak yok, yarın ne kadar da yakın.

2- Bırak beni, kederimin arttığı ve direncimi gösterdiğim başdöndürücü bir sarhoşluktayım.

3- Aydınlik sabah geldiğinde telaşsızca uyanacağım, metin ve yalnız bir şekilde.

4- Erkenden kıyıcı bir baskın yapacağım ve bu baskının ateşi büyük küçük herkesi yakacak.

Bu şiirde Mühelhil'in ne kadar karmaşık hislere sahip olduğu görülmektedir. Bir yandan kardeşine için üzülmesi diğer yandan intikam almak için savaşacağını söylemesiyle Besûs Savaşı ile ilgili şiirlerin birçok temayı barındırması durumuna örneklik teşkil etmektedir.

2.1.5. Mühelhil'in Mersiyeleri

Mühelhil, sarhoşluğu geçip akli başına gelince ilk olarak bir şiir inşad etmiştir.¹³⁴

¹³³ Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 25-26; Luvîs Rızkullâh b. Yûsuf b. 'Abdilmesîh el-Yesûî Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye* (Kâhire: Mektebetü'l-'âdâb, 1982), 2/161-162.

¹³⁴ İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1997, 1/477-478; Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 86-88; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/162-163.

١ - كُنَّا نَعَارُ عَلَى الْعَوَاتِقِ أَنْ تَرَى بِالْأَمْسِ خَارِجَةً عَنِ الْأَوْطَانِ

٢ - فَخَرَجْنَ حِينَ ثَوَى كُلِّبٌ حُسْرًا مُسْتَيْقِنَاتٍ بَعْدَهُ بِهَوَانٍ

٣ - كَانَ الذَّخِيرَةُ لِلزَّمَانِ فَقَدْ أَتَى فَقْدَانُهُ وَأَخْلَ رُكْنٌ مَكَانِي

٤ - يَا لَهْفَ نَفْسِي مِنْ زَمَانٍ فَاجِعٍ أَلْقَى عَلَيَّ بِكُلِّكَلٍ وَجِرَانٍ

٥ - فَابْكَيْنَ سَيِّدَ قَوْمِهِ وَأَنْدَبْنَاهُ شُدَّتْ عَلَيْهِ قَبَاطِي الْأَكْفَانِ

٦ - فَلَا تَرُكْنَ بِهِ قَبَائِلَ تَغْلِبُ قَتْلَى بِكُلِّ قَرَارَةٍ وَمَكَانٍ

٧ - قَتَلَى تُعَاوِرُهَا النُّسُورُ أَكْفَهَا يَنْهَشْنَهَا وَحَوَاجِلُ الْغُرَبَانِ

[الْكَامِلُ]

1- Daha dün genç kızların vatanları dışında görülmelerini kıskanırdık.

2- Küleyb ölünce, perişan halde olduklarını anlayıp saçlarını başlarını açarak dışarı çıktılar.¹³⁵

3- Küleyb, zamanının teminatıydı ve şimdi yokluğu memleketi viran etti.

4- Böyle belalı bir zamanda üstüme binbir sorumluk yıktı ki vay benim halime.¹³⁶

5- Ey kadınlar! Kefenlere bürünmüş efendiniz için ağlayın, yas tutun, iyiliklerini sayın.¹³⁷

6- Tağlib'in kabilelerine her an her yerde ölümler bırakacağım.

7- Ölümlerin etrafında nöbet tutan kartallar ve beyaz tüylü kargalar, etlerini parçalayacaklar.¹³⁸

¹³⁵ Vatanları dışında güven içinde gezinen kızlar Küleyb gittikten sonra kimsenin onları korumayacağını düşündükleri için üzülmüşlerdir. Burada Mühelhil, Küleyb'in korumasının gücünü ifade etmektedir.

¹³⁶ Küleyb'den sonra Tağlib kabilesinin başına geçecek kişinin Mühelhil olduğu bu beyitten anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mühelhil'in "binbir sorumluluk"tan kastı sadece reislik değil aynı zamanda Küleyb'in ölümüne sebep olan her şeyi yok ederek intikam alması gerektiğini de kastetmektedir.

¹³⁷ Mersiyeleler sadece kederli sözcüklerden ibaret değildir. Ayrıca hakkında mersiye yazılan kişinin güzel özellikleri de övülür. Mühelhil bu iç içe geçmiş şiirsel incelikleri en güzel şekilde şiirinde işlemektedir.

Mühelhil daha sonra ağabeyinin kabri başına gelip şu şiirini söylemiştir:¹³⁹

١ - إِنَّ تَحْتَ التُّرَابِ حَزْمًا وَعَزْمًا وَخَصِيمًا أَلَدَّ ذَا مِعْلَاقٍ

٢ - حَيَّةٌ فِي الْوَجَارِ أَرَبْدٌ لَا يَنْ فَعُ مِنْهُ السَّلِيمُ نَفْتُ الرَّاقِي

[الخَفِيفُ]

1- Toprağın altındaki basiretli, kararlı, düşmanlığı azılı ve ifadesi güçlü biridir.

2- Deliğinde saklanan kül renkli bir yılandır, soktuğunu sihirbazın üfürmesi bile kurtaramaz.

İbn Manzûr “ذُو مِعْلَاقٍ” ifadesini açıklarken şiirin ilk beytini şâhid olarak kullanmıştır.¹⁴⁰ Bunun gibi, bu çalışmada zikredilen birçok beyit sözlük, tefsir vb. alanlarda istişhâd amaçlı kullanılmıştır. Özellikle kişi, hayvan, yer isimleri gibi şiirlerde geçen özel isimler için referans noktası olmuştur.

Mühelhil ağabeyini kaybedişinden çok etkilenmiş ve uzun bir süre mezarı başında durmuştur. Bu süreçte birçok mersiye söylemiştir. Bunlardan birisi de uzun şiirin ilk örneklerinden olma özelliği taşımaktadır.¹⁴¹

١ - أَهَاجَ قَذَاءَ عَيْنِي الْإِذْكَارُ هُدُوءًا فَالْدُّمُوعُ لَهَا أَنْجِدَارُ

٢ - وَإِنَّكَ كُنْتَ تَحْلُمُ عَنْ رِجَالٍ وَتَعْفُو عَنْهُمْ وَلَكَ اقْتِدَارُ

٣ - وَتَمْنَعُ أَنْ يَمْسَهُمْ لِسَانُ مَخَافَةٍ مَنْ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ

¹³⁸ Mühelhil’in şiirlerine alternatif bir tercüme olarak Suzanne Pinckney Stetkevych’in Câhiliye şiirini ele aldığı kitabında Besûs Savaşı’na yer verdiği bölüme bakılabilir. Bk.: Suzanne Pinckney Stetkevych, *The Mute Immortals Speak: Pre-Islamic Poetry and the Poetics of Ritual* (Ithaca (NY): Cornell University Press, 1993), 206-238.

¹³⁹ İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 1997, 1/478; Alî b. Ebi’l-Ferec Sadreddîn el-Basrî, *el-Hamâsetü’l-Basriyye*, thk. Muhtâruddîn Ahmed (Beyrût: âlemü’l-kütüb, 1983), 1/247; Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh İbnü’d-Devâdârî, *Kenzü’d-dürer ve câmi’u’l-ğurer (ed-Dürretü’l-yetîme fi’ahbâri’l-’ümemi’l-kadîme)*, thk. Edward Badeen (Wiesbaden: İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1994), 2/379; Şeyho, *Kitâbu şu’arâi’n-nasrâniyye fi’l-Câhiliyye*, 2/178; Mühelhil, *Dîvânü’l-Mühelhil*, 61.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, “alk”, 10/267.

¹⁴¹ Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ el-Hâşimî, *Cevâhirü’l-’edeb fi’edebiyâtı ve’inşâ’i lügati’l-’Arab* (Beyrût: Mü’essesetü’l-me’ârif, ts.), 2/380-381; Mühelhil, *Dîvânü’l-Mühelhil*, 28-32; Şeyho, *Kitâbu şu’arâi’n-nasrâniyye fi’l-Câhiliyye*, 2/163-164.

٤ - تَتَابَعِ إِخْوَتِي وَمَضُوا لِأَمْرٍ عَلَيْهِ تَتَابَعِ الْقَوْمُ الْحِسَارُ

٥ - خُذِ الْعَهْدَ الْأَكِيدَ عَلَيَّ عُمْرِي بَتَرَكِي كُلَّ مَا حَوَتْ الدِّيَارُ

٦ - وَهَجَرِي الْغَانِيَاتِ وَشَرِبَ كَأْسٍ وَلُبْسِي جُبَّةً لَا تُسْتَعَارُ

٧ - وَلَسْتُ بِخَالِعٍ دَرْعِي وَسَيْفِي إِلَى أَنْ يَخْلَعَ اللَّيْلُ النَّهَارُ

٨ - وَإِلَّا أَنْ تَبِيدَ سَرَاةُ بَكْرٍ فَلَا يَبْقَى لَهَا أَبَدًا أَثَارُ

[الْوَاثِقُ]

1- Geçmişini hatırlamak gözümdeki tozları harekete geçirdi, gözyaşlarım ona akmaktadır.

2- Güç sendeyken bazı adamlara anlayış gösterip onları affederdin.¹⁴²

3- Üstelik koruyup da muhtaç olmayanın korkusundan onlara dil uzatılmasını engellerdin.¹⁴³

4- Kardeşlerim birer birer öldüler, kavmin önde gelenlerinin yaptıkları gibi.

5- Ömrüm üstüne yemin olsun, diyardaki her şeyi terk edişimle.

6- Güzel kadınları ve içki içmeyi bırakışımla ve sonu ölüm olan zırhı giyişimle.

7- Hayatımın sonuna kadar zırhımı ve kılıcımı bırakacak değilim.

8- Bekr'in hiçbir büyüğü kalmayana dek ve böylece ebediyyen alacağım intikam kalmayacak.

Câhiliye döneminde insanlar intikamlarını alıncaya dek dünya zevklerinden kendilerini mahrum bırakırlardı.¹⁴⁴ Mühelhil de bu konuda aynı tavrı sergileyeceğine

¹⁴² Bu ve bir sonraki beyitte şair, ağabeyi Küleyb'in krallığını en güzel şekilde ifa ettiğini ve hem affedici hem de otoriter bir profil çizdiğini söylemektedir.

¹⁴³ Beytin sonunda “يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ” koruyup kollayan fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) manasında kullanılan ifade Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ifadedir. Mü'minûn Sûresi 88. ayette “قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ” şeklinde geçmektedir. Bu ayete “Eğer biliyorsanız (söyleyin), her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan, kendisi her şeyi koruyup kollayan; fakat kendisi korunmayan (buna muhtaç olmayan) kimdir?” diye sor.” meali verilmiştir. Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meâli, sad. Kahraman Yusufoglu (İstanbul: Kilim Matbaacılık, 2011), 208.

dair yemin etmiştir. Mühelhil bir yandan ağıt yakarken diğer yandan karşı kabileyi tehdit etmektedir.¹⁴⁵ Ölene dek savaşacağına dair yemin etmiş ve kabilesini şiirleriyle savaşa teşvik etmeye başlamıştır.

Mühelhil, ağabeyi Küleyb için mersiyele söylemeye devam etmiştir. Bunlardan en duygu dolu olanı şu şiirdir:¹⁴⁶

- ١ - كُئِبُ لَا خَيْرَ فِي الدُّنْيَا وَمَنْ فِيهَا إِنَّ أَنْتَ خَلَيْتَهَا فِي مَنْ يُخْلِيهَا
- ٢ - نَعَى النُّعَاةَ كُلِّيًّا لِي فَقُلْتُ لَهُمْ مَادَتْ بِنَا الْأَرْضُ أَمْ مَادَتْ رَوَاسِيهَا
- ٣ - لَيْتَ السَّمَاءَ عَلَى مَنْ تَحْتَهَا وَقَعَتْ وَحَالَتِ الْأَرْضُ فَانْجَابَتْ بِمَنْ فِيهَا
- ٤ - مِنْ خَيْلٍ تَغْلِبَ مَا تُنْفَى أَسِنَّتُهَا إِلَّا وَقَدْ خَصَبَتْهَا مِنْ أَعَادِيهَا
- ٥ - قَدْ كَانَ يَصْبَحُهَا شَعْوَاءَ مُشْعَلَةً تَحْتَ الْعَجَاجَةِ مَعْقُودًا نَوَاصِيهَا
- ٦ - حَتَّى تُكْسَرَ شُرَرًا فِي نُحُورِهِمْ زُرُقَ الْأَسِنَّةِ إِذْ تُرَوَّى صَوَادِيهَا
- ٧ - نَرْمِي الرَّمَا حَ بِأَيْدِينَا فَنُورِدُهَا بِيضًا وَنُصْدرُهَا حُمْرًا أَعَالِيهَا
- ٨ - لَا أَصْلَحَ اللَّهُ مِنَّا مَنْ يُصَالِحُكُمْ مَا لَاحَتِ الشَّمْسُ فِي أَعْلَى مَجَارِيهَا
- [البسيط]

1- Ey Küleyb! Sen dünyayı ve orada yaşayanları bıraktıysan artık onun bir güzelliği kalmamıştır.

2- Küleyb'in ölüm haberini getirdiler ve dedim ki: Yeryüzü müdür bizi sallayan? Yoksa dağlar mı sallanıyor?

¹⁴⁴ Mustafa Çağrı, "İntikam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/356.

¹⁴⁵ Hüseyin Ersönmez - Yasin Özden, "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Mersiye'nin İlk Örnekleri: Besûs Savaşı Çerçevesinde Mühelhil b. Rebîa'da Mersiye Teması", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2023), 92.

¹⁴⁶ İbn Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/73; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, 1997, 1/479; Abbâs b. Muhammed b. Mes'ûd en-Necefi el-Kuraşî, *Hamâsetü'l-Kuraşî*, thk. Hayruddîn Mahmûd el-Kablâvî (Şâm: Vizâretü's-sekâfe, 1995), 193-194; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/166-167; Mühelhil, *Divânü'l-Mühelhil*, 91-93.

3- Keşke gök altındakilerin üstüne devrilse, keşke yer çevrilse de üstündekilerle çökse.

4- Tağlib'in süvarilerindendi, atının dişleri, düşmanlarının kanlarına bulanmamış olarak görülmezdi.

5- Sabahtan düşmana, atıyla toz duman içinde, şiddetli bir baskın yapar ve zafer kazanırdı.

6- Susuzluğunu giderirsin diye mızrakların ucunu düşmanların göğsünde parçalardı.

7- Mızrakları ellerimizle fırlatırdık, beyaz olarak getirdiğimiz mızrakları kırmızı olarak geri götürürdük.

8- Güneş en yüksek noktasında parladığı sürece, bizden sizinle barışanlara Allâh gün yüzü göstermesin.

Diğer bir şiir Küleyb'in ardından kavminin düştüğü durumu tasvir eder. Küleyb'in tam bir lider ve diktatör gibi nasıl tek söz sahibi olduğunu, ondan başkasının söz hakkı olmadığını ve ölümünün ardından kabilenin nasıl bir hal aldığını anlatır. Şiir 2 beyitten teşekkül etmektedir:¹⁴⁷

۱ - نُبِّئْتُ أَنَّ النَّارَ بَعْدَكَ أُوقِدَتْ وَاسْتَبَّ بَعْدَكَ يَا كَلِيبُ الْمَجْلِسُ

۲ - وَتَكَلَّمُوا فِي أَمْرِ كُلِّ عَظِيمَةٍ لَوْ كُنْتُ شَاهِدَهُمْ بِهَا لَمْ يَنْبَسُوا

[الكامل]

1- Ey Küleyb! Duydum ki senden sonra ateş tutuşturulmuş ve kavmin birbirine düşmüş.

2- Her büyük olay hakkında konuşular, eğer sen orada olsaydın ağızlarını açamazlardı.

¹⁴⁷ el-Merzûkî, *Şerhu dîvânî'l-hamâse*, 655; el-Basrî, *el-Hamâsetü'l-Basriyye*, 1/234; Ebû Alî 'İsmâîl b. el-Kâsım el-Kâlî, *el-'Emâlî'l-Kâlî*, thk. Muhammed Abdülcevâd el-Asmaî (Kâhire: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, 1926), 1/95; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî 'emsâli'l-'Arab*, 1987, 1/247; Abdullâh b. Tayyib el-Meczûb, *el-Mürşid 'ilâ fehmi 'eş'âri'l-'Arab* (Kuveyt: Dâru'l-'âsâri'l-'İslâmiyye, 1989), 1/75; Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 46; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/179.

Mühelhil, ağabeyi Küleyb için başka bir mersiye daha söylemiştir. Ancak bu şiir aynı zamanda çatışmalara da atıf yapar. Savaşın kızıştığı dönemlere denk geldiği için hamâsetle karışık bir mersiye'dir:¹⁴⁸

١ - أَلَيْتَنَا بِذِي حُسْمٍ أَنْيَرِي إِذَا أَنْتِ انْقَضَيْتِ فَلَا تَحُورِي

٢ - فَإِنْ يَكُ بِالذَّنَائِبِ طَالَ لَيْلِي فَقَدْ أَبْكَى مِنْ اللَّيْلِ الْقَصِيرِ

٣ - فَلَوْ نِشَ الْمَقَابِرُ عَنْ كُلِّبٍ فَيَعْلَمَ بِالذَّنَائِبِ أَيْ زِيرِ

٤ - وَأَنْنِي قَدْ تَرَكْتُ بُوَارِدَاتٍ بُجَيْرًا فِي دَمٍ مِثْلَ الْعَبِيرِ

٥ - هَتَكْتُ بِهِ يُّوْتَ بَنِي عَبَادٍ وَبَعْضُ الْغَشْمِ أَشْفَى لِلصُّدُورِ

٦ - وَهَمَّامُ بْنُ مُرَّةٍ قَدْ تَرَكْنَا عَلَيْهِ الْقُشْعَمَانَ مِنَ الشُّوْرِ

[الطُّوِيلُ]

1- Ey Zûhusum 'daki¹⁴⁹ gece artık aydınlan, geçtiğinde de geri gelme.

2- Zenâib'deki gecem (kederlerimle) uzadıysa da kısa gecelere de ağlarım.

3- Keşke Küleyb mezarından çıkarılsa da Zenâib'de Zîr'in neler yaptığı haber verilse.

4- Ben Vâridat'da, Büceyr'i keskin bir koku gibi kanlar içinde bıraktım.

5- Onu öldürerek 'Ubâdoğulları'nın evlerini yıktım, bazı zulümler gönlü rahatlatır.

6- Hemmâm b. Mürre'yi tepesinde iki yaşlı akbaba uçar halde bıraktık.

¹⁴⁸ İbn Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/75; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî 'ahbâri'l-'ümemi'l-kadîme)*, 2/378; Şihâbüddîn 'Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî fûnûni'l-'edeb* (Kâhire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâ'iki'l-kavmiyye, 2003), 15/401-402; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab*, 1997, 2/171; Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb el-'Asmaî, *el-'Asma'îyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1993), 154; el-Basrî, *el-Hamâsetü'l-Basriyye*, 1/22; Ebû Abdullâh Muhammed b. Abbâs b. Muhammed el-Yezîdî, *el-'Emâli'l-Yezîdî* (Haydarâbâd: Matba'atü cem'iyyeti dâirati'l-me'ârif, 1938), 117; Ebû Alî 'İsmâîl b. el-Kâsım el-Kâlî, *el-'Emâli'l-Kâlî*, thk. Muhammed Abdülcevâd el-'Asmaî (Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-Misriyye, 1926), 2/129; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru sâdir, 1995), 3/8; Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 34-44; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/168-170.

¹⁴⁹ İbn Manzûr, "hsm", 12/135.

Mühelhil bu şiirin devamında her beyitin ilk mısrasında aynı ifadeyi kullanacak şekilde tekrara başvurduğu görülmektedir. Şiirin bu kısmı birçok eserde istişhâd amaçlı kullanılmıştır. Örneğin Şerîf el-Murtazâ, Rahmân Sûresi'nde aynı ayetin tekrar etmesi durumu ile ilgili görüşünü aktarırken bu durumun önceden Câhiliye şiirinde var olduğunu belirterek şiirin bu kısmını şâhid olarak kullanmıştır:¹⁵⁰

١ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا خَافَ الْمُغَارُ مِنَ الْمُغِيرِ

٢ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا مَا ضِيمَ جَارُ الْمُسْتَجِيرِ

٣ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا ضَاقتْ رُحِيَّاتُ الصُّدُورِ

٤ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا خَافَ الْمُخُوفُ مِنَ الثُّغُورِ

٥ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا طَالَتْ مَقَاسَاةُ الْأُمُورِ

٦ - عَلَى أَنْ لَيْسَ عِدْلًا مِنْ كَلْبٍ إِذَا هَتَفَ الْمُتَوَبُّ بِالْعَشِيرِ

[الطَّوِيلُ]

1- Saldırılan saldırıdan korksa da Küleyb'e denk olmaz.

2- Koruyanın koruduğu zulme uğrasa da Küleyb'e denk olmaz.

3- Gönlü geniş olanlar sıkılsa da Küleyb'e denk olmaz.

4- Kendisinden korkulan yiğitler, düşman saldırısından korksa da Küleyb'e denk olmaz.

5- Olanların acısı artıp uzasa da Küleyb'e denk olmaz.

6- Aşiretinden yardım dilenen bağırıp çağırdığında bile Küleyb'e denk olmaz.

¹⁵⁰ Şerîf el-Murtazâ, 'Emâli'l-Murtazâ: Gururü'l-fevâ'id ve dürerü'l-kalâ'id, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru 'ihyâ'i'l-kütübi'l-'Arabiyye, 1954), 123-124; Ayrıca bk.: İbnü'd-Devâdârî, Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî 'ahbâri'l-'ümemi'l-kadîme), 2/378; en-Nüveyrî, Nihâyetü'l-'erab fî funûni'l-'edeb, 2003, 15/401-402; el-Bağdâdî, Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-'Arab, 1997, 2/171; el-'Asmaî, el-'Asma'îyyât, 154; el-Basrî, el-Hamâsetü'l-Basriyye, 1/22; el-Yezîdî, el-'Emâli'l-Yezîdî, 117; el-Kâlî, el-'Emâli'l-Kâlî, 1926, 2/129; el-Hamevî, Mu'cemü'l-büldân, 1995, 3/8; Mühelhil, Dîvânü'l-Mühelhil, 34-44; Şeyho, Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye, 2/168-170.

Mühehlil'in şiirlerinde bazen bu gibi tekrarlar görülmektedir. Bunlar tekit amaçlı olup edebî önem arz etmektedir. Böylelikle ifadesini güçlendirmekte ve şiirlerinde çeşitli edebî sanatlar kullanmaktadır. Bunun dışında Mühehlil şiirlerinde imkân dahilinde olmayan şeyleri istemektedir. Savaş atmosferi düşünüldüğünde bu ifadeleri kullanması gayet doğaldır.¹⁵¹

2.1.6. Mühehlil'in Hamâset Şiirleri

Mühehlil savaş devam ederken Bekrîlerden ne kadar çok kişiyi öldürdüğünü söyleyerek onları adeta tehdit etmiştir:¹⁵²

١ - أَكْثَرْتُ قَتْلَ بَنِي بَكْرٍ بِرَبِّهِمْ حَتَّى بَكَيْتُ وَمَا يَبْكِي لَهُمْ أَحَدٌ

٢ - آلَيْتُ بِاللَّهِ لَا أَرْضَى بِقَتْلِهِمْ حَتَّى أُبْهَجَ بِكَرٍّ أَيْنَمَا وَجِدُوا

[البسيط]

1- Rablerine yemin olsun, Bekrîleri öyle çok öldürdüm ki onlara ağlayacak kimse kalmadığı için ben ağladım.

2- Allâh'a yemin olsun onları öldürmek bana yetmez, Bekr'i nerede bulursam kana bulayana kadar.

Mühehlil bir diğer hamâset şiirinde savaşın geçtiği mekanları zikretmekte ve savaş meydanının tasvirini yapmaktadır.¹⁵³

١ - وَلَكِنَّا طَعْنَا الْقَوْمَ طَعْنًا عَلَى الْأَبْجَاجِ مِنْهُمْ وَالنَّحُورِ

٢ - نَكَبُ الْقَوْمَ لِلْأَذْقَانِ صَرَغَى وَنَأْخُذُ بِالتَّرَائِبِ وَالصُّدُورِ

¹⁵¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî târihi 'l-'edebi 'l-Arabî* (Beyrût: Dâru'l-cîl, 1986), 191-192.

¹⁵² İbn Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/76; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî fûnûni 'l-'edeb*, 2003, 15/402; Mühehlil, *Dîvânü'l-Mühehlil*, 24; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi 'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/166.

¹⁵³ İbn Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/75; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî 'ahbâri 'l-'ümemi 'l-kadîme)*, 2/378; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî fûnûni 'l-'edeb*, 2003, 15/401-402; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübâbi lisâni 'l-'Arab*, 1997, 2/171; el-'Asmaî, *el-'Asma'iyyât*, 154; el-Basrî, *el-Hamâsetü'l-Basriyye*, 1/22; el-Yezîdî, *el-'Emâlî'l-Yezîdî*, 117; el-Kâlî, *el-'Emâlî'l-Kâlî*, 1926, 2/129; el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, 1995, 3/8; Mühehlil, *Dîvânü'l-Mühehlil*, 34-44; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi 'n-nasrâniyye fî'l-Câhiliyye*, 2/168-170.

٣ - فِدَى لِبْنِي شَقِيقَةَ يَوْمَ جَاءُوا كَأْسُدِ الْغَابِ لَجَّتْ فِي الزَّرِيرِ

٤ - غَدَاةَ كَانْنَا وَبَنِي آيِنَا بِجَنْبِ عُنَيَّةَ رَحِيًّا مُدِيرِ

٥ - فَلَوْلَا الرِّيحُ أَسْمَعُ مَنْ بِحَجْرٍ صَلِيلَ الْبَيْضِ تُفْرَعُ بِالذُّكُورِ

٦ - وَكَانُوا قَوْمًا فَبَغَوْا عَلَيْنَا فَقَدْ لَفَّاهُمْ لَفْحُ السَّعِيرِ

٧ - تَظَلُّ الطَّيْرُ عَاكِفَةً عَلَيْهِمْ كَأَنَّ الْخَيْلَ تَنْضَحُ بِالْعَبِيرِ

[الطَّوِيلُ]

- 1- Ama biz o kavme öyle bir vurduk ki, göğüslerine ve böğürlerine.
- 2- O kavmi yüz üstü yere serdik, kaburgalarından ve göğüslerinden tuttuk.
- 3- Feda olsun kardeşimin çocuklarına, kükreyerek geldikleri o günde.
- 4- Sanki o sabah biz ve kardeşlerimiz, 'Uneyze'nin yanında değirmen çevirir gibi düşmanı un ediyorduk.
- 5- Eğer rüzgar olmasaydı, Hucr'dakilere adamları kesen kılıçları işittirirdim.
- 6- Bizim kavmimiz idiler ama bize zulmettiler şimdi onları ateşin alevi sardı.
- 7- Akbabalar daima üzerlerinde uçacak, sanki atlar güzel kokular saçıyormuş gibi.

2.1.7. el-Find ez-Zimmânî'nin Bekr Kabilesine Desteği

Mühelhil'in intikam arzusu giderek artmaktaydı ve Bekrîler bu duruma bir çare bulmak istemişlerdi. Zira savaş böyle giderse Bekrîlerin kaybı çok daha fazla olacaktı. Bunun üzerine Bekrîler etrafta bulunan akraba kabilelerden yardım talebinde bulunmuşlardı. el-Find ez-Zimmânî isimli meşhur bir savaşçı ile anlaşmışlardı ve el-Find birlikleriyle beraber Bekrîlerin saflarına katılmıştı. Bunun üzerine el-Find ez-Zimmânî şu şiirini söylemiştir:¹⁵⁴

¹⁵⁴ el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*, 27; 'Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübbâbi lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 3/431; en-Neşhelî, *el-Mümti' fî San'ati's-Şi'r*, 280; el-Cündî, *fî Târîhi'l-'edebi'l-Câhilî*, 433.

١ - صَفَحْنَا عَنْ بَنِي دُهْلٍ وَقُلْنَا الْقَوْمُ إِخْوَانُ

٢ - عَسَى الْأَيَّامُ أَنْ يُرْجَعَ نَقَوْمًا كَالَّذِي كَانُوا

٣ - وَبَعْضُ الْجَلْمِ عِنْدَ الْجَهِّ لِ لِلذَّلَّةِ إِذْعَانُ

٤ - وَفِي الشَّرِّ نَجَاةٌ حَيِّ نَلَا يُنْجِيكَ إِحْسَانُ

[الهِزَجُ]

1- Zühloğullarını affettik ve sizler kardeşsiniz dedik.

2- Umulur ki zaman bu kavmi eski günlerine döndürür.

3- Bazen zorbalığa karşı yumuşak davranmak zillete boyun eğmektir.

4- Bazen de iyilik kurtarmadığı zaman, kurtuluş kötülüktedir.

Son beyitlerde Câhiliye dönemindeki genel bir anlayış özetlenmektedir. O zamanda yaşayan Araplar şereflerinden, haysiyetlerinden ve gururlarından asla ödün vermezlerdi. Bu duruşlarından dolayı gururlarına dokunacak bir halde yaşamaktansa savaşıp ölmeyi yeğlerlerdi. el-Find ez-Zimmânî şiirinde gayet basit ve akıcı bir dil kullanmıştır. Mühelhil bazen ağdalı ifadelerle şiirlerini süslemektedir ancak Find bunun tam aksinin de şiirde bir süs olduğunu bu şiiriyle göstermektedir.

2.1.8. Hâris b. ‘Ubâd’ın Mühelhil ile Atışması

Bekr kabilesinin önde gelen şahıslarından Hâris b. ‘Ubâd, Kays b. Sa‘lebe kolundandır.¹⁵⁵ Önce Cessâs’ın Küleyb’i öldürmesini yadırgamış ve savaştan uzak durmuştur. Ama sonra Mühelhil, Hâris b. ‘Ubâd’ın oğlu Büceyr’i öldürünce savaşa dahil olmuştur. el-Find ez-Zimmânî ve Hâris b. ‘Ubâd sayesinde Bekrîler istedikleri güce kavuşmuşlar ve savaşın seyrini değiştirmek üzereydiler.

Savaştan uzak dursa da onun içine çekilen Hâris b. ‘Ubâd oğlu Büceyr’in ölümünü haber alınca hem oğluna ağıt yakmış hem de “Atım Ne‘âme’nin yularını getirin.” nakaratıyla savaşa girdiğini haber vermiştir.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâ'ib el-Kelbî, *Cemheratü'n-neseb*, thk. Nâcî Hasan (Beyrût: 'Âlemü'l-kütüb, 1986), 537.

¹⁵⁶ Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, *Emsâlü'l-'Arab*, thk. 'İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'r-râid el-'Arabî, 1983), 132; 'İzzeddîn 'Ebü'l-Hasen İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târih*, thk. Ömer

- ۱ - لَمْ أَكُنْ مِنْ جُنَاتِهَا عِلْمَ اللَّهِ وَإِنِّي لِحَرِّهَا الْيَوْمَ صَالِي
- ۲ - لَا بُحَيْرٌ أَغْنَى قَتِيلًا وَلَا رَهْ ط كَلِيبٌ تَزَاجَرُوا عَنْ ضَلَالِ
- ۳ - قَرَبًا¹⁵⁷ مَرَبَطَ النَّعَامَةِ مِنِّي لَقِحتَ حَرْبٌ وَائِلٌ عَنْ حِيَالِ
- ۴ - قَرَبًا مَرَبَطَ النَّعَامَةِ مِنِّي شَابَ رَأْسِي وَأَنْكَرْتَنِي رِجَالِي
- ۵ - قَرَبًا مَرَبَطَ النَّعَامَةِ مِنِّي إِنَّ بَيْعَ الْكَرِيمِ بِالشَّعْغِ عَلِي

[الخفيف]

1- Allâh biliyor ki ben o savaşın suçlularından değildim ama bugün onun ateşi ile yanıyorum.

2- Ne Büceyr bir ölüye yaradı ne de Küleyb'in kabilesi sapkınlıklarından vazgeçtiler.

3- Bana Ne'âme'nin yularını getirin, Vâil'in savaşına karşı düşmanlığım canlandı.

4- Bana Ne'âme'nin yularını getirin, saçım beyazladı, dostlarım beni tanımaz oldu.

5- Bana Ne'âme'nin yularını getirin, yüce birini ayakkabı bağı karşılığı satmak çok fazladır.

Bunun üzerine Mühelhil cevap olarak aynı kâfiye ve vezinde bir şiir söylemiştir:¹⁵⁸

۱ - قَرَبًا مَرَبَطَ الْمُشْهَرِّ مِنِّي لِكَلِيبِ الَّذِي أَشَابَ قَدَالِي

Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, 1997), 2/172; el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fî târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, 628; 'Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-'edeb ve lübbü lübbâbi lisâni'l-'Arab*, thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1997), 1/473; en-Neşhelî, *el-Mümti' fî san'ati's-şi'r*, 280; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî 'ahbâri'l-'ümemi'l-kadîme)*, 2/376.

¹⁵⁷ Hâris b. 'Ubâd şiirinde "قَرَبًا" emrini tesniye (ikil) kalıpta söylemiştir. Bu durum kadim Arap şiirinde duygusal etkiyi arttırmak için kullanılan bir yöntemdir. Nitekim meşhur Arap şairi İmruülkays b. Hucr da muallakasına "قَفَا" diyerek başlamıştır. Musullu Abdullah Hasib, *İmruülkays Kasîde-i Mu'allakası'nın Şerhi*, haz. Zehra Gözütok Tamdoğan (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021), 44-46.

¹⁵⁸ Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 72.

[الخَفِيفُ]

1- Ensemi ağartan Küleyb için bana Müşehher'in yularını getirin.

Bu şiirler nekâiz türünün bugüne ulaşmış ilk örneklerindendir. Cahiliye döneminde şairlerin atışmaları genelde mizah amaçlı oluyordu.¹⁵⁹ Ancak Besûs Savaşı'nın hazırladığı ortam bu duruma uygun değildi ve bu savaş nekâizi ciddi bir hüviyete kavuşturdu. Bu durum detaylıca incelendiğinde Emevî döneminde zirvesini yaşayan nekâiz türü şiirlerin şairlerinin Tağlib ve Bekr kabilelerinden oldukları veya bu kabilelerin şairlerinden etkilendikleri görülmektedir.¹⁶⁰ Bu da nekâiz türünün menşei ile ilgili önemli bir ipucu elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

2.1.9. Hâris b. 'Ubâd'ın İntikam Fırsatını Kaçırması

Hâris b. 'Ubâd Tehlâk Günü'nde oğlunun ölümü karşılığında intikam için Mühelhil'i yakaladıktan sonra Mühelhil tarafından kandırılmış ve onu bırakmak zorunda kalmıştır. Mühelhil'e karşılık İmrûülkays b. Ebân isimli bir Tağlibliyi öldürüp intikamını almıştır.¹⁶¹ Bunun hakkında 2 beyitlik şu şiiri söylemiştir:¹⁶²

١ - لَهْفَ نَفْسِي عَلَى عَدِيٍّ وَلَمْ أَعِ
رِفْ عَدِيٍّ إِذْ أَمَكَّنْتَنِي الْيَدَانِ

٢ - طُلَّ مَنْ طُلَّ فِي الْحُرُوبِ وَلَمْ يُطْ
لَلْ قَتِيلِ أَبَاتَهُ ابْنُ أَبَانِ

[الخَفِيفُ]

1- 'Adiyy yüzünden bana eyvahlar olsun, 'Adiyy'i elime geçirdiğimde onu tanıyamadım.

¹⁵⁹ Turgay Gökgöz, "Arap Şiirinde Nakîza Türü", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 20/51 (27 Aralık 2020), 31.

¹⁶⁰ Emevî döneminde nekâiz türü şiirleriyle öne çıkan üç şair vardır. Bunlardan birisi olan Ahtal, Tağlib kabilesine mensuptur. Bk.: Azmi Yüksel, "Ahtal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/183.

¹⁶¹ Bk. yukarıda sf. 19.

¹⁶² ed-Dabbî, *'Emsâlü'l-'Arab*, 90; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve ş-şu'arâ'* (Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2002), 1/289; İbn Abdürabbih el-'Endelûsî, *el-'İkdü'l-ferîd*, 1983, 6/77; el-Merzübânî, *Mu'cemü ş-şu'arâ'*, 248; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî t-târih*, 1997, 1/483-484; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî 'ahbâri'l-'ümemi'l-kadîme)*, 2/376; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî funûni'l-'edeb*, 2003, 15/404; Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-sâkî, 2001), 18/23; el-'Âlûsî, *Bülûğu'l-'erab fî ma'rifeti 'ahvâli'l-'Arab*, 2/156.

2- Savaşlarda kanı yerde kalanlar kaldı ama karşılığında İbn Ebân'ı öldürdüğüm kişinin kanı yerde kalmadı.

2.1.10. Mühelhil'in Son Hali

Mühelhil Tehlâk Günü Tağliblilerin yaşadığı hezimetten sonra güneye doğru gidip Cenb kabilesinin yanında kalırken ondan kızını istemişlerdi. O ise kızını vermek istememişti. Bunun üzerine Mühelhil'i kızını vermeye zorlamışlar ve mehir olarak da birkaç deri parçası vermişlerdir. Mühelhil yaşadıklarını 2 beyitlik bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:¹⁶³

١ - أَنْكَحَهَا فَقَدَّهَا الْأَرَاكِمَ فِي
جَنْبٍ وَكَانَ الْجَبَاءُ مِنْ أَدَمِ
٢ - لَوْ بِأَبَانِيْنَ جَاءَ يَخْطُبُهَا
ضُرْجَ مَا أَنْفُ خَاطِبِ يَدَمِ
[المُسْرَحُ]

1- Cenb kabilesinde Erâkim'in¹⁶⁴ olmaması onu evlendirdi, hediye sadece deriden ibaretti.

2- Ebâneyn'de¹⁶⁵ olsaydık ve onu isteselerdi, isteyen burnu kana bulanırdı.

Böylelikle savaşın sonuna gelinmiş ve Tağliblilerin kumandanı Mühelhil Tehlâk Günü yaşanan hezimetten sonra güneye doğru kaçmıştı. Bekr kabilesinin önde gelenlerinden olan Hâris b. 'Ubâd ise oğlu karşılığında Mühelhil'in yakın arkadaşı İmruülkays b. Ebân'ı öldürmüş ve intikamını almıştı.

Bu başlıkta Besûs Savaşı öncesinde ve savaş devam ederken söylenen şiirler sunuldu ve gerekli görülen noktalarda şiirlerle ilgili açıklamalar yapıldı. Bu şiirler Arap şiir geleneğinin ilkleri olması bakımından çok önemli bir konumdadır. Aynı zamanda Arap şiirinin hem gelişimini sağlamış hem de geleceğe geniş bir külliyat bırakmıştır.

¹⁶³ İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve's-su'arâ*, 1/290; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/484-485; el-Mağribî, *Neşvetü't-tarab fi târihi Câhiliyyeti'l-'Arab*, 645; Mühelhil, *Dîvânü'l-Mühelhil*, 77; Şeyho, *Kitâbu şu'arâi'n-nasrâniyye fi'l-Câhiliyye*, 2/179.

¹⁶⁴ Savaşın tarafları başlığında Bekr kabilesinin “cumcume”; Tağlib kabilesinin ise “erâkim” olduğu belirtildi. Bu beyitte de şairin kasdı kendi kabilesi olan Tağlib'dir. Bk. yukarıda sf. 9-11.

¹⁶⁵ Ebâneyn, Tağlib kabilesinin yaşadığı yerlerden birisidir. Bk.: el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1995, 1/62-64.

2.2. Besûs Savaşı'yla İlgili Ortaya Çıkan Meseller

Arap dilinde, Türkçe'deki deyim ve atasözlerine karşılık “مَثَل” *mesel* terimi kullanılır.¹⁶⁶ Mesel kelimesinin çoğulu “أَمْثَال” *emsâldir*.¹⁶⁷ Bu sözlerin derlendiği kitaplara da “*emsâl kitapları*” denir.¹⁶⁸ Meseller genellikle milletlerin yaşadığı olaylara dayanır ve onların karakterleri hakkında önemli ipuçları barındırır.¹⁶⁹ Meseller öncekilerin sözleridir ve hayatta olanlar için bir kılavuz niteliğindedir.¹⁷⁰ Besûs Savaşı hakkında bazen olayların içindekiler bazen de sonradan olayları duyan kişiler tarafından birçok söz söylenmiştir. Bu sözlerden bazıları mesel olarak dilden dile yayılmıştır.

Şu da denilebilir ki Besûs Savaşı, bizzat kendi ismiyle bir mesel niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle birçok kullanımda karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657) *Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)* adlı eserinde şöyle bir ifade kullanmaktadır:¹⁷¹

...Bu iki şeyh zamanında birbirlerinin tam zıddı olup meşreplerinin de başka başka oluşu yüzünden aralarında Besûs Savaşı vardı...

Burada Kâtip Çelebi “*Besûs Savaşı*”nı, uzadıkça uzayan ve sonuca varmayan kavga manasında bir deyim olarak kullanmakta ve savaşa atıf yapmaktadır. Aynı şekilde Harîrî (öl. 516/1122) *Makâmât* adlı eserinde: “كُونْ مَرَامِكَ حَرْبُ الْبُسُوسِ.”¹⁷² ifadesini kullanarak savaşın isminin kendi başına bir mesel olduğunu göstermiştir. Harîrî bu ifadesinde: “*Meramını gideremeyiz, Besûs Savaşı gibi.*”¹⁷³ diyerek

¹⁶⁶ Erdinç Doğru, *Dilin Derin Devleti Deyimler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2011), 13.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, “mşl”, 11/611; Karşlı, “meşele”, 1937.

¹⁶⁸ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293.

¹⁶⁹ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*, ed. Sadık Armutlu (Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2019), 265; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Târîhi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 103-104.

¹⁷⁰ Muhammet Selim İpek, “Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri”, *EKEV Akademi Dergisi* 60 (31 Ağustos 2014), 188.

¹⁷¹ Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-hakk fî 'ihtiyâri'l-ehakk: En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*, çev. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021), 123.

¹⁷² Ebû Muhammed el-Kâsım b. 'Alî Harîrî, *Makâmâtü'l-Harîrî* (Beyrût: Matbaatü'l-me'ârif, 1873), 257.

¹⁷³ Alternatif tercüme için bk.: Ebû Muhammed el-Kâsım b. 'Alî Harîrî, *Makamat Harirî*, çev. Sabri Sevsevil (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1991), 194.

karşıdaki kişinin isteğinin karşılanmasının çok zor olacağını, “*Besûs Savaşı*” deyimini kullanarak anlatmıştır.

أَشَامُ مِنَ الْبُسُوسِ.¹⁷⁴

Besûs'tan bile uğursuz.

Bu uzun süreli ve yıpratıcı savaşın başlamasına sebep olan deve Besûs'un devesiydi.¹⁷⁵ Bundan dolayı savaşa “*Besûs Savaşı*” dendi ve Besûs, uğursuzluğuyla ünlendi.¹⁷⁶ Bu darbimesel bazen “أَشَامُ مِنْ سَرَابٍ” (*Serâb'dan bile uğursuz.*) şeklinde söylenir.¹⁷⁷ Burada “سَرَابٍ” Serâb, söz konusu devenin adıdır.¹⁷⁸ Bazen de “أَشَامُ مِنْ نَاقَةٍ بَسُوسٍ” olarak kullanılır.¹⁷⁹ Bu da “*Besûs'un devesinden bile uğursuz.*” manasına gelir. Bu meselden yola çıkarak savaşın bir deve yüzünden çıktığı anlaşılmaktadır. İlk bakışta öyle gözükse de savaşın sebebi bir devenin çok daha ötesindedir. Bu konu ilk bölümde ilgili başlığın altında detaylarıyla anlatıldı.¹⁸⁰ Ancak olayın içinde deve figürü bulunması Câhiliye döneminde deveye verilen önemi dolaylı olarak göstermektedir.

Bu darbimeselin kullanımı pek yaygındır. Arap dünyasında gerek günlük hayatta dile getirilmiş gerekse edebiyatta kaleme alınmıştır. Abbâsîler döneminin meşhur filozoflarından olan Ebü'l-'Alâ' el-Ma'arrî (öl. 449/1057) 11 bin beyitten

¹⁷⁴ Ebü'l-Hayr b. Rufâ'î Hâşimî, *Kitâbü'l-emsâl*, thk. Alî İbrâhîm Kürdî (Şâm: Dâru Sa'de'd-dîn, 2003), 19; ed-Dabbî, *'Emsâlü'l-'Arab*, 185; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/374; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/473-474; Abdü'l-Hamîd Sa'd Zağlûl, *fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru'n-nehdati'l-'Arabiyye, 1975), 315.

¹⁷⁵ Bu olayla ilgili ihtilaf yukarıda zikredilmiştir. Bk.: yukarıda sf. 13. Devenin Besûs'a ait olduğunun düşünülmesi daha doğaldır. Çünkü Besûs şairliğini kullanarak ön plana çıkmış ve savaşın başlamasına sebep olan olayda etken olmuştur. Aynı zamanda devenin isminin “Besûs” olduğu söylene de bu uzak bir ihtimaldir. Bk.: Hâşimî, *Kitâbü'l-'emsâl*, 19.

¹⁷⁶ Hamza b. Hasen İsfahânî, *Sevâ'irü'l-'emsâl* (Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1988), 205; Mehmed Zihni, *Meşâhirü'n-nisâ* (İstanbul: Dâru't-tibâati'l-âmire, 1877), 1/123-124.

¹⁷⁷ Ebü'l-Kâsım 'İsmâ'il b. 'Abbâd b. 'Abbâs Talekânî Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga*, thk. Muhammed Hasan 'Âl-i Yâsîn (Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1994), 8/313; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/390; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/473; Sa'd Zağlûl, *fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 315.

¹⁷⁸ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/390.

¹⁷⁹ ed-Dabbî, *'Emsâlü'l-'Arab*, 130.

¹⁸⁰ Bk. yukarıda “Besûs Savaşı'nın Başlaması” başlığında.

oluşan *Lüzûmiyyât* (*Lüzûmü mâ lâ yelzem*) adlı bir dîvâna sahiptir.¹⁸¹ Bir filozof olmasına rağmen bu eserinde sadece felsefî görüşlerini değil birçok farklı konu hakkındaki görüşlerini de belirtmiştir.¹⁸² İçki ile ilgili fikrini şiirinde şu şekilde Besûs Savaşı'na telmih yaparak dile getirmiştir.¹⁸³

النَّاسِ وَإِنْ يُنَلِّ عِنْدَهَا الطَّلَبُ
أَشَامُ مِنْ نَاقَةِ الْبُسُوسِ عَلَى
[المُسْرَحُ]

1- İnsanlar istedikleri zaman ona ulaşırsalar da Besûs'un devesinden bile uğursuzdur.¹⁸⁴

Ebü'l-Fazl Bedüzzamân el-Hemedânî (öl. 398/1008) de Ma'arrî gibi Abbâsîler döneminde yaşamıştır. Ona verilen "*Bedüzzamân*" lakabından anlaşıldığı üzere zamanının büyük ediplerindendir.¹⁸⁵ Hem şiirler hem düzyazılar kaleme almış ve bunlarla dildeki ustalığını göstermiştir.¹⁸⁶ Arap edebiyatının edebî türlerinden birisi olan makamenin ilk defa Bedüzzamân el-Hemedânî tarafından ortaya çıkarıldığı kabul edilir.¹⁸⁷ Bedüzzamân el-Hemedânî kendisinin Tağlib kabilesine mensup olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸ Bir makamesinde ticarete başlayacak oğluna tavsiyeler vermektedir. Tavsiyelerini verirken kabilesinin geçmişte yaşadığı savaşın müsebbibi olan Besûs'a da atıf yapmıştır.¹⁸⁹

¹⁸¹ Sahbân Halîfât, "Ebü'l-Alâ el-Ma'arrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/289.

¹⁸² Muhammed Yasir İnce, *Ebu'l-alâ el-Maarrî ve Arap Dili ve Belâgatindeki Yeri* (İstanbul : İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2021), 78; Rızâ'e'd-dîn b. Fahre'd-din, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, ed. İbrahim Kunt - Hasan Harmancı (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 81.

¹⁸³ Ebü'l-'Alâ Ma'arrî, *el-Lüzûmiyyât (Lüzûmu mâ lâ yelzem)*, nşr. Azîz Efendi Zend (Mısır: Matbaatü'l-Mahrûse, 1891), 1/96-97.

¹⁸⁴ Alternatif tercüme için bk.: Osman Düzgün, *Ebu'l-'alâ el-Ma'arrî'nin Luzûmiyyât'ında Toplum, Aile ve Din* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2011), 132.

¹⁸⁵ Adem Doğan, "Bedü'uzzaman el-Hemedânî'nin Makâmeleri'nde Cahiliye ve İslâmî Dönem Şairleri ve Şiirleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2023), 196.

¹⁸⁶ Nevzat Aşık, "Bedüzzaman el-Hemedânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/328-329.

¹⁸⁷ Aşık, "Bedüzzaman el-Hemedânî", 5/329; Rahmi Er, *Bedü'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1994), 24.

¹⁸⁸ İbrâhîm b. 'Alî et-Trablûsî 'Ahdeb, *Keşfü'l-me'ânî ve'l-beyân 'an resâil-i Bedü'z-zamân* (Beyrût: el-Matba'atü'l-katûlîkiyye, 1890), 8-9.

¹⁸⁹ Bedüzzamân Hemedânî, *Makâmâtü Bedü'iz-zamân el-Hemezânî*, thk. Muhammed Abduh (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-'İlmiyye, 2005), 233.

...فَإِيَّاكَ وَإِيَّاهُمَا إِنَّ الْكَرَمَ أَسْرَعُ فِي الْمَالِ مِنَ السُّوسِ، وَإِنَّ الْقَرَمَ أَشْأَمُ مِنَ الْبُسُوسِ...

...Her ikisinden de sakın. Zira cömertlik serveti bitirmede güveden daha hızlıdır ve açgözlülük Besûs'un devesinden bile uğursuzdur....¹⁹⁰

Bu kişiler dönemin en meşhur edipleri arasındadır. Bir cümle kurarken kelimelerini titiz bir şekilde seçtikleri malumdur. Dolayısıyla bu savaşın Arap dünyasında önemli bir yerinin olduğu ve edebî eserlerde sık sık zikredildiği görülmektedir.

أَعَزُّ مِنْ كُئَيْبٍ.¹⁹¹

Küleyb'den bile izzetli.

Küleyb'in ne kadar izzet ve şerefine düşkün olduğundan ilk bölümde bahsedildi. Dolayısıyla kendisi hakkında bu söz yayılıp meşhur oldu. Onun otlaklarında kimse hayvanlarını otlatamaz hatta huzurunda kimse konuşamaz ya da gerilerek oturamazdı.¹⁹² Ancak bu özelliğinde aşırıya kaçması bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak hükmü altındaki insânlara zulüm olmuştur. Bu durum toplumda bir hoşnutsuzluk oluşturmuş ve Küleyb'e karşı bir kin biriktirmiştir. Bu kin, önce Küleyb'in ve sonrasında daha birçok kişinin ölümüne sebep olacak bir savaş çıkarmıştır. Bu olay bir liderin kişisel özelliklerinin ve bu özelliklerin ortaya çıkardığı tavrının toplumsal olaylara ne denli etki ettiğini göstermektedir.

هُوَ فِي جَمَى كُئَيْبٍ.¹⁹³

O Küleyb'in himâyesindedir.

Bir önceki meselden anlaşıldığı üzere Küleyb'in bulunduğu veya koruması altına aldığı yerlerde onun kuralları dışında veya izni olmayan hiçbir şey

¹⁹⁰ Alternatif tercüme için bk.: Er, *Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*, 134. Bu kitapta Bediüzzamân el-Hemedânî'ye ait birçok makamenin tercümesi bulunmaktadır.

¹⁹¹ Hâşimî, *Kitâbü'l-'emsâl*, 23; ed-Dabbî, *'Emsâlü'l-'Arab*, 129; Bu mesel aynı zamanda “أَعَزُّ مِنْ كُئَيْبٍ” şeklinde kullanılır. Çünkü Küleyb'in asıl ismi “Vâil”dir. Bk.: Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/42.

¹⁹² el-Merzûkî, *Şerhu divânî'l-hamâse*, 655; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/42.

¹⁹³ Zirikî, *el-A'lâm*, 5/232.

yapılamazdı. Bu durum onun izzetini ve şerefini gösteriyordu. Bu meselde ise herhangi birisi Küleyb'in koruması altına girdiğinde veya himayesi altındaki bir mekanda bulunduğu her türlü tehlikeden emin olabileceği anlatılmaktadır.¹⁹⁴ Zaten Küleyb'in Arap yarımadasının kuzeyinde kendi krallığını tesis etmesi için böylesi bir otoriteye sahip olması gerekirdi.

لَا نَاقَتِي فِيهَا وَلَا جَمَلِي.¹⁹⁵

Benim bu işte ne dişi devem var ne de erkek devem. (Benim bu olayla hiçbir ilgim yok.)

Bu mesel Hâris b. Ubâd'a aittir.¹⁹⁶ Kendisi bir deve yüzünden çıkan bu savaşı anlamsız bulmuş ve bu sözü söyleyip ortadaki hadisenin kendisiyle alakası olmadığını kastederek savaşa girmeyeceğini belirtmiştir.¹⁹⁷ “نَاقَةٌ” kelimesi cinsiyet bakımından müennes bir kelimedir. Hâris b. Ubâd'ın bu kelimeyi kullanma maksadı Besûs bnt. Münkız'ın devesinin dişi olmasıdır. Tam aksine “جَمَلٌ” kelimesi de cinsiyet açısından müzekkerdir ve maksat ya Küleyb'in ta kendisi yahut da Cessâs'ın “öldüreceğim” dediği Küleyb'in meşhur erkek devesi “غِلَالٌ” Gılâl'dir.¹⁹⁸ Hâris b. 'Ubâd'ın kelimeleri seçerken bu kadar ince düşünmesi onun şair olmasıyla ilişkilendirilebilir. Mesel, meşhur Emevî şairlerinden Râî en-Nümeyrî'nin¹⁹⁹ şiirinde şu şekilde kullanılmıştır:²⁰⁰

¹⁹⁴ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Abdî'l-Mü'min el-Kaysî Şüreyşî, *Şerhu makâmâtî'l-Harîrî* (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1998), 2/73-74; İsa Akbaş, *Harîrî'nin Makâmât'ındaki Mesellerin Tespiti Ve Değerlendirilmesi* (Sakarya : Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 117-118.

¹⁹⁵ ed-Dabbî, *'Emsâlû'l-'Arab*, 131; Kâsım b. Sellâm Ebû 'Ubeyd, *Kitâbü'l-'emsâl*, thk. Abdü'l-Mecîd Katâmiş (Şâm: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1980), 275; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/220; Şihâbüddîn 'Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî fûnûni'l-'edeb* (Kâhire: Dâru'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 2003), 3/59.

¹⁹⁶ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/220; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fî fûnûni'l-'edeb*, 2003, 3/59.

¹⁹⁷ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/220.

¹⁹⁸ Yukarıda sf. 13'te bahsedildi. Bk.: İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, 1997, 1/474.

¹⁹⁹ Bk.: Süleyman Tülüçü, “Râî en-Nümeyrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/426-427.

²⁰⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fî 'emsâli'l-'Arab* (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1987), 2/267.

١ - وَمَا هَجَرْتُكَ حَتَّى قُلْتُ مُعْلَنَةً لَا نَاقَةَ لِي فِي هَذَا وَلَا جَمَلَ²⁰¹

[البسيط]

1- Sen açık açık: “Benim bu işte ne dişi devem var ne de erkek.” deyinceye kadar, ben seni bırakmadım.

Bekr kabilesi Tağlib kabilesinden nüfûs olarak daha çoktur. Bu yüzden savaşta Bekrîlerin üstün geleceği düşünülebilir. Ancak savaşın başlarında uzunca bir süre Tağlibliler galip gelmiştir. Sebep ise Bekr tarafından Hâris b. ‘Ubâd gibi birçok öncü kişinin çekimser kalmasıdır. Dolayısıyla mesel, o öncü kişilerin düşüncesinin özeti mesabesindedir.

أَوْفَى مِنَ الْحَارِثِ بْنِ عَبَّادٍ.²⁰²

Hâris b. ‘Ubâd’dan bile sadık.

Hâris b. ‘Ubâd’ın Tehlâk Günü’nde savaş meydanında Mühelhil’i ele geçirdiği an daha önce anlatılmıştı. Onun, sözüne ne denli sadık birisi olduğu bu olaydan anlaşılmaktadır. Bu yüzden Hâris b. ‘Ubâd hakkında böyle bir mesel söylenmiştir.

أَكْفَرُ مِنْ نَاشِرَةٍ.²⁰³

Nâşira’dan bile nankör.

Hemmâm b. Mürre, “نَاشِرَةٌ” Nâşira’yı çocukken ölümden kurtarmış ve onu yetiştirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu yüzden Hemmâm çocuğa Nâşira ismini vermiştir.²⁰⁴ Zira “نَشَرَ” kelimesi “yeniden diriltmek” manasına gelir.²⁰⁵ Bir rivayete göre bu çocuk büyüyünce Tağlibli olduğunu öğrenmiş ve ona babalık yapan Hemmâm’ı, Bekrî olması sebebiyle, savaş esnasında öldürmüş ve bu davranışı

²⁰¹ Meydânî, *Mecme’u’l-’emsâl*, 1962, 2/220; Mesel, bu beyitte olduğu gibi, farklı şekillerde rivayet edilmiştir. Bk.: ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi ’emsâli’l-’Arab*, 1987, 2/267.

²⁰² Meydânî, *Mecme’u’l-’emsâl*, 1962, 2/378.

²⁰³ Meydânî, *Mecme’u’l-’emsâl*, 1962, 2/170; ez-Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi ’emsâli’l-’Arab*, 1987, 1/296.

²⁰⁴ İbnü’l-’Esîr, *el-Kâmil fi ’t-târih*, 1997, 1/480.

²⁰⁵ İbn Manzûr, “nşr”, 5/206.

nankörlük örneği olmuştur.²⁰⁶ Hemmâm yaptığı fedakarlıkların karşılığında ihanet elde etmiştir. Bu olay savaşın insanları ne kadar etkilediğini göstermek adına önemlidir. Diğer bir açıdan bakıldığında meselin meşhur olması olayın önemini göstermektedir. Zira herkes herhangi bir olayla ilgili çeşitli sözler sarfedebilir ancak bunlar halkın kültürel süzgecinden geçebilmesi için önemli bir olaya dayanmalıdır. Böylelikle önceden herhangi bir söz iken halkın kültürel mirasına eklenip mesel haline gelecek ve meşhur olacaktır.

تَجَاوَزَتْ شُبَيْثًا وَالْأَحْصَ.²⁰⁷

Şübeys ve Ehas'ı aştın.

Bu mesel Cessâs b. Mürre'ye aittir.²⁰⁸ Şübeys ve Ehas, Bekrîlerin faydalanmak istediği ancak Küleyb'in onları men ettiği su kaynaklarıdır. Rivayete göre Cessâs Küleyb'i yaralayınca, Küleyb ölüm susamışlığı ile su istemiş ancak Cessâs iş iştenden geçti manasında bu ifadeyi kullanmıştır.²⁰⁹ Cessâs, Küleyb ölmek üzere olmasına rağmen ona merhamet etmemiştir. Bu da Küleyb'in liderliğinde ne kadar zalim bir tavır sergilediğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

2.3. Besûs Savaşı Sonrasında Söylenen Şiirler

Sıcak savaşın yaşandığı süre zarfında söylenen şiirler genellikle insanları savaşa teşvik etme, savaşçıları güçlendirme, karşı tarafı tehdit etme ve ölenlere ağıt yakma gibi amaçlar taşımaktadır. Savaşın sonrasında ise kabileler arasındaki kin ve intikam duyguları devam etmiştir. Ancak bu durum bazen kişisel kavgalara ve anlaşmazlıklara evrilmiş, genellikle de savaşa katılan kabilelerin şairlerinin birbirleriyle atışmaları, kendi kabilelerini övme ve karşı kabileyi zemmetmeleri gibi soğuk savaş haline dönüşmüştür. Bu kabilelere mensup olmayan şairler ise yaşanmış

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1997, 1/480; Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1962, 2/170.

²⁰⁷ ed-Dabbî, *'Emsâlü'l-'Arab*, 130; el-Mısri, *Serhu'l-'uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn*, 94; Mesel aynı zamanda “تَخَطَّى إِلَى شُبَيْثًا وَالْأَحْصَ.” şeklinde rivayet edilmiştir. Bk.: Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/145.

²⁰⁸ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/145; el-'Âlûsî, *Bülûğu'l-'erab fî ma'rifeti 'ahvâli'l-'Arab*, 2/152.

²⁰⁹ Meydânî, *Mecme'u'l-'emsâl*, 1961, 1/145.

olan bu büyük olayın farklı yönlerine atıfta bulunarak şiirlerinde tarihî bir vakıayı kullanıp telmih sanatını icra etmişlerdir.

‘Amr b. Külsûm (öl. 584 veya 600), Hâris b. Hillize (öl. 570 [?]) ve Tarafe b. el-‘Abd (öl. 564 [?]) Câhiliye döneminin en mühim şairleri arasında yer almaktadır. ‘Amr Tağliblidir ancak Hâris ve Tarafe Bekr kabilesine mensuptur.²¹⁰ ‘Amr ve Hâris Besûs Savaşı’na şahit olmuştur. Ancak Tarafe’nin savaşa şahit olduğu kesin değildir.²¹¹ Bu şairler savaşın kanlı döneminin bitmesinden sonra kabileler arasındaki çekişmenin devam ettiğini Arap şiir geleneğinin en önemli eserlerinden sayılan muallakalarında gözler önüne sermektedirler. Bir taraftan kendi kabilelerini överken diğer taraftan karşı tarafı iğneleme amacı güderek şiirlerini söylemişlerdir. Bu da hala savaşın etkilerinin devam ettiğini göstermektedir. Hatta ‘Amr ve Hâris’in muallakalarını ‘Amr b. Hind’in önünde iki kabile arasındaki bir sorunu çözmek için söyledikleri rivayet edilmektedir.²¹² Bu durum muallakalarının yazılma sebeplerinden birisinin de Besûs Savaşı olduğunu göstermektedir. ‘Amr b. Külsûm muallakasında kendi kabilesini şöyle savunmuştur:²¹³

١ - فَهَلْ حَدَّثْتَ فِي جُشَمِ بْنِ بَكْرٍ بِنَقْصٍ فِي خُطُوبِ الْأَوَّلِينَ

٢ - وَرِثْتُ مُهْلَهْلًا وَالْخَيْرَ مِنْهُ زُهَيْرًا نَعَمَ دُخْرُ الذَّاخِرِينَ

٣ - وَمِنَّا قَبْلَهُ السَّاعِي كَلْبٌ فَأَيُّ الْمَجْدِ إِلَّا قَدْ وَلِينَا

²¹⁰ Süleyman Tülücü, “Mu’allaka Şairlerinden: ‘Amr b. Kulsûm”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (30 Aralık 2001), 81-82; Sedat Tuna, “Tarafe’nin Hayatı, Şairliği ve Şiirlerinde Medih”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 445-446; Ferdi Kaya, *Câhiliye Dönemi Şairlerinden Hâris b. Hillize ve Muallakası* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 39.

²¹¹ Tarafe, yaklaşık 564 yılında yirmi veya yirmi altı yaşındayken öldüğünü göz önünde bulundurursak, doğduğunda tarih 538 veya 544 senesini gösteriyordur. Bk.: Emrullah İşler, “Tarafe b. Abd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 40/14. Besûs Savaşı ise 530’lu yıllarında başında bitmiş olup Tarafe’nin doğumundan yıllar önce sonlandığını görmekteyiz; Buna rağmen bazı eserlerde Tarafe’nin savaşa bizzat katıldığı öne sürülmüştür. Örn.: *Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları (el-Muallakatu’s-Seb’)*, çev. Nureddin Ceviz vd. (Ankara: Ankara Okulu, 2004), 41.

²¹² Tülücü, “Mu’allaka Şairlerinden: ‘Amr b. Kulsûm”, 82-89; Kaya, *Câhiliye Dönemi Şairlerinden Hâris b. Hillize ve Muallakası*, 33.

²¹³ Muhammed b. Ebî'l-Hattâb Ebû Zeyd el-Kuraşî, *Cemheratü 'eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyye ve'l-'İslâm*, thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî (Kâhire: Dâru nehdati Mısır, 1981), 288-290; ez-Zevzenî, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, 1992, 122.

٤ - وَنَحْنُ غَدَاةٌ أَوْقَدَ فِي خَزَازِي رَفَدْنَا فَوْقَ رِفْدِ الرَّافِدِينَا

[الْوَاثِقُ]

1- Yoksa sana eskilerin olayları anlatılırken Cüşem b. Bekr eksik mi anlatıldı?

2- Mühelhil'e ve ondan daha iyisi Züheyr'e vâris oldum, bunlar ne de güzel mirastır.

3- Ve ondan önce yiğit Küleyb de bizdendi, bütün şerefleri elde etmişiz.

4- Ve biz Hazâz'da ateş yakılan günün sabahında yardım edenlerin en yücesiyiz.²¹⁴

Hâris b. Hillize ise 'Amr b. Külsûm'a karşılık olarak şu beyitleri söylemiştir:²¹⁵

١ - إِنَّ إِخْوَانَنَا الْأَرَاقِمَ يَغْلُو نَ عَلَيْنَا فِي قَيْلِهِمْ إِحْفَاءُ

٢ - أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمَرْقُشُ عَنَّا عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لِدَاكَ بَقَاءُ

٣ - مَا أَصَابُوا مِنْ تَغْلِيٍّ فَمَطَّلُوا لُ عَلَيْهِ إِذَا أُصِيبَ الْعَفَاءُ

٤ - أَيُّهَا النَّاطِقُ الْمُبَلِّغُ عَنَّا عِنْدَ عَمْرٍو وَهَلْ لِدَاكَ انْتِهَاءُ

٥ - فَاتْرُكُوا الطَّيْخَ وَالتَّعَاشِيَّ وَإِمَّا تَتَعَاشَوْا فَنِي التَّعَاشِيَّ الدَّاءُ

[الْخَفِيفُ]

1- Erâkim olan kardeşlerimiz cidden sözlerinde haddi aşıyorlar.

2- Ey 'Amr'ın yanında hakkımızda allayıp pullayıp iftira atan, anlattıklarının doğrusu ortaya çıkmayacak mı?

²¹⁴ Alternatif tercümeler veya muallakalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Mehmet Şerefettin Yaltkaya, *Yedi Askı: المعلقات السبع* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1985); İsmet Zeki Eyuboğlu, *Yedi Askı: Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi* (İstanbul: Adam Yayınları, 1985); Sadık Yalsızuçanlar, *Muallakât-ı Seb'a: Yedi Askı* (İstanbul: Timaş Yayınları, 1998); *Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları (el-Muallakatu's-Seb')*; *Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)*, çev. Mehmet Hakkı Suçin (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020).

²¹⁵ ez-Zevzenî, *Şerhu 'l-Şerhu 'l-mu'allakâti's-seb'*, 2002, 272-283.

3- Tağliblilerden öldürülenlerin kanlarına yazık oldu, üstlerine toprak atılıp unutulup gittiler.

4- Ey 'Amr'ın yanında hakkımızda abartarak iftira atan, artık sonu gelmedi mi?

5- Kibirden ve körü körüne gitmekten vazgeçin, körü körüne gitmekten maraz doğar.²¹⁶

Tarafe b. el-'Abd savaşta son büyük çatışmanın olduğu Tehlâk Günü ile alakalı bir şiir söylemiştir:²¹⁷

١ - سَأَلُوا عَنَّا الَّذِي يَعْرِفُنَا بِقُوَانَا يَوْمَ تَحَلَّقَ اللَّمَمُ

[الرَّمْلُ]

1- Tehlâk Günü'ndeki gücümüzü, bizi bilenlere sorun.

Bu üç muallaka şairinin şiirlerinde Besûs Savaşı ile ilgili birçok ifade bulunmaktadır. Bu durum savaşın edebî anlamdaki değerini arttırmakta ve kadim Arap edebiyatında nasıl yer ettiğini göstermektedir.

En önemli atıflardan biri de Ebû Tâlib (öl. 620) tarafından yapılmıştır. Ebû Tâlib müşriklere karşı okuduğu şiirlerin birinde Peygamberimize karşı yaptıkları zulümden vazgeçmelerini aksi halde aralarında çıkacak olayları şu şekilde dile getirmiştir:²¹⁸

١ - فَقَدْ خِفْتُ إِنْ لَمْ يُصْلِحِ اللَّهُ أَمْرَكُمْ تَكُونُوا كَمَا كَانَتْ أَحَادِيثُ وَإِلَّ

[الطَّوِيلُ]

1- Korkuyorum ki, eğer Allâh işinizi düzeltmezse, Vâil hakkında anlatılan hikayeler gibi olacaksınız.

²¹⁶ Alternatif tercümeler veya muallakalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Yaltkaya, *Yedi Askı: المعلقات*; Eyuboğlu, *Yedi Askı: Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi*; Yalsızuçanlar, *Muallakât-ı Seb'a: Yedi Askı; Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları (el-Muallakatu's-Seb')*; *Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)*.

²¹⁷ Tarafe b. el-'Abd el-Bekrî el-Vâilî, *Dîvânü Tarafe b. el-'Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsîru'd-dîn (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2002), 75; İbnü'l-'Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1997, 1/483; en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-'erab fi fûnûni'l-'edeb*, 2003, 15/403.

²¹⁸ Abdü'l-Melik el-'İsâmî, *Semtü'n-Nücûmi'l-'Avâlî fi 'Enbâi'l-'Evâili ve't-Tevâlî*, thk. 'Âdil 'Ahmed 'Abdül-Mevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvaz (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/388.

Ebû Tâlib'in "Vâil" diyerek kastettiği kişi Küleyb'dir. Vâil, Küleyb'in asıl ismidir.²¹⁹ Bu şiir savaştan yaklaşık bir asır sonra söylenmiştir ve savaşın Arap zihninde yer ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Emevî dönemi şairlerinden Ferezdak (öl. 114/732), methiye ve hiciv türü şiirleriyle ünlüdür.²²⁰ Bu şiir gücünü nereden aldığını söylerken birçok şairden söz etmiştir. Mühelhil de bahsettiği şairler arasındadır. Ferezdak şiirinde, Mühelhil'in şairlerin ilklerinden olduğunu zikretmiştir:²²¹

١ - وَأَخُو بَنِي قَيْسٍ وَهَنْ قَتَلَهُ وَمُهَلِّهْلُ الشُّعْرَاءِ ذَاكَ الْأَوَّلُ

[الْكَامِلُ]

1- (Hicivleri)²²² Ölümüne sebep olan Benî Kays'ın kardeşinden²²³ de (şiir aldım), şairlerin ilki olan Mühelhil'den de.

Bu beytin alınmasının sebebi ve Besûs Savaşı ile alakası, savaşın Mühelhil'in şairliğindeki etkisidir. Besûs Savaşı olmasaydı belki de Mühelhil alelade bir şair olarak bilinecekti. Ancak savaş öncesinde ağabeyini kaybettiğinde yaşadığı büyük üzüntünün ilhamıyla bugüne kadar ulaşan mühim şiirler söylemiştir. Bu şiirler mersiye temasının önemli örneklerinin ilklerindendir. Bu şiirlerinden biri ilk kurallı ve uzun şiir olarak kabul görülüp onun ilk şair sayılmasına delil olarak gösterilmektedir. Savaş başladıktan sonra da savaşın yoğun atmosferi onun birçok hamâset şiiri söylemesinde etkili olmuştur. Böylelikle ortaya koyduğu eserler sayesinde zaman içinde yaşamış büyük şairleri etkilemiştir ve o şairlerin şiirlerinde - aynı Ferezdak'ta olduğu gibi- isminin bir usta olarak zikredildiği görülmektedir.

²¹⁹ Bk. yukarıda sf. 8.

²²⁰ Esat Ayyıldız, "Ferezdak'ın Şairliği ve Arap Edebiyatındaki Yeri", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (31 Aralık 2022), 108; Salih Tur, *Ahtal, Ferezdak ve Cerir'in Şiirlerinde Medih ve Hiciv* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 61; Athraa Abdullah Abed, *el-Ferazdak'ın Şiirinde İslam'ın ve Ehl-i Beyt Sevgisinin Etkisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13-14.

²²¹ 'Alî, *el-Mufasssal fî târihi 'l-'Arab kable 'l-'İslâm*, 2001, 17/75.

²²² Şair, Hîre kralı 'Amr b. Hind'in sarayında yaşıyordu. Daha sonra kral 'Amr'a söylediği hiciv yüzünden genç yaşında öldürülmüştür. Bk.: İşler, "Tarafe b. Abd", 40/14.

²²³ Tarafe b. el-'Abd kastedilmektedir. Bk.: Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Şerhu Nekâ'izi Cerir ve Ferazdak*, thk. Muhammed İbrâhîm Hür – Velid Mahmûd Hâlis (Abudabi: el-Mecme'u's-sekâfi, 1998), 2/374.

Besûs Savaşı'yla ilgili en çarpıcı atıflardan biri Emel Dünkul (öl. 1403/1983) tarafından yapılmıştır. Modern Arap edebiyatının önde gelen isimlerinden “İtiraz Prensi”²²⁴ olarak lakaplandırılan Emel Dünkul, Mısırlı Müslüman bir şairdir.²²⁵ “أَقْوَالٌ جَدِيدَةٌ عَنْ حَرْبِ الْبُسُوسِ” *Besûs Savaşı'na Dâir Yeni Sözler* adlı bir dîvân tertip etmiştir. Bu dîvânındaki “لَا تُصَالِحْ” *Barışma* adlı şiirinde geçmiş ile bugünün sentezini yapmıştır. Nitekim şiirlerinde Arap tarihini kullanması, onu öne çıkaran özelliklerinden birisidir. Bu şiiri onun en meşhur şiiri olup vefâtından sonra da şöhretini devam ettirmiştir.²²⁶ Şiir, Mısır ve İsrail devletleri arasında yapılan Camp David Antlaşması'na karşı bir itiraz niteliğindedir. Şair, antlaşma ile yapılacak olan barışın aslında gerçek bir barış olmadığını satırlarında belirtmiştir. Böylesi bir durumda ne yapılması gerektiğini tarihten bir örnekle yazıya dökmüştür. Birçok kişi tarafından bu antlaşmaya karşı çıkmıştır. Emel Dünkul bu görüşün benimsenmesinde büyük bir tesîre sahiptir. Ancak tepkilere rağmen dönemin cumhurbaşkanı Enver Sedat (öl. 1402/1981), 17 Eylül 1978 tarihinde antlaşmayı imzalamıştır.²²⁷

Dîvân iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde “Küleyb’in Ölümü, On Vasiyet” başlığı ile nesir bir girizgâh yapılmıştır:

“Küleyb etrafına baktı, içi sızladı ve gözyaşı dökerek ağladı. Sonra ayakta duran bir köle gördü ve ona şöyle söyledi: “Ey hayrın kölesi, eşyalarımı çalmadan önce kardeşim Emir Zîr Sâlim’e vasiyetimi yazmak için senden beni, şu derenin yanındaki taş a kadar sürüklemeni istiyorum, böylece ona çocuklarımı ve ciğerparemi vasiyet edeceğim.

Bunun üzerine o köle sırtında mızrak saplı, etraftan kanlar akar haldeyken onu taşın yakınına kadar sürükledi... Küleyb parmağını kana batırdı ve taşın üzerine şunları yazdı:

²²⁴ Mehmet Hakkı Suçın, “İtiraz Prensi Emel Dünkul”, *Aksi Sanat Edebiyat Dergisi* 3 (2018), 34.

²²⁵ İbrahim Usta, “Modern Arap Şiirinde Sembolik Bir Figür Olarak İsâ Mesîh”, *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 243.

²²⁶ Hülya Torlak, *Modern Arap ve Türk Şiirinde Ortadoğu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 23.

²²⁷ Ali Köprülü, “Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5 (1990), 178; William B. Quandt, *Camp David: Peacemaking and Politics* (Washington, D.C: Brookings Institution, 1986), 254.

Burada şair, savaşın başlama sebebi olan, Küleyb'in ölüm anını tasvir etmiştir. Sonrasında barış(?) antlaşmasına karşı olan o meşhur şiiriyle devam etmiştir.²²⁹

”لَا تُصَالِحُ!
وَلَوْ مَنَحُوكَ الذَّهَبَ..
أَتَرَى حِينَ أَفْقًا عَيْنِكَ
ثُمَّ أَثَبَّتْ جَوْهَرَتَيْنِ مَكَانَهُمَا..
هَلْ تَرَى...?
هِيَ أَشْيَاءٌ لَا تُشْتَرَى...:
ذِكْرِيَّاتِ الطُّفُولَةِ بَيْنَ أَخِيكَ وَبَيْنِكَ،
...
هَلْ يَصِيرُ دَمِي بَيْنَ عَيْنَيْكَ مَاءً؟
أَتَنْسَى رِدَائِي الْمُلَطَّخَ بِالدِّمَاءِ..
تَلْبَسُ فَوْقَ دِمَائِي ثِيَابًا مُطَرَّزَةً بِالْقَصَبِ؟
إِنَّهَا الْحَرْبُ!
قَدْ تَثْقَلُ الْقَلْبَ..
لَكِنْ خَلْفَكَ عَارُ الْعَرَبِ
لَا تُصَالِحُ..
وَلَا تَتَوَخَّ الْهَرَبُ!“

Barışma!

Velev ki altın verseler sana

Ne dersin ha eğer gözlerini oysam?

Sonra da yerlerine mücevher koysam...

²²⁸ Emel Dünkül, *el- 'A 'mâlu 'ş-şi 'riyyeti 'l-kâmile* (Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 1987), 323.

²²⁹ Dünkül, *'A 'mâl kâmile*, 324-25.

Görebilir misin..?

Bunlar satın alınamayacak şeyler...:

Kardeşinle olan çocukluk anılarınız,

...

Kanım gözlerinin önünde su mu olacak?

Kana bulanmış giysimi unutacak mısın?

Kanlarımın üstüne işlenmiş elbiseler giyecek misin?

Elbet bu bir savaş!

Gönüle ağır gelebilir...

Lakin ardında Arapların kınaması var

Barışma...

*Kaçmaya da niyetlenme!*²³⁰

Şair ikinci bölüme “Yemâme’nin Sözleri” başlığını verip yine nesir bir giriş yapmıştır:

*Heyet barış için Emir Zîr Sâlim’e geldiğinde...*²³¹

Burada Küleyb’in kızı Yemâme’nin barış karşıtı sözleri görülmektedir. Şair, Yemâme’yi önemli bir örnek olarak ele almaktadır. Zira şairin aktardığına göre, Yemâme’nin babasına ve kendi kişiliğine yöneltilen zulüm ve haksızlığa karşı takındığı tutum son derece ciddi, net ve karardır. Yemâme’nin bu duruşu, şairin o dönemdeki insanlardan ve toplumdan beklentilerini ifade etmesi nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Ardından “Yemâme’nin Mersiyeleri” başlığı altında bu önemli figürün içsel dünyası ve duygusal ifadeleri ele alınmaktadır. Daha sonra “Tarihî Semboller” başlığı altında ise hikayenin kahramanları daha geniş bir perspektifle tanıtılmaktadır.²³² En sonda bir dipnot vermekte ve bu dipnotta dîvânı ve Besûs Savaşı ile ilgili vecîz bir açıklamada bulunmaktadır:²³³

“Bu dîvânda 40 yıl sürmüş Besûs Savaşı’nı modern bir bakışla sunmaya çalıştım. Küleyb’i öldürülen Arap onurunun ya da yeniden hayata dönmek isteyen

²³⁰ Alternatif çeviriler için bk.: Kenan Demirayak, “Emel Dunkul ve ‘Barışma!’ Adlı Kasidesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/38 (2007), 24-34; Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: (Şiir-Öykü)* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004), 108-114; Faruk Bozgöz, *Filistin ve İki Şair: Emel Dunkul, Mahmud Derviş* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2004), 77-83.

²³¹ Dunkul, *el-’A’ mâlu’ş-şi’riyyeti’l-kâmile*, 337.

²³² Dunkul, *el-’A’ mâlu’ş-şi’riyyeti’l-kâmile*, 349-353.

²³³ Dunkul, *el-’A’ mâlu’ş-şi’riyyeti’l-kâmile*, 354.

çalınmış Arap topraklarının bir sembolü yapmaya çalıştım. Onun geri gelişinin, daha doğrusu geri getirilmesinin kan ile olması dışında bir yol görmüyoruz... Sadece kanla...”

Şair, daha nihâî halini almamış bu dîvânını tamamlayamadan vefât etmiştir. Emel Dünkul gibi önemli şahsiyetler tarafından yapılan bu gibi göndermeler Arap zihninde günümüzde dahi Besûs Savaşı’nın yer işgal ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

3. SONUÇ

İslâm öncesi Arap tarihine dair yapılacak her türlü analiz veya yorum, Câhiliye döneminin en önemli hadiselerinden biri olan ve Arap muhayyilesinde derin izler bırakan Besûs Savaşı gibi olayların bilinmesi ve anlaşılmasıyla anlam kazanacaktır. Bu savaş ve benzeri olaylar Câhiliye toplumunun karakterini ve değerlerini detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yüzden çalışmamızda Besûs Savaşı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Kabilelerin kendi içinde ve dışarıya karşı olan ilişkileri, şiirin Arap hayatındaki etkisi ve önemi, o dönemdeki savaşların nasıl olduğu ve bedevilerin hayat tarzı gibi birçok unsurun bu savaşta açıkça bir arada görülmesi mümkündür.

Bu savaşın edebî yansımaları Arap şairlerinin bu tarihî olayı kendi şiir geleneği içinde ele alarak işlemeleriyle ortaya çıkmıştır. Şairler savaşın etkilerini, duygusal yükünü ve toplumsal sonuçlarını ifade etmek için çeşitli edebî tür, sanat ve teknikler kullanmışlardır. Besûs Savaşı'nın edebî yansımaları göz önüne alındığında öncelikle mersiye, hamâse, fahr ve hiciv türlerinde yoğunlaşan şiirler görülmektedir. Şairler, savaşın ciddiyetini ve trajedisini vurgulayarak toplumu etkilemeye çalışmışlar ve aynı zamanda kahramanlık teması üzerinden savaşçıları övmüş, onları cesaretlendirmiş ve savaşa teşvik etmişlerdir.

Besûs Savaşı'nın edebî katkıları arasında nekâiz türündeki atışmalar da bulunmaktadır. Savaşla ilgili günümüze ulaşan şiirler arasında bu tür eserler her ne kadar az olsa da büyük bir önemi haizdir. Bu tür atışmalar şairlerin, savaşın çetin atmosferini anlatırken karşı kabileleri yermeleri ve kendi kabilelerini övmeleri yoluyla duygusal yoğunluğu artırdıkları bir stratejidir. Şairler arasındaki atışmalar, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda kabileler arasındaki soğuk savaşın bir yansıması olarak da görülebilir. Söz konusu türün doğuşu ve gelişiminde Mühelhil ve Hâris b. 'Ubâd'ın atışmalarının öncü olduğu düşünülmektedir. Daha sonra Emevîler döneminde ortaya çıktığı düşünülen nekâiz türünün kökenleri hakkında önemli ipuçları elde edilmiştir.

Besûs Savaşı'yla ilgili çok geniş bir şiir arşivi mevcuttur. Bu savaşın başrolleri olan şairlerin çoğunun dîvânı toplanmıştır. Bunun yanında diğer şairlerin şiirlerinin tahlil edildiği çalışmalar da bulunmaktadır. Bu şairlerin savaştan önceki

hayatlarında söylediği şiirlerden günümüze ulaşanlar çok sınırlı sayıdadır. Ancak savaş sonrasında bu durum tam aksine dönmüş ve kaynaklara birçok şiir kaydedilmiştir. Buradan hareketle savaşla alakası olan şairlerin ve şiirlerin bu kadar önemsenmesinde ve şöhretlenmesinde bu savaşın büyük katkısı olduğu anlaşılmaktadır.

Bu savaşla ilgili söylenmiş şiirlerin değerini gösteren diğer bir durum da bu şiirlerin birçoğunun istişhâd amaçlı farklı ilmî alanlarda kullanılmasıdır. Bu açıdan şiirler, özellikle sözlük alanında büyük bir katkı sağlamaktadır. Bunun dışında tefsir vb. alanlarda da istişhâd amaçlı kullanıldığına dair örnekler tezimizde yer almaktadır. Bu hususla ilgili daha kapsamlı bir çalışmanın kapısını aralamak açısından bu durumun önemli olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak, Besûs Savaşı'nın edebî yansımaları, o dönemki Arap şairlerin savaşı farklı açılardan ele alarak toplumu etkilemeye çalışmalarını, savaşın etkilerini ve duygusal derinliklerini ifade etmelerini içermektedir. Savaş sonrasında yazılan şiirler ise olayın önemini ve büyüklüğünü ortaya koymak adına önemlidir. Şiirler sadece tarihî bir olayın yansımalarını sunmakta değil aynı zamanda Arap şiir geleneğinin zenginleşmesine de katkıda bulunmaktadır.

Besûs Savaşı'yla ilgili gelecekteki çalışmalarda, şairlerin eserlerinin daha derinlemesine analiz edilmesi önerilebilir. Şiirlerin dilbilgisi, üslup özellikleri ve kültürel bağlam içindeki anlamları üzerinde detaylı bir çalışma yapılabilir. Yine Besûs Savaşı'nın edebî eserleri, genellikle erkek şairler tarafından üretilmiş olsa da savaşla ilgili şiirler söyleyen çeşitli kadın şairler de bulunmaktadır. Kadın şairler tarafından veya kadın karakterlerin gözünden savaşın anlatıldığı eserler üzerine odaklanılabilir. Bu savaşta yer almış veya ondan etkilenen şairlerin söyledikleri şiirlerin sözlükbilim alanına yaptıkları katkılar araştırılabilir. Besûs Savaşı o dönemin diğer kültürlerinde yaşanan olaylarla karşılaştırılarak incelenebilir. Bu da benzer temalara sahip eserlerin farklı kültürlerdeki anlatım ve ifade biçimlerinin karşılaştırılması yoluyla kültürlerarası farklılıkları, çeşitlilikleri ve alış-verişleri anlamamıza yardımcı olabilir.

KAYNAKÇA

- ‘Abdü’l-Hakîm, Şevkî. *ez-Zîr Sâlim Ebû Leylâ el-Mühelhil*. Kâhire: Müessesetü Hindâvî, 2. Baskı, 2017.
- Abed, ‘Esrâ ‘Abdullâh Abed. *el-Ferazdak’ın Şiirinde İslam’ın ve Ehl-i Beyt Sevgisinin Etkisi*. Kayseri : Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ahdeb, İbrâhîm b. ‘Alî et-Trablûsî. *Keşfü’l-me‘ânî ve’l-beyân ‘an resâil-i Bedî’ü’z-zamân*. Beyrût: el-Matba’atü’l-Katûlîkiyye, 1. Baskı, 1890.
- Akbaş, İsa. *Harîrî’nin Makâmât’ındaki Mesellerin Tespiti Ve Değerlendirilmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- ‘Alî, Cevâd. *el-Mufasssal fî târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru’s-Sâkî, 4. Baskı, 2001.
- ‘Alî, Ebû Zeyd. *Şu‘arâ’u Tağlib fî’l-Câhiliyye: Ahbâruhum ve eş‘aruhum*. Bingazi: Dâru’l-Kütûbi’l-Vataniyye, 2012.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrî. *Bülûğu’l-erab fî ma‘rifeti ahvâli’l-‘Arab*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. 3 Cilt. Mısır: el-Matba’atü’r-Rahmâniyye, 2. Baskı, 1924.
- ‘Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*. thk. ‘Alî Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Beyrût: Mektebetü’l-‘Unsuriyye, 1999.
- Asmaî, Ebû Sa‘îd ‘Abdülmelik b. Kureyb. *el-‘Asma‘iyyât*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 7. Baskı, 1993.
- Aşık, Nevzat. “Bedüzzaman el-Hemedânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/328-329. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Avcı, Casim. “Tağlib (Benî Tağlib)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/374-375. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Aycan, İrfan. “Rebîa (Benî Rebîa)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/498-499. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Ayyıldız, Esat. “Ferezdak’ın Şairliği ve Arap Edebiyatındaki Yeri”. *Mizanü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 15 (31 Aralık 2022), 107-133.
- ‘Azzâm, ‘Abdülvehhâb. *Zikrâ Ebî’t-Tayyib ba‘de elfi ‘âmin*. Kâhire: Nevâbiğu’l-Fikr, 1. Baskı, 2013.
- Bağdâdî, ‘Abdülkâdir b. Ömer. *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-‘Arab*. thk. ‘Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kâhire: Mektebetü’l-Hâncî, 4. Baskı, 1997.

- Bâksîr, 'Alî Ahmed. *Harbî'l-Besûs*. Mısır: Mektebetü Mısır, 1967.
- Balta, Fatih. *İslam Öncesinden Dört Halife Dönemi Sonuna Kadar Tağlib Kabilesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Basrî, 'Alî b. Ebî'l-Ferec Sadreddîn. *el-Hamâsetü'l-Basriyye*. thk. Muhtâruddîn 'Ahmed. 2 Cilt. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Bayır, Muhammed Emin. *Mütenebbî ve Şiirlerinde Gazel Unsurları*. ed. Yusuf Buhan. İstanbul: Ark Kitapları Özgü Yayıncılık, 2023.
- Berrû, Tevfik. *Târîhu'l-'Arabi'l-kadîm*. Şâm: Dâru'l-Fikr, 2. Baskı, 1996.
- Betlûnî, Şâkir Şükayr. *Nefhu'l-ezhâr fî müntehabâti'l-eş'âr*. thk. İbrâhîm b. Nâsîf el-Yâzicî. 1 Cilt. Beyrût: el-Matba'atü'l-Edebiyye, 3. Baskı, 1886.
- Beyrûtî, Beşîr Yemût. *Şâ'irâtü'l-'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*. Beyrût: Mektebetü'l-Ehliyye, 1. Baskı, 1934.
- Bozgöz, Faruk. *Filistin ve İki Şair: Emel Dunkul, Mahmud Derviş*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Baskı, 2004.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. thk. 'Abdülhalîm en-Neccâr - Ramazân 'Abdüttevâb. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, 5. Baskı, 1977.
- Câde'l-Mevlâ, Muhammed Ahmed vd. *Eyyâmü'l-'Arab fî'l-Câhiliyye*. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Baskı, 1942.
- Yedi Askı: Arap Edebiyatının Harikaları (el-Muallakatu's-seb')*. çev. Nureddin Ceviz vd. Ankara: Ankara Okulu, 1. Baskı, 2004.
- Cumahî, İbn Sellâm. *Tabakâtü fuhuli's-şu'arâ'*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Cündî, 'Alî. *fî Târîhi'l-edebi'l-Câhilî*. Kâhire: Mektebetü Dâri't-türâs, 1. Baskı, 1991.
- Çağrııcı, Mustafa. "İntikam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/356-357. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çakır, Mürüvvet Türken. "Suriye Tarihi Romanının Öncü İsmi: 'Ma'rûf Ahmed el-Arnâ'ût'". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 63 (27 Aralık 2019), 529-537.
- Çelebi, Kâtip. *Mizânü'l-hakk fî 'ihtiyâri'l-'ehakk: En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi*. çev. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, 2021.
- Çelebi, Muharrem. "Amr b. Külsûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/85-86. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

- Çetin, Nihad Mazlum. “Arap (Edebiyat)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Çetin, Nihad Mazlum. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2. Baskı, 2011.
- Dabbî, Mufaddal b. Muhammed. *Emsâlü’l-‘Arab*. thk. İhsân ‘Abbâs. Beyrût: Dâru’r-Râid el-‘Arabî, 2. Baskı, 1983.
- Daş, Fuat. *Cahiliye Döneminde Arap Savaşları*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu’l-edebi’l-‘Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dâru’l-Me‘ârif, 1. Baskı, 1960.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi*. ed. Sadık Armutlu. Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 4. Baskı, 2019.
- Demirayak, Kenan. “Emel Dunkul ve ‘Barışma!’ Adlı Kasidesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 7/38 (2007), 19-43.
- Demirci, Abdurrahman. “Tağlib Kabilesi’nin İslâm Devleti Egemenliği Altına Alınma Süreci”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (Ocak 2013), 347-361.
- Derâdke, Sâlih Mûsâ. “el-Harbü ‘inde’l-Kabâili’l-‘Arabiyye fi’l-Câhiliyye”. *el-Müerrihu’l-‘Arabî* 12/29 (1986), 114-129.
- Doğan, Adem. “Bedî’uzzaman el-Hemedânî’nin Makâmeleri’nde Cahiliye ve İslâmî Dönem Şairleri ve Şiirleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/2 (2023), 191-205.
- Doğru, Erdiç. *Dilin Derin Devleti Deyimler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Baskı, 2011.
- Durmuş, İsmail. “Hamâse”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/437-440. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. “Hiciv (Arap Edebiyatı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/447-449. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Durmuş, İsmail. “Mühelhil b. Rebîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Gözden geçirilmiş 3. basım). EK-2/333-335. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Dünkul, Emel. *el-A ‘mâlu’ş-şî’riyyeti’l-kâmile*. Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 3. Baskı, 1987.
- Düzgün, Osman. *Ebu’l-‘alâ el-Ma‘arrî’nin Luzûmiyyât’ında Toplum, Aile ve Din*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2011.

- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-emsâl*. thk. 'Abdûlmecîd Katâmiş. Şâm: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1. Baskı, 1980.
- Eickelman, Dale F.. *The Middle East: An Anthropological Approach*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 2. Baskı, 1989.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meâli*. sad. Kahraman Yusufoglu. İstanbul: Kilim Matbaacılık, 1. Baskı, 2011.
- Endelüsî, İbn Hazm. *Cemheratü ensâbi'l-'Arab*. thk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1962.
- Er, Rahmi. *Bedîu'z-zamân el-Hemezânî ve Makâmeleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1. Baskı, 1994.
- Er, Rahmi. *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi: (Şiir-Öykü)*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2004.
- Ersönmez, Hüseyin - Özden, Yasin. "Câhiliye Dönemi Arap Şiirinde Mersiye'nin İlk Örnekleri: Besûs Savaşı Çerçevesinde Mühelhil b. Rebîa'da Mersiye Teması". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2023), 84-96.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki. *Yedi Askı: Arap Şiirinin İlk Parlak Dönemi*. İstanbul: Adam Yayınları, 1. Baskı, 1985.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi'u fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, 1986.
- Fayda, Mustafa. "Kahtân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/201-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Ferrûh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 4. Baskı, 1981.
- Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Târîhi I (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1. Baskı, 1996.
- Gökgöz, Turgay. "Arap Şiirinde Nakîza Türü". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 20/51 (27 Aralık 2020), 31-56.
- Hafâcî, Muhammed 'Abdûlmün'im. *el-Hayâtü'l-edebîyye fî'l-'asri'l-Câhilî*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, 1992.
- Halîfât, Sahbân. "Ebû'l-Alâ el-Ma'arrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/287-291. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Hamevî, Yâ'kût. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 2. Baskı, 1995.

- Hammûdî, Bâsim ‘Abdülhamîd. *ez-Zîr Sâlim*. Bağdât: Dâru’ş-Şüûni’s-Sekâfiyyeti’l-‘Amme, 1. Baskı, 1989.
- Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. ‘Alî. *Makamat Harirî*. çev. Sabri Sevsevil. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1991.
- Harîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. ‘Alî. *Makâmâtü’l-Harîrî*. Beyrût: Matba‘atü’l-Me‘ârif, 1873.
- Harbûtlî, Muhammed. “Celîle binti Mürre eş-Şeybânî”. *el-Ma‘rife*, 46/529 (Ekim 2007), 119-128.
- Hasen, Nühâ ‘Abduh Yusûf. “Te‘addüdü Enmâtî’r-Ru’ye fi’n-Nassi’t-Türâsî: Harbü’l-Besûs Nemûzecen (Dirâse Fenniyye)”. *Mecelletü Câmî‘ati’z-Zeytûneti’d-Düvelî* 6 (Şubat 2023), 312-334.
- Hasib, Musullu Abdullah. *İmrüülkays Kasîde-i Mu‘allakası’nın Şerhi*. haz. Zehra Gözütok Tamdoğan. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021.
- Hâşimî, Ahmed b. İbrâhîm b. Mustafâ. *Cevâhirü’l-edeb fî edebiyâtî ve inşâ’i lügati’l-‘Arab*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü’l-Me‘ârif, ts.
- Hâşimî, Ebü’l-Hayr b. Rufâ‘î. *Kitâbü’l-emsâl*. thk. ‘Alî İbrâhîm Kürdî. Şâm: Dâru Sa‘deddîn, 1. Baskı, 2003.
- Hemedânî, Bediüzzamân. *Makâmâtü Bedî’izzeman el-Hemezânî*. thk. Muhammed ‘Abduh. Beyrût: Dâru’l-Lütübi’l-‘İlmiyye, 3. Baskı, 2005.
- Hitti, Philip Khuri. *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. 4 Cilt. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- İbn ‘Abbâd, Ebü’l-Kâsım İsmâ‘îl b. ‘Abbâd b. ‘Abbâs Talekânî Sâhib. *el-Muhît fî’l-luga*. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. 11 Cilt. Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1. Baskı, 1994.
- İbn ‘Abdürabbih el-Endelûsî, Ahmed b. Muhammed. *el-‘İkdü’l-ferîd*. thk. Müfid Muhammed Gumeysa, Abdülmecîd et-Terhînî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, 1983.
- İbn Fahreddîn, Rızâeddîn. *Ebu’l-Alâ el-Ma‘arrî*. ed. İbrahim Kunt - Hasan Harmancı. Konya: Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, 2014.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullah b. Müslim. *eş-Şi‘ru ve’s-şu‘arâ*. 2 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2002.
- İbn Manzûr, Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 3. Baskı, 1993.

- İbn el-Müsennâ, Ebû 'Ubeyde Ma'mer. *Şerhu nekâizi Cerîr ve Ferazdak*, thk. Muhammed İbrâhîm Hûr - Velîd Mahmûd Hâlis. 3 Cilt. Abudabi: el-Mecme'u's-Sekâfî, 2. Baskı, 1998)
- İbn Seleme, Mufaddal. *el-Fâhir*. thk. 'Abdül'alîm et-Tahâvî - Muhammed 'Alî en-Neccâr. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1. Baskı, 1960.
- İbnü'd-Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. 'Abdillâh. *Kenzü'd-dürer ve câmi'u'l-ğurer (ed-Dürretü'l-yetîme fî ahhârî'l-ümemi'l-kadîme)*. thk. Edward Badeen. 9 Cilt. Wiesbaden: 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî, 1994.
- İbnü'l-Esîr, 'İzzeddîn Ebü'l-Hasen. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Baskı, 1997.
- İbnü'l-Esîr, 'İzzeddîn Ebü'l-Hasen. *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdir, 1980.
- İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, 1996.
- İnce, Muhammed Yasir. *Ebu'l-alâ el-Maarrî ve Arap Dili ve Belâgatindeki Yeri*. İstanbul : İstanbul Üniversitesi, Doktora, 2021.
- İpek, Muhammet Selim. "Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri". *EKEV Akademi Dergisi* 60 (31 Ağustos 2014), 187-195.
- 'Îsâmî, 'Abdûlmelik. *Semtü'n-nücûmi'l-avâlî fî enbâi'l-evâ'ili ve't-tevâlî*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdülmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvaz. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Baskı, 1998.
- İsfahânî, 'Alî b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec. *el-Egânî*. Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1992.
- İsfahânî, Hamza b. Hasen. *Sevâirü'l-emsâl*. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- İşler, Emrullah. "Tarafe b. Abd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/14. İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Kablan, Yusuf. *Tarihi Süreçte Bekir b. Vail Kabilesi ve Müsenna b. Harise eş-Şeybani*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kâlî, Ebû 'Alî İsmâ'îl b. el-Kâsım. *el-Emâlî'l-Kâlî*. thk. Muhammed 'Abdülcevâd el-Asma'î. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1926.
- Kapar, Mehmet Ali. "Eyyâmü'l-Arab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/14-16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kapar, Mehmet Ali. "Hanîfe (Benî Hanîfe)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Hâris b. Hillize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/196-197. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Karşlı, İlyas. *Yeni Sözlük: Arapça-Türkçe*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Kaya, Ferdi. *Câhiliye Dönemi Şairlerinden Hâris b. Hillize ve Muallakası*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kayravânî, İbn Reşîk. *el-‘Umde fî mehâsini’s-şi’ri ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Cîl, 5. Baskı, 1981.
- Kelbî, Ebü’l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib. *Cemheratü’n-neseb*. thk. Nâcî Hasan. Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1. Baskı, 1986.
- Komisyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. ilmî müşavir ve redaktör Hakkı Dursun Yılmaz, ed. Kenan Seyithanoğlu. (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989).
- Köprülü, Ali. “Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981)”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 5 (1990), 169-190.
- Kuraşî, ‘Abbâs b. Muhammed b. Mes‘ûd en-Necefî. *Hamâsetü’l-Kuraşî*. thk. Hayruddîn Mahmûd el-Kablâvî. Şâm: Vizâratü’s-Sekâfe, 1995.
- Kuraşî, Muhammed b. Ebi’l-Hattâb Ebû Zeyd. *Cemheratü eş‘âri’l-‘Arab fî’l-Câhiliyye ve’l-İslâm*. thk. ‘Alî Muhammed el-Bicâvî. Kâhire: Dâru Nehdati Mısır, 1. Baskı, 1981.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Nizâr b. Mead (Benî Nizâr b. Mead)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/198-199. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Ma‘arrî, Ebü’l-‘Alâ. *el-Lüzûmiyyât (Lüzûmu mâ lâ yelzem)*. nşr. Azîz Efendi Zend. 2 Cilt. Mısır: Matba‘atü’l-Mahrûse, 1. Baskı, 1891.
- Mağribî, Abdurrahmân b. Muhammed b. Haldûn el-Hadramî. *Târîhu İbn Haldûn (Kitâbü’l-‘iber ve dîvânü’l-mübtede’i ve’l-haber fî eyyâmi’l-‘Arab ve’l-‘Acem ve’l-Berber ve men âsarahüm min zevi’s-Sultâni’l-Ekber)*. thk. Halîl Şahâde - Süheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1. Baskı, 1981.
- Mağribî, Ebü’l-Hasan b. Sa‘îd. *Neşvetü’t-tarab fî târihi Câhiliyyeti’l-‘Arab*. thk. Nusret Abdurrahmân. Ammân: Mektebetü’l-‘Aksâ, 1. Baskı, 1982.
- Meczûb, Abdullâh b. Tayyib. *el-Mürşid ilâ fehmi eş‘âri’l-‘Arab*. 5 Cilt. Kuveyt: Dâru’l-Âsâri’l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1989.
- Merîden, ‘Azîze. *el-Kıssa ve’r-rivâye*. Şâm: Dâru’l-Fikr, 1. Baskı, 1400.
- Merzûkî, Ebû ‘Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan. *Şerhu dîvânî’l-hamâse*. thk. Garîd eş-Şeyh. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, 2003.

- Merzübânî, Ebû ‘Ubeydillâh Muhammed b. ‘İmrân. *Eş‘âru’n-nisâ*. thk. Sâmî Mekki el-Ânî - Hilâl Nâcî. Beyrût: Dâru ‘Âlemi’l-Kütüb, 1. Baskı, 1995.
- Merzübânî, Ebû ‘Ubeydillâh Muhammed b. ‘İmrân. *Mu‘cemü’s-şu‘arâ*. thk. Fritz Krenkow. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2. Baskı, 1982.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Fadl. *Mecme‘u’l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ma‘rife, 1. Baskı, 1961.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Fadl. *Mecme‘u’l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ma‘rife, 1. Baskı, 1962.
- Mısırî, Cemâleddîn İbn Nübâte. *Serhu’l-‘uyûn fî şerhi risâleti İbn Zeydûn*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1. Baskı, 1964.
- Muhtar, Cemal. “Antere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/237. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Murâd, ‘Abdulfettâh ‘Abdülhamîd. *Kıssatü’z-Zîr Sâlim Ebû Leylâ el-Mühelhil el-Kebîr*. Mısır: Mektebetü’l-Cümhûriyyeti’l-‘Arabiyye, 1. Baskı, ts.
- Murtazâ, Şerîf. *Emâli’l-Murtazâ: Gururü’l-fevâid ve dürrerü’l-kalâid*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1. Baskı, 1954.
- Mühelhil, Ebû Leylâ ‘Adiyy b. Rabî‘a. *Divânü’l-Mühelhil*. thk. Antuvân Muhsin Kavvâl. Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1. Baskı, 1995.
- Neşhelî, ‘Abdülkerîm el-Kayravânî. *el-Mümti‘ fî san‘ati’s-şi‘r*. thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Münşetü’l-Me‘ârif, 1980.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Abdülvehhâb. *Nihâyetü’l-erab fî fûnûni’l-edeb*. 33 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Kütüb ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 1. Baskı, 2003.
- Özmen, Feriha. “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Câhiliye Araplarında Ahlak”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/3 (01 Eylül 2012), 300-328.
- Quandt, William B. *Camp David: Peacemaking and Politics*. Washington, D.C: Brookings Institution, 1. Baskı, 1986.
- Sa‘d Zağlûl, ‘Abdülhamîd. *fî Târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*. Beyrût: Dâru’n-Nehdati’l-‘Arabiyye, 1. Baskı, 1975.
- Savran, Ahmet. “İmruülkays b. Hucr”. 22/237-238. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu’t-türâsi’l-‘Arabî*. çev. Mahmûd Fehmi Hicâzî. 10 Cilt. Riyâd: Câmiatü’l-İmâm Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmiyye, 1991.

- Suçin, Mehmet Hakkı. “İtiraz Prensi Emel Dunkul”. *Aksi Sanat Edebiyat Dergisi* 3 (2018), 33-37.
- Yedi Askı Şiirleri (Muallakalar)*. çev. Mehmet Hakkı Suçin. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Stetkevych, Suzanne Pinckney. *The Mute Immortals Speak: Pre-Islamic Poetry and the Poetics of Ritual*. Ithaca (New York): Cornell University Press, 1. Baskı, 1993.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-Müzhir fî ‘ulûmi’l-luga ve envâ’ihâ*. thk. Fuâd ‘Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, 1998.
- Şeyho, Luvîs Rızkullâh b. Yûsuf b. ‘Abdilmesîh el-Yesûî. *Kitâbu şu‘arâi’n-nasrâniyye fî’l-Câhiliyye*. 6 Cilt. Kâhire: Mektebetü’l-Âdâb, 1. Baskı, 1982.
- Şürayşî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. ‘Abdilmü’min el-Kaysî. *Şerhu makâmâtî’l-Harîrî*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1. Baskı, 1998.
- Taşçier, Feysel. “Gadamer’in Diyalektik Hermeneutiği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (27 Ekim 2017), 37-52.
- Toprak, Mehmet Faruk. “Mersiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/215-217. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Torlak, Hülya. *Modern Arap ve Türk Şiirinde Ortadoğu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tuna, Sedat. “Tarafe’nin Hayatı, Şairliği ve Şiirlerinde Medih”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 442-470.
- Tur, Salih. *Ahtal, Ferezdak ve Cerîr’in Şiirlerinde Medih ve Hiciv*. Şanlıurfa : Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Tülücü, Süleyman. “Mu’allaka Şairlerinden: ‘Amr b. Kulsûm”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (30 Aralık 2001), 81-96.
- Tülücü, Süleyman. “Râî en-Nümeyrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/426-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Tülücü, Süleyman. “Züheyr b. Ebû Sülmâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/540-542. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Usta, İbrahim. “Modern Arap Şiirinde Sembolik Bir Figür Olarak İsâ Mesîh”. *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 15 (2020), 231-260.
- Vâilî, Tarafe b. el-‘Abd el-Bekrî. *Dîvânü Tarafe b. el-‘Abd*. thk. Mehdî Muhammed Nâsiruddîn. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 3. Baskı, 2002.

- Yalsızuçanlar, Sadık. *Muallakât-ı Seb'a: Yedi Askı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. Baskı, 1998.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefettin. *Yedi Askı: المعلقات السبع*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1985.
- Yenice, Ali Rıza. *Cahiliye Döneminde Kabilelerarası Kan Davaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Yezîdî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abbâs b. Muhammed. *el-Emâlî'l-Yezîdî*. Haydarâbâd: Matba'atü Cem'iyeti Dâirati'l-Me'ârif, 1. Baskı, 1938.
- Yıldırım, Kadri. "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında 'Su'luk' Şairler Hareketi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2005), 177-209.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arap (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/272-276. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Yûnus, Salâhuddîn Yûnus. "el-Mühelhil b. Rebî'a mine't-Tîh ile'l-İntimâ", *el-Mevkîfü'l-Edebî* 43/517 (Mayıs 2014), 31-38.
- Yüksel, Azmi. "Ahtal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/183-184. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Zehebî, Muhammed 'Abdurrazâ. "Kıssatü'z-Zîr Sâlimi'l-Kebîr: beyne'l-Hakîkati't-Târîhiyye ve'l-Mihyâli's-Şa'bî". *Mecelletü't-Türâsi's-Şa'bî* 56/317-318 (2022), 49-76.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Müstaksâ fî emsâli'l-'Arab*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1987.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*. thk. Daru'l-Âlemiyye Tahkîk Heyeti. Beyrût: Dâru'l-Âlemiyye, 1. Baskı, 1992.
- Zevzenî, Hüseyin b. Ahmed. *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1. Baskı, 2002.
- Zeydân, Corcî. *el-'Arab kable'l-İslâm*. thk. Hüseyin Mûnis. Dâru'l-Hilâl, ts.
- Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. Kâhire: Dâru Nehdati Mısır, ts.
- Zihni, Mehmed. *Meşâhirü'n-nisâ*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1. Baskı, 1877.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd ed-Dimeşkî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 15. Baskı, 2002.